

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Název projektu	Rozvoj vzdělávání na Slezské univerzitě v Opavě
Registrační číslo projektu	CZ.02.2.69/0.0./0.0/16_015/0002400

Úvod do studia dějin

Distanční studijní text

Petr Kozák

Opava 2024

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Historie, archeologie

Klíčová slova: Historie, historiografie, dějiny, dějepisectví, historický pramen, odborná literatura, historická terminologie, metodologie, heuristika, interpretace

Anotace: Studijní opora k Úvodu do studia dějin nabízí bazální, přehledně strukturovanou osu výkladu předmětu, cíleně přitom navazuje na existující aktuální a obecně dostupné, v rámci oborové komunity respektované vysokoškolské učebnice. Látku z těchto učebnic (skript) shrnuje, resp. dále rozvíjí. Struktura opory přitom reflektuje rozložení přednášek, jak jsou definovány v sylabu předmětu, jenž je k dispozici v Informačním systému Slezské univerzity v Opavě (IS SU).

Autor: **doc. Mgr. Petr Kozák, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	8
1 HISTORICKÁ VĚDA (PŘEDMĚT OBORU A NÁRYS JEHO DĚJIN, POSTAVENÍ ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY, HISTORICKÁ PRACOVÍŠTĚ)	9
1.1 Historie jako věda.....	10
1.2 Členění historické vědy a příbuzné vědní obory	12
1.3 Postavení české historické vědy a mezinárodní spolupráce.....	14
1.4 Česká historická pracoviště (základní přehled).....	16
1.5 Nárys dějin dějepisectví	17
1.5.1 Dějepisectví starověké a středověké:	18
1.5.2 Dějepisectví doby renesance a reformace:	21
1.5.3 Dějepisectví doby baroka a osvícenství:	22
1.5.4 Dějepisectví v 19. století:.....	24
1.5.5 Dějepisectví na počátku 20. století:	26
1.5.6 Dějepisectví totalitní:	27
1.5.7 Dějepisectví druhé poloviny 20. a počátku 21. století:	29
2 HISTORICKÝ ČAS A PERIODIZACE	36
2.1 Vnímání času.....	37
2.2 Kategorizace historického času	39
2.3 Periodizace dějin	41
2.3.1 Koncept periodizace a periodizace starších dějin:	41
2.3.2 Periodizace novějších dějin:	44
2.3.3 Jiné (alternativní) koncepty periodizace dějin:	45
3 HISTORICKÁ TERMINOLOGIE A POJMY	49
4 HISTORICKÉ PRAMENY A LITERATURA, TYPY HISTORICKÝCH PUBLIKACÍ	59
4.1 Co je to historický pramen?	60
4.2 Dělení historických pramenů	60
4.2.1 Hmotné (trojrozměrné) prameny:	63
4.2.2 Písemné prameny:.....	63
4.2.3 Obrazové (ikonografické) a zvukové prameny:.....	67
4.2.4 Prameny tradované ústně:	67

4.3	Vnitřní a vnější znaky historického pramene	68
4.4	Literatura (typy historických publikací)	68
5	HEURISTIKA (PRACOVNÍ POSTUP, BIBLIOGRAFIE, PŘÍRUČKY, KNIHOVNY)	73
5.1	Příručky všeobecné	76
5.2	Příručky biografické	77
5.3	Příručky topografické (místopisné)	78
5.3.1	Topografické příručky pro Čechy	79
5.3.2	Topografické příručky pro Moravu a Slezsko	79
5.4	Příručky rodopisné (genealogické)	80
5.5	Knihovny (základní institucionální přehled)	80
6	KRITIKA A INTERPRETACE PRAMENŮ V KONTEXTU JEDNOTLIVÝCH (POD)OBORŮ HISTORICKÉ VĚDY, METODY HISTORIKOVY PRÁCE	86
6.1	Kritika pramene	87
6.1.1	Kritika vnější	87
6.1.2	Kritika vnitřní	88
6.2	Interpretace pramene a metody historické práce	89
6.3	Jednotlivá dějinná období: specifika pramenné základny, metodický a interpretační kontext	94
6.3.1	Středověk	94
6.3.2	Raný novověk	98
6.3.3	Dějiny 19. století	99
6.3.4	Dějiny 20. století	100
7	HISTORICKÉ ODBORNÉ ČASOPISY A INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE	104
7.1	Periodika – historický exkurz	106
7.2	Periodika – současný přehled	109
7.2.1	Časopisy ústřední	109
7.2.2	Časopisy specializované	109
7.2.3	Časopisy regionální	110
7.3	Zahraniční odborné časopisy	111
7.4	Historikové a svět informačních technologií	111
8	KNIHOVNÍ KATALOGY, BIBLIOGRAFICKÉ CITACE	116
8.1	Knihovní katalogy	116
8.2	Bibliografické citace	119

8.2.1	Vzorník citací dle Českého časopisu historického.....	120
8.2.2	Vzorník citací dle Časopisu Matice moravské.....	121
9	ARCHIVY A MUZEA	124
9.1	Archivy.....	124
9.1.1	Nárys dějin archivů a archivnictví (svět).....	127
9.1.2	Nárys dějin archivů a archivnictví (české země)	128
9.1.3	Organizace českého archivnictví	129
9.1.4	Archivy v zahraničí.....	131
9.2	Muzea a galerie	132
9.2.1	Vývoj a organizace českého muzejnictví.....	133
10	JAK KONCIPOVAT KVALIFIKAČNÍ PRÁCI.....	137
	LITERATURA	141
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	152
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	154

ÚVODEM

Text studijní opory k Úvodu do studia dějin je v souladu se zaměřením a určením předmětu koncipován jakožto svého druhu vstupní brána do minulosti i přítomnosti oboru, tedy historie. Umožní studentům zorientovat se v základech oborového pojmosloví a metodologie, nabídne bazální vhled do historického „řemesla“. Opora je tak určena především studentům prvního ročníku bakalářského studia historie a příbuzných oborů, jako jsou např. kulturní dějiny a jejich aplikované odnože (typu kulturního managementu v regionální praxi a podobně). Předpokládají se proto znalosti alespoň na úrovni ukončeného středoškolského vzdělání. Studijní opora vychází svým uspořádáním ze sylabu předmětu, jak je prezentován v rámci Informačního systému Slezské univerzity (IS SU) a je s ním funkčně provázána. V jednotlivých kapitolách, které kopírují souslednost přednášek v průběhu semestru, nelezne student vedle vlastního textu vždy např. klíčová slova a krátký test (s odpověďmi) sloužící k procvičení látky.

Je třeba podotknout, že představená studijní opora cíleně komunikuje s existujícími, v rámci oborové komunity široce respektovanými a recipovanými vysokoškolskými učebnicemi. Vedle starších (v mnohém antikvovaných) prací Josefa Bartoše¹ či kolektivu autorů pod vedením Miroslava Hrocha² se jedná především o aktuální texty, které před nedávnem vznikly na předních historických pracovištích v Praze (Úvod do studia historie, Praha: Karolinum 2023)³ a Brně (Úvod do studia dějepisu I a II, Brno: Masarykova univerzita 2014).⁴ V obou případech se jedná o mimořádně kvalitní počiny, na jejichž vzniku se podílely početné kolektivy odborníků pokrývajících kompetenčně jednotlivé segmenty problematiky. Výše řečenému odpovídá formální výstavba prezentované opory, která je koncipována – a to i graficky – jako svého druhu průvodce přednáškami k Úvodu do studia dějin, kdy jsou souvislé texty nejednou zastupovány přehledně strukturovanými slidy. Předpokládá se tudíž studium zmiňovaných skript – např. skripta vydaná roku 2014 v Brně jsou v režimu Open Access (podléhající licenci Creative Commons) volně dostupná online na adresách: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/462> (sv. 1); <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/463> (sv. 2).

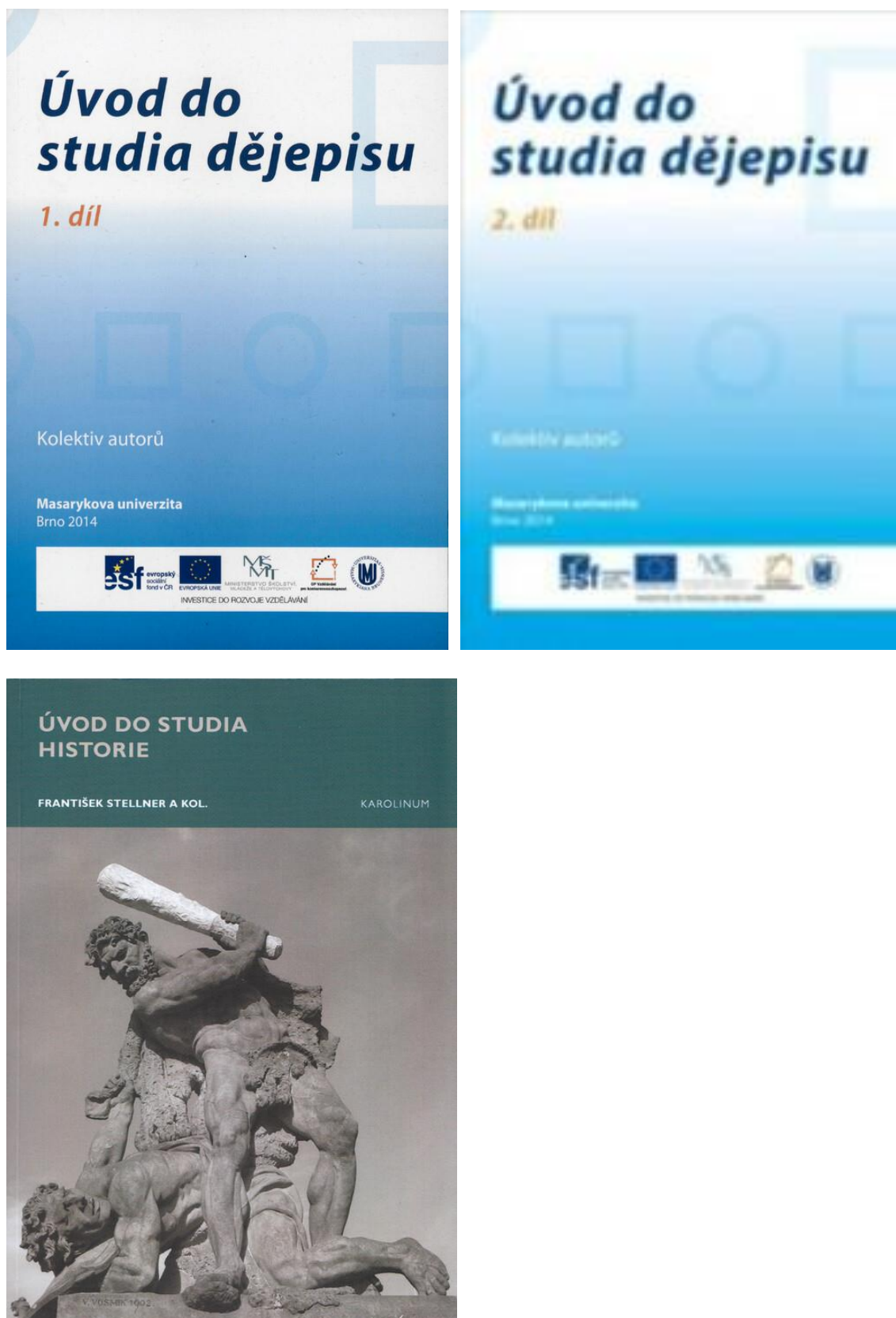
Architektura obrazové přílohy využívá zdrojů úložiště licenčně volných médií Wikimedia Commons. Výjimku představují obrázky č. 18 a 19, jejichž originály uchovává Zemský archiv v Opavě (fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 850), resp. Státní okresní archiv Opava (fond Archiv města Opava, inv. č. 23), a obrázky č. 2 a 25, které vygeneroval nástroj umělé inteligence ChatGPT. Obrázky č. 22, 28, 30, 31 a 32 jsou pak dílem autora.

¹ BARTOŠ, Josef: Úvod do metodiky historického bádání a nauky o pramenech, Olomouc 1999.

² HROCH, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu, Praha 1983.

³ STELLNER, František a kol.: Úvod do studia historie, Praha 2023 (vedle F. Stellnera zpracovali Roman Míšek, Tomáš Nigrin, Radek Soběhard, Pavel Szobi a Marek Vokoun).

⁴ BOROVSKÝ, Tomáš – DVOŘÁK, Tomáš a kol.: Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2, Brno 2014 (zpracovali Tomáš Borovský, Lukáš Fasora, Bronislav Chocholáč, Tomáš Malý, Denisa Nečasová, Jiří Němec, Martin Wihoda, Tomáš Dvořák a Zdeňka Stoklásková).

Obrázek 1: Titulní strany doporučených aktuálních vysokoškolských učebnic předmětu Úvodu do studia dějin

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora k Úvodu do studia dějin odpovídá svou strukturou sylabu předmětu, jak je definován v rámci Informačního systému Slezské univerzity v Opavě (IS SU). Skladba kapitol tudíž odráží zaměření jednotlivých přednášek v průběhu semestru. Výklad otevírá pojednání o historii jakožto specifické vědní disciplíně, o jejím vnitřním členění a úvahách nad pozicí oboru v kontextu (nejen) tzv. humanitních věd, ale i současné české společnosti. Nechybí přitom nástin dějin oboru. V dalších kapitolách je pozornost zaměřena na periodizaci dějin a vnímání historického času, na představení základního pojmosloví a samozřejmě na vlastní historické prameny, jež stojí v centru pozornosti a pracovního zaměření historiků. Vysvětlen je rozdíl mezi pramenem a literaturou, současně se studenti mají možnosti seznámit s typy historických publikací a s různorodými publikačními platformami, ať již odbornými nebo popularizačními. Pozornost je věnována představení způsobu a etap historikovy práce, specifickým pramenné základny pro jednotlivá dějinná údobí a aplikaci historických metod a konceptů. Zvláštní kapitoly jsou věnovány institucím, v nichž jsou uloženy jak zdroje historického poznání (prameny), tak i výsledky práce historiků (různorodá literatura) – tedy prvořadě tzv. paměťovým institucím (archivům, knihovnám, muzeím). V závěru si studenti osvojí základní informace o tom, jak koncipovat vlastní výzkum a psát seminární či kvalifikační práci.

1 HISTORICKÁ VĚDA (PŘEDMĚT OBORU A NÁRYS JEHO DĚJIN, POSTAVENÍ ČESKÉ HISTORICKÉ VĚDY, HISTORICKÁ PRACOVISTĚ)

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

První z kapitol studijní opory k předmětu Úvod do studia dějin je svým rozsahem de facto dvojpřednáškou. Na jedné straně má ambici představit historii jako vědní obor a současně způsob lidského myšlení. Nechybí proto základní údaje o postavení české historické vědy a jejím mezinárodním zasíťování, stejně jako stručný přehled (českých) historických pracovišť. Na druhé straně je obsahem kapitoly nástin dějin dějepisectví (historiografie), jehož cílem je usnadnit studentům prvotní orientaci ve vývoji oboru od starověku po současnost, to vše s důrazem na proměny metod historické práce a společenský kontext.

CÍLE KAPITOLY

- Porozumět postavení historie jako vědního oboru ve společnosti
- Osvojit si strukturu historických pracovišť v České republice
- Nahlédnout etapy vývoje dějepisectví
- Pochopit proměnlivost a dobovou podmíněnost práce historiků
- Seznámit se s vybranými metodickými koncepty a přístupy

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

180 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Historie; historiografie; dějiny; dějepis; dějepisectví; metodologie; věda

Historie jako vědní obor je dle platné (v rámci České republiky přijímané a od standardů Evropské unie odvozené) klasifikace vědních oborů řazena mezi humanitní vědy (spolu s

archeologii, jazyky, literaturou, filozofií, etikou, uměním a náboženstvím). V některých případech bývá tato kategorie slučována s oblastí věd sociálních (psychologie, ekonomie, vzdělávací vědy, sociologie, právní vědy, sociální a ekonomická geografie, média, komunikace) do kategorie „společenské a humanitní vědy“. Současně je historie řazena mezi tzv. vědy reálné neboli empirické (faktuální), vztažené předmětem zkoumání k objektivní realitě (jsou sem řazeny v podstatě všechny přírodní, technické a společenské vědy s výjimkou logiky a matematiky). Na rozdíl od logiky a matematiky, jež jsou označovány za vědy formální, založené na analytických větách, které nic nevypovídají ani o objektivní realitě, ani o lidské zkušenosti.

Výzkum je v nejobecnější rovině definován coby intelektuální proces, jehož cílem a smyslem je objevit, interpretovat nebo reinterpretovat fakta a procesy. Aktivita vědců na poli výzkumu jsou provázeny aplikací různých teorií, metod a metodických přístupů. Formálně bývají rozlišovány dvě oblasti výzkumu:

- Výzkum základní: představuje experimentální nebo teoretickou činnost zaměřenou na získání nových poznatků o základech jevů a pozorovaných skutečnostech, aniž by se zvažovalo jejich konkrétní uplatnění či využití v praxi.
- Výzkum aplikovaný: zahrnuje teoretickou a experimentální práci zaměřenou na získávání nových poznatků a dovedností, které slouží k vývoji nových nebo výrazně vylepšených výrobků, postupů či služeb.

1.1 Historie jako věda

Historie v nejširším smyslu představuje to, co se událo – jde o souhrn všech lidských činů a aktivit lidských společenství v minulosti. Současně je to také znalost a vyprávění o tom, co se stalo, tedy písemný záznam toho, co jsme o minulosti zjistili. Nejčastěji chápeme historii jako specifickou vědu, která zkoumá události týkající se vývoje lidstva a lidské společnosti. Oficiálně je, v návaznosti na předchozí odstavec, klasifikována jako humanitní, společenská a reálná věda, která zkoumá lidskou minulost a jevy společenského života, a věnuje se základnímu výzkumu. Jednotná, všeobecně bezproblémově přijímaná definice „historie“ ovšem neexistuje a diskutována bývá opakovaně rovněž podstata a společenská úloha historie jako vědy.

Základním problémem je, že minulost jako taková není dnešnímu badateli přístupná ve své komplexnosti. Současná historická věda tak dospěla k jisté pokoře, pokud jde o poznatelnost minulé reality. Historik pracuje s prameny – selektivně dochovanými svědky minulých dějů, na jejichž základě se snaží pochopit aktéry minulých dějů s jejich hodnotami, představami a obecně kulturním zázemím. Prameny ovšem, jak si ukážeme v následujících kapitolách, přirozeně nemohou rekonstruovat celkový obraz minulé skutečnosti s nekonečnou komplikovaností a mnohvrstevnatostí vztahů a vazeb. Jakkoli se tak historik snaží co nejkomplexněji a současně co nejobjektivněji analyzovat zvolený problém, nepouští ze zřetele následující teze:

- odborné dějepisectví je v praxi neoddělitelné od kolektivně sdílených představ o minulosti (historického vědomí společnosti)
- neoddiskutovatelným faktem zůstává realita permanentní lability výkladů a podmíněnosti historického poznání
- platí neodstranitelnost jisté subjektivity výkladů (přes permanentní snahy o její korekci za užití metod pramenné kritiky), neboť každý člověk – i historik – je ve svých postojích determinován sociálním prostředím a výchovou, případně též politickým a společenským klimatem

Je proto mylné domnívat se, že existuje jeden správný výklad dějinných událostí. Rozdílné historické zkušenosti (a v některých společnostech a politických systémech i více či méně vynucované požadavky ze strany společenských elit) vedou např. k odlišným „národním“ hodnocením událostí spojených s oběma světovými konflikty 20. století. Obdobně se může lišit např. pohled české a slovenské historické vědy na fenomén velkomoravské říše, kterou se snaží část slovenské společnosti a historické obce ztotožňovat s prvním státem Slováků, ačkoli jde o historický anachronismus a s ohledem na stav poznání obtížně obhajitelnou projekci aktuálních mýtotvorných (nacionálních) tužeb do minulosti. Dnes převládající diskurs, respektovaný českou historickou obcí, proto definuje Velkou Moravu jako stát raně středověkých Moravanů. Historie je interpretací minulosti, založenou na specifickém výběru, uspořádání a výkladu faktů konkrétním historikem.

Pojmy „minulost“ a „historie“ tak nejsou synonyma, neboť minulost znamená minulou skutečnost a představuje události, které se již staly a jsou nezměnitelné. Historie je pak obrazem, který si člověk jako jedinec či lidské společenství, jehož je součástí, utváří o minulosti. Tento obraz minulosti je proměnlivý v čase a mění se v závislosti na aktuálních okolnostech. Historie je tudíž s větší či menší intenzitou ovlivněna zájmy lidí, kteří se jí zabývají, a jejich úsudkem. Historikové studují „minulost“ a následně tvoří „dějiny“, ačkoli se tak snaží činit zásadně nezaujatě, vyzbrojeni metodami vědecké práce a v permanentní diskusi s kolegy.

V češtině synonymické pojmy „historie“, „historická věda“, „dějiny“ nebo „dějepis“ si s sebou nesou různé významové odstíny:

- Termín **historická věda** označuje vědecký obor a předmět vysokoškolského studia
- Termín **dějiny** je pak chápán jako označení výseku minulosti analyzovaného historikem
- Slovem **dějepis** označujeme vyučovací předmět na základních a středních školách
- Pojem **historiografie** v sobě obsahuje vícero významových odstínů: nejčastěji se užívá jako synonymum pro „historii“ jakožto „historickou vědu“; resp. označuje

specifický podobor „historie“ zabývající se jejími vlastními dějinami, totiž dějiny dějepisectví

DEFINICE

Podle významného historika Petra Čorneje lze dějiny chápat „jako souhrn všech, ve své podstatě jedinečných a neopakovatelných událostí i dalších jevů, tvořících minulost lidstva. Náleží mezi ně též události a jevy, o nichž, navzdory jejich eventuální důležitosti, nic nevíme a o nichž se ani nikdy nic nedovíme, ale které nicméně existovaly, i když nebyly zaznamenány či se údaje o nich navždy ztratily“.⁵

Obrázek 2: Historik tvořící na počátku 21. století ve své pracovně (dle představ umělé inteligence)

1.2 Členění historické vědy a příbuzné vědní obory

Historickou vědu a výsledky práce historiků lze členit podle několika základních hledisek: prostorového, věcného a časového. V případě prostorového členění historické vědy rozlišujeme **dějiny světové** (neboli obecné), **národní** (tedy dějiny států a národů) a **regionální** (vždy záleží na úhlu pohledu, pohybujeme se v optickém rozmezí od země po lokalitu). Věcné členění odráží tematické a metodické zacílení historického výzkumu, hovoříme

⁵ ČORNEJ, Petr: Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje, Praha 2016, s. 13.

tak např. o dějinách **politických, hospodářských, sociálních, kulturních, správních, právních, církevních, vojenských**, o dějinách **vědy a techniky, hmotné kultury** atd. Konečně časové členění zrcadlí **periodizační rámec** – rozlišujeme dějiny starověku, středověku, (raného) novověku, dějiny novodobé a nejnovější.

Historie coby vědní disciplína stojí přirozeně v interakci s řadou dalších, převahou společenskovědních oborů. Za příbuzné vědní obory historie však označujeme zejména specifickou skupinu disciplín, které jsou při studiu minulosti nápomocny nejvíce. Vedle archivnictví a archeologie (která stojí na pomezí společenských a přírodních věd a pracuje převahou s hmotnými prameny, zatímco historik využívá prvořadě prameny písemné) se jedná tradičně o tzv. pomocné vědy historické (ve zkratce PVH). Počítají se mezi ně:

- paleografie (nauka o písmu)
- diplomatika (nauka o písemnostech, listinách, listech apod.)
- heraldika (nauka o erbech)
- genealogie (nauka o rodech, rodových vztazích)
- numismatika (nauka o mincích a platidlech)
- sfragistika (nauka o pečetích)
- chronologie (nauka o způsobech měření času)
- kodikologie (nauka o rukopisech neúřední povahy)
- metrologie (nauka o mírách a váhách)
- epigrafika (nauka o nápisech tesaných do kamene nebo rytých do kovu)
- faleristika (nauka o řádech a vyznamenáních)
- filigranologie (nauka o papíru a vodoznamech)
- vexilologie (nauka o vlajkách a praporech)
- symbolika (nauka o symbolech a jejich užití)

Z dalších vědních oborů, s nimiž historikové přicházejí v průběhu práce úžeji do styku, lze jmenovat např. antropologii (v tom především historickou antropologii), dále geografii, sociologii, sémiotiku, psychologii, ale také politologii, mezinárodní vztahy, dějiny umění (kunsthistorii), etnologii, právní a státní vědu, literární vědu, žurnalistiku, lingvistiku, filologii, teologii, ekonomii, etiku, estetiku, logiku nebo pedagogiku. Historik se neobejde bez

znalosti cizích jazyků. Vedle základního dorozumívacího prostředku, jímž je dnes na mezinárodní úrovni angličtina, se v případě českých dějin jedná zejména o znalost němčiny a latiny, pro oblast nejnovějších dějin pak např. též ruštiny.

1.3 Postavení české historické vědy a mezinárodní spolupráce

Pro historika-vědce je zásadní chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu. Hlavní důvody jsou v zásadě tři:

- sledování metodologických vzorů
- recepce staršího i aktuálního bádání nad totožnými či podobnými tématy
- řízení a organizace vědecké práce

Pokud hodnotíme pozici české historické vědy v Evropě na základě těchto parametrů, lze konstatovat, že se obvykle nachází na střední úrovni. V porovnání s tradičně vedoucími historickými školami, jako je německá, francouzská nebo anglosaská (anglo-americká), zůstává sice pozadu, ale celkově si česká historická škola udržuje znatelný náskok např. před kolegy z jihovýchodu (Balkán) či východu Evropy.

Při snaze identifikovat rozdíly mezi jednotlivými skupinami států (historiografií) zjistíme, že rozdíl mezi českou historickou školou a například Německem, Velkou Británií nebo Francií spočívá hlavně v metodologickém náskoku těchto zemí. Nové přístupy a metody, které přicházejí z velkých univerzitních center západní Evropy a USA, se zdají z českého pohledu často nedostižné, české poměry jsou v tomto ohledu blíže poněkud provinčnějšímu dění ve Vídni, Budapešti nebo Varšavě než v Paříži, Oxfordu či Cambridge. Dalším faktem je, že zástupci velkých zemí dlouhodobě obsazují významné pozice v mezinárodních historických společnostech, určují badatelské zaměření velkých kongresů a mezinárodních setkání a mají vliv na velké badatelské projekty, což nutí kolegy z méně vyspělých nebo méně vlivných historických škol k přizpůsobení se.

Malá komunita českých historiků tak hledá prostor pro prosazení kvalitních prací na mezinárodním fóru spíše obtížně. Pro české historiky je těžké sledovat globální vývoj základního tazání, protože z pohledu Pařížana nebo Londýňana má tento vývoj globální rozměr, který reflektuje mocenské zájmy a dějinné tradice jejich zemí. Zájem o české a polské dějiny, který byl krátce po pádu železné opony módou, ustoupil s počátkem nového tisíciletí zájmu o dění v arabském světě, Číně nebo Rusku. Historici z menších států střední a východní Evropy mají šanci na uplatnění spíše při spolupráci s německými projekty a badatelskými pracovišti, která se orientují na sledování tradičních kulturních, politických a ekonomických vazeb směrem na východ a jihovýchod. Z (nej)důležitějších center vědecké práce, která mají vztah k českému prostředí, lze jmenovat následující:

Německo (a Rakousko):

- např. univerzity ve Vídni, Mnichově či Lipsku
- Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung (Marburg)
- Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (Lipsko)
- Collegium Carolinum: Forschungsinstitut für die Geschichte Tschechiens und der Slowakei (Mnichov)

Obrázek 3: Sídlo Herderova institutu na kopci poblíž hradu hesenských lantkrabat v Marburgu

Polsko:

- zejména jde o univerzitní pracoviště ve Vratislavi (Wrocław), Krakově, Katowicích a Varšavě

Slovensko:

- Historický ústav Slovenské akademie věd (Bratislava)
- některé významnější univerzity (Komenského v Bratislavě, Mateja Béla v Banské Bystrici)

Maďarsko:

- Akademie věd v Budapešti (Magyar Tudományos Akadémia)
- univerzitní pracoviště v Budapešti (zejména Eötvös Loránd Tudományegyetem), dále např. v Debrecíně (Debrecen) či Segedíně (Szeged)
- Central European University (v Budapešti, od roku 2020 s ohledem na diskriminační politiku maďarské vlády v rakouské Vídni)

Plodná spolupráce se rozvíjí na půdorysu institucí zkoumajících dějiny totalitních režimů v zemích bývalého východního bloku: Ústav pro studium totalitních režimů (ČR), Ústav pamäti národa (Slovensko), Instytut Pamięci Narodowej (Polsko), Bundesbeauftragte für die Opfer der SED-Diktatur (Německo), resp. svým zaměřením kompatibilní

institute v Rumunsku, pobaltských zemích apod. Kooperují rovněž vojenské historické ústavy zemí NATO či např. institute zkoumající dějiny Židů nebo Romů.

1.4 Česká historická pracoviště (základní přehled)

Historický výzkum se v rámci České republiky ubírá po dvou hlavních liniích. Předně jde o výzkum s vazbou na pracoviště Akademie věd. Druhou linií reprezentuje výzkum s vazbou na univerzitní prostředí. Takto základně načrtnutou strukturu doplňují badatelské výstupy regionálně ukotvených muzeí, archivů, územních odborných pracovišť Národního památkového ústavu atd.

Akademie věd České republiky:

- především Historický ústav AV ČR, jenž vydává centrální oborové odborné periodikum, jímž je Český časopis historický (<https://asjournals.lib.cas.cz/Ceskycasopishistoricky/home?lang=cs>), zajišťuje práci na centrální oborové bibliografické databázi Bibliografie dějin Českých zemí (<https://biblio.hiu.cas.cz/?locale=cs#!/>) a obecněji reprezentuje českou historickou vědu navenek.
- dále jsou to Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Ústav dějin umění AV ČR a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, resp. též Archeologický ústav AV ČR či např. Etnologický ústav AV ČR.

Univerzitní pracoviště:

Doznala zásadního rozšíření po roce 1991. Nejvýznamnější postavení si udržují Ústav českých dějin a Ústav světových dějin na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (k nimž se druží další specializované ústavy a katedry), jež těží z jedinečnosti tradice a centrality. Ostatní univerzitní pracoviště se zpravidla zaměřují na vybrané segmenty dějin či jsou orientována na minulost regionu: Brno (Masarykova univerzita), Olomouc (Univerzita Palackého), České Budějovice (Jihočeská univerzita), Pardubice (Univerzita Pardubice), Ostrava (Ostravská univerzita), Opava (Slezská univerzita), Ústí nad Labem (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně), Hradec Králové (Univerzita Hradec Králové) a Plzeň (Západočeská univerzita).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Pouvažujte, kde všude (na kterých pracovištích) se v rámci Slezské univerzity lze setkat s historickým výzkumem?

1.5 Nárys dějin dějepisectví

Ačkoli dějiny dějepisectví (tedy historiografie) představují specifickou badatelskou disciplínu, lze říci, že svou podstatou permanentní dialog s minulostí oboru vede vlastně každý historik, neboť:

- Dějinám dějepisectví se každý věnuje již v okamžiku, kdy stojí před nutností shrnout dosavadní stav výzkumu (prvním kontaktem je tak již zpracovávání základní bibliografické rešerše). Ještě před započítím prací je potřeba zorientovat se v kontextu dané doby apod.
- Nutná je znalost metodicko-teoretických okolností (vývoj vědeckých teorií nelze nahlížet izolovaně od hlavních myšlenkových konceptů doby, historik musí být schopen kriticky nahlížet metodické postupy, které si sám zvolil).
- Poznáním minulosti oboru si historik osvojuje schopnost zvolit si nosné téma; současně četbou klasiků kultivuje jazyk a vyjadřovací schopnosti.
- Četba děl starších historiků uvádí badatele nejen do doby, o které psali, ale též do doby, ve které psali (narážíme na dvě vrstvy minulosti).
- Uvědoměním si závislosti historického výzkumu na ideových, myšlenkových a teoretických souřadnicích dané doby vstupuje badatel na abstraktnější úroveň přemýšlení o dějinách. Od metod a teorií se dostává k filozofii dějin (metahistorii).

Trefně výše řečené shrnuli autoři nedávno vydané učebnice k Úvodu do studia dějepisu: „Dějiny dějepisectví tedy nepředstavují neměnný telefonní seznam autorů a děl, který by si měl každý historik mechanicky osvojit, nýbrž způsob přemýšlení o vlastní práci, reflexi metodických východisek a diskurzivních hranic, které jsou postaveny na pozorném studiu prací předcházejících generací historiků.“⁶

V českém prostředí představovala jeden z prvních systematických pokusů o vykreslení dějin dějepisectví kniha Josefa Šusty.⁷ Zásadním dílem pak zůstávají „Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví“, které v 70. letech 20. století sestavili František Kutnar a Jaroslav Marek.⁸ Více či méně zdařilé pokusy o syntézu dějin dějepisectví s důrazem na zakladatelské období od osvícenství po soumrak habsburské monarchie, resp. na období komunistické nesvobody po roce 1945 reprezentují knihy Jiřího Štaifa⁹ a Josefa Hanzala.¹⁰

⁶ BOROVSKÝ, Tomáš a kol.: Úvod do studia dějepisu 2, Brno 2014, s. 121–122.

⁷ ŠUSTA, Josef: Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové, Praha 1933.

⁸ Dílo vyšlo opakovaně po roce 1990, tentokrát již pod jménem obou autorů (Jaroslav Marek se počítal mezi historiky perzekvované komunistickým režimem). Viz KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století, Praha 1997.

⁹ ŠTAIF, Jiří: Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, Díl 1 a 2, Praha 1997.

¹⁰ HANZAL, Josef: Cesty české historiografie 1945–1989, Praha 1999.

Nezastupitelnou je ovšem role vzpomínek významných historiků – v nedávné době byly publikovány např. memoáry Jaroslava Mezníka,¹¹ Ivana Hlaváčka¹² či Miroslava Hrocha.¹³ Z četných zahraničních prací zaměřených na dějiny dějepisectví je záhodno upozornit alespoň na práce Georga G. Iggerse¹⁴ a Michaela Bentleyho.¹⁵

Úvahy a analýzy z oblasti dějin dějepisectví tvoří přirozenou součást obecně historické produkce a lze se tak s nimi setkat na stránkách odborných časopisů či různorodě tematicky profilovaných monografií. Existují ovšem i vysloveně specializovaná periodika, mezi něž se řadí např.:

- History and Theory (vychází od roku 1960)
- Storia della Storiografia (vychází od roku 1982)
- Dějiny – teorie – kritika (vychází od roku 2004)

1.5.1 DĚJEPISECTVÍ STAROVĚKÉ A STŘEDOVĚKÉ:

Podmínky vzniku dějepisectví jako samostatného oboru myšlení zahrnují uvědomění si historicity lidské existence a vývoj hláskového písma, které umožnilo přesnější fixaci myšlenek. V minulosti, jako například u Chetitů a Egyptanů, bylo vnímání dějin odlišné – zaměřovalo se na mýty daného společenství, kolektivní identitu, prestiž vládnoucích rodů a technické vědění ovlivněné náboženstvím magií.

Základy skutečně historického myšlení, byly položeny ve starověkém Řecku. Za otce dějepisectví je tradičně považován **Hérodotos z Halikarnássu** (cca 484–430 př. Kr.), jenž byl ve svém díle veden snahou nalézt objektivní základ nepřátelství mezi Peršany a Řeky. Dějiny Peloponéské války následně sepsal **Thúkýdídés** (470/460 – poč. 4. stol. př. Kr.). Zatímco hérodotovský styl byl spíše kulturněhistorický a syntetizující, přistupoval k vymezené problematice Thúkýdídés více analyticky, přičemž se zaměřoval na politické dění. V nejobecnější rovině se tak hovoří o dvou základních liniích historické práce zřetelných od starověku po dnešek – hérodotovské a thúkýdídovské.

Ve 2. století př. Kr. se centrum historického psaní přesunulo z Řecka do Říma. Svorníkem obou světů byl **Polybios** († cca 120 př. Kr.), původem řecký historik, jenž formuloval vlivnou cyklickou filosofii dějin (tedy že se dějiny opakují). Vlivní římsští historikové **Titus Livius** († 17) a **Tacitus** († kol. 120) reprezentovali dva hlavní směry historického spisování odlišitelné již od Hérodota a Thúkýdida, tedy kulturně historický s citem pro syntézu a na druhé straně politicko analytický.

¹¹ MEZNÍK, Jaroslav: Můj život za vlády komunistů (1948–1989), Brno 2005.

¹² HLAVÁČEK, Ivan: Život mezi listinami a knihami (a přitom stále mezi mladými lidmi), Praha 2023.

¹³ HROCH, Miroslav: Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky, Praha 2024.

¹⁴ IGGERS, Georg G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě, Praha 2002.

¹⁵ BENTLEY, Michael: Modern Historiography. An introduction, London – New York 1999.

Obrázek 4: Publius Cornelius Tacitus, moderní socha umístěná před budovou parlamentu ve Vídni

Historická díla starověku racionalizovala zakladatelské mýty, postupně se také prosazovala představa o lineárním plynutí času, na kterou záhy navázalo pozvolna se prosazující křesťanství. Křesťanství na dlouhá staletí výrazně ovlivnilo koncepci času a filosofii dějin. Díla **sv. Augustina** (354–430), zejména „O boží obci“, položila základ křesťanského konceptu času jako Božího výtvaru, linearity mezi stvořením a posledním soudem. Křesťanské pojetí dějin je teleologické (tj. že dějiny směřují k nějakému cíli), eschatologické (že tímto cílem je spása) a providencialistické (tj. že dějiny jsou vedeny Boží prozřetelností), což se odráželo v prvních křesťanských dějepisných dílech, která se zaměřovala na dějiny církve a osudy mučedníků.

Po dlouhý čas, de facto až do vzniku univerzit, bylo udržování klasická vzdělanosti monopolem církve, což znamenalo, že středověká církev měla i monopol na dějiny. Učenci z klášterních a kapitulních škol formulovali základní charakteristiky dějepisectví. Pro středověk bylo typickým užívání ustálených obrátů, rétorických figur i celých popisů určitých situací podle schémat osvojených během školního memorování klasických textů (topika). Přebírání celých odstavců či stran nebylo chápáno jako plagiát, jak to vnímáme dnes. Středověký autor tak naopak demonstroval svou sčtetlost. Je třeba mít na paměti, že ztvárnění minulosti ve středověkých kronikách a legendách (životopisech svatých) nebývalo vedeno snahou zjistit „pravdu“, cílem bylo vytvoření normativní minulosti – takového obrazu dějů, jak měly správně proběhnout.

První křesťanská středověká dějepisná díla se zaměřovala na jednotlivá etnika a jejich krále budující státnost na troskách římské říše:

- **Isidor ze Sevilly** († 636, Gótové, Vandalové, Svévové)

Historická věda (předmět oboru a nárys jeho dějin, postavení české historické vědy, historická pracoviště)

- **Řehoř z Toursu** († 594, Frankové)
- **Beda Ctihodný** († 735, Anglové)
- **Paulus Diakonus** († 797–799, Langobardi)

Se vznikem nástupnických říší a států po rozpadu raně středověké karlovske monarchie (franské říše) přišla kolem roku 1000 nová vlna kronik obhajujících legitimitu moci jednotlivých vládnoucích dynastií; výběrově viz např.:

- **Richer z Remeše** († 998, Kapetovci)
- **Gallus Anonymus** († po 1116, Piastovci)
- **Kosmas** († 1125, Přemyslovci)
- **Nestor** († 1114, Kyjevská Rus)

Vznik univerzit vedl k laicizaci vzdělání a ke zrodu středověkého intelektuála, postupně se rozšiřoval okruh konzumentů psané literatury. Vrcholný a pozdní středověk se také nesl ve znamení průniku národních jazyků do oblasti vyhrazené v předchozích staletích latině. Výrazného rozmachu doznala i historiografie, objevují se dějiny nejrůznějších sociálních skupin, rodové historie, biografie, kvetlo dvorské kronikářství.

Obrázek 5: Vyobrazení kronikáře Kosmy v lipském rukopise jeho kroniky

1.5.2 DĚJEPISECTVÍ DOBY RENESANCE A REFORMACE:

Za jeden ze zásadních prvků, které výrazněji skicují mentální, ale vlastně i materiální hranici mezi světem středověku a raného novověku (renesance), je právem považován vynález knihtisku, k němuž došlo v polovině 15. století přičiněním mohučského rodáka Johannese Gutenberga. Zásadní inovace spočívala ve vynálezu písmolijectví (u dřívějších pokusů se používalo dřeva nebo nákladného rytí z kovu) a v následném zdokonalení procesu sazby skládané z takto sériově odlévaných tiskařských liter. Výsledek byl na svou dobu imponující. Tištěná produkce vedla k výraznému snížení nákladů na výrobu nejen knih, ale např. i masově emitovaných listin (typu odpustkových listů apod.). Povstal specializovaný trh s produkty rychle se rozvíjejících tiskařských oficín. Poptávka zvyšovala nabídku, vznikaly nakladatelské domy se specifickým druhem marketingu (katalogy knih a jiných tištěných produktů). Knih tisk zasáhl i oblast politiky, neboť masově produkované letáky otevřely zcela jiné možnosti dobové propagandy a prezentaci názorů a postojů (vynález knihtisku zásadním způsobem ovlivnil např. též intenzitu šíření reformačních myšlenek Martina Luthera). Došlo ke zrodu novodobé publicistiky... Nikoli náhodou se tak hovoří o mediální revoluci. To vše přirozeně zasáhlo i oblast dějepisectví – rostl okruh konzumentů a ruku v ruce s tím i žánrová pestrost.

Nejstarší knihy vytištěné pohyblivými literami mezi rokem 1454 (rok vydání Gutenbergovy Bible) a rokem 1500 označujeme termínem **prvotisky** alias **inkunábule** (z latinského in cunabulis, v kolébce). Knihy vytištěné mezi léty 1501 a 1800 pak nazýváme **staré tisky**.

Obrázek 6: Gutenbergova Bible (zvaná také B-42), nejstarší pohyblivými literami tištěná kniha západního světa, vznikla mezi roky 1452 a 1454 v mohučské dílně Johannese Gutenberga

Pokud jde o obsah a zvolenou metodu práce, lze v kontextu renesančního dějepisectví rozlišovat tři základní linie:

- **narativní:** charakteristickou snaha o znovuoživení antických tradic v jejich literární kvalitě (vzorem klasické latiny Titus Livius). Typickým představitelem byl např. **Enea Silvio Piccolomini** († 1464), pozdější papež Pius II.
- **politická:** typickým zástupcem např. **Niccolo Machiavelli** († 1527); dílo Tita Livia bylo pro něj výchozím bodem k úvahám o příčinách úpadku starověké Římské říše
- **kritická:** reprezentantem např. **Lorenzo Valla** († 1457), papežský sekretář a kanovník, považovaný za otce moderní textové kritiky, když na základě jazykového rozboru prohlásil za falsum slavnou Konstantinovu donaci, jenž měla mimo jiné zdůvodňovat světské panování papežů

Období renesance s definitivní platností uvedlo národní jazyky do literatury, v tom i do psaní o dějinách. Začínají se psát národní dějiny v národních jazycích. Došlo také k obrácení poměru mezi dějepisectvím a rétorikou – rétorika měla být napříště pouhou formou vyjádření, neměla stát nad obsahem samotným. Pozvolna se prosazovala výuka historie na univerzitách; od roku 1504 se tak dělo v Mohuči, brzy nato i ve Wittenbergu, kde historii přednášel i jeden z čelných reprezentantů luterské reformace Filip Melanchton.

V renesančním dějepisectví se zvyrazňovaly regionální, „národní“ a nově i konfesní rozdíly. Významným příkladem zde byla tzv. **Magdeburská centuria**, která představovala církevní dějiny z luterské perspektivy. Jednalo se o kolektivní dílo – činné byly tři autorské skupiny: první prováděla heuristiku po celé Evropě, druhá třídila a analyzovala sesbíraný materiál a třetí pod vedením profesora na univerzitě v Jeně Matthea Flaccia zvaného dle oblasti původu Illyricus († 1575) sepišovala vlastní dějiny. Katolickou odpovědí byly **Annales ecclesiastici** správce vatikánských knihoven, kardinála Caesare Baronie († 1607).

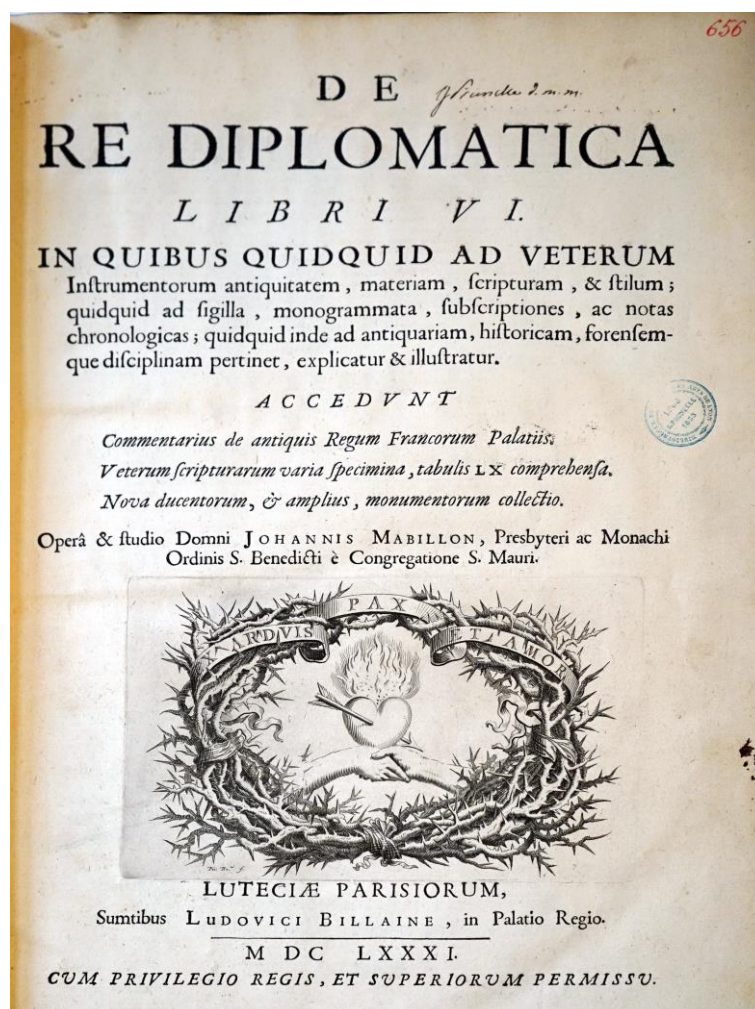
Renesanční dějepisectví kladlo důraz na politické dějiny a na hledání obecných dějinných zákonitostí, přičemž poznání minulosti mělo sloužit jako vodítko pro současnost. Nikoli náhodou se tak autoři soustředili na přítomnost, tedy na to, co dnes nazýváme „soudobými dějinami“. Postupující sekularizace dějinných vyprávění se projevila tím, že došlo k oddělení času spásy od času dějin, jehož zosobněním se stal mechanický čas hodin.

1.5.3 DĚJEPISECTVÍ DOBY BAROKA A OSVÍCENSTVÍ:

Baroko lze v kontextu dějepisné práce vnímat coby období přechodu mezi „starým“ a „novým“. Docházelo zvolna k významným změnám, které ovlivnily historické bádání, v mnohém se ovšem navazovalo na předchozí vývoj. Hnacím motorem byl setrvalý rozmach knihtisku, resp. vydavatelského podnikání. Zlepšovaly a zintenzivňovaly se mimo jiné i možnosti komunikace a výměny myšlenek a idejí, v čemž sehrávaly nezanedbatelnou roli tzv. akademické peregrinace – mobilita vzdělaných (a vzdělávajících se) elit vyústila v posílení sítí propojujících osobnosti i instituce, zakládány byly první vědecké společnosti (tzv.

societas eruditorum). Zevšeobecnělo vyučování historie na univerzitách, na sklonku tohoto období začala proniklat výuka historie i do škol nižších stupňů, což definitivně otevřelo cestu k akceptaci historie jako vědního oboru.

Metoda historické práce se formovala během konfesních sporů prostřednictvím zjemňování nástrojů pramenné kritiky. V 17. a 18. století došlo k rozmachu vydávání starších textů, často již samostatně s jejich odbornou kritikou. Můžeme tedy hovořit o prvních skutečných pramenných edicích. Významným příspěvkem k této oblasti bylo dílo **Jeana Mabillona** († 1707), benediktina z remešského opatství sv. Maura, který v roce 1681 vydal pojednání o kritice pramenů „De re diplomatica libri sex“. Šlo vpravdě o zakladatelské dílo, jež stanovilo hlavní zásady pramenné kritiky, zahrnující vnější znaky, formální prvky textu a diplomatické i obsahové hledisko. Dílo je dodnes považováno bod zrodu novodobé paleografie a diplomatiky coby vědeckých disciplín.

Obrázek 7: Titulní list díla De re diplomatica libri sex od Jeanna Mabillona

Mnohé práce z tohoto období jsou díky své nesporné materiálové hodnotě užívána dodnes, v českém prostředí např. „Miscellanea historica Regni Bohemiae“ učeného jezuity **Bohuslava Balbína** († 1688).

Na dobu barokní v mnohém organicky navazovali reprezentanti osvícenského způsobu práce a uvažování. Významným posunem byla ovšem sekularizace myšlení o dějinách (provázená v obecné rovině ústupem teologie) – úzké spojení mezi výkladem dějin a osvícenským myšlením (filozofií) vedlo ve svých důsledcích k tomu, že člověku byla definitivně přiznána plná svoboda jednání, stal se vlastním hybatelem dějin. S tím ovšem přicházely otázky po smyslu lidského konání.

Mnozí autoři té doby byli nejen historiky, ale také filozofy či literáty, například **Gottfried Wilhelm Leibnitz** († 1716), **David Hume** († 1776), **François-Marie Arouet** alias **Voltaire** († 1778), **Johann Wolfgang Goethe** († 1832), **Friedrich Schiller** († 1805), **Johann Joachim Winckelmann** († 1768), **Gelasius Dobner** († 1790) či **Josef Dobrovský** († 1829). V centru jejich zájmu byl lidský rozum a jeho úspěšný postup dějinami.

Osvícenská historická produkce byla převahou dvojího druhu: 1. kriticko-pramenovědná a 2. synteticko-filozofující. To znamenalo jak precizování metod kritiky pramenů, tak odvážné konstrukce vývoje lidstva a hledání obecných zákonitostí, které lze nazvat jakousi dějinnou mechanikou.

1.5.4 DĚJEPISECTVÍ V 19. STOLETÍ:

V procesu specializace a oborového uzavírání historie hrály klíčovou roli reformy školního vzdělávání, které lze v případě univerzit charakterizovat termíny sekularizace a etatizace. Cílem (ideálem) bylo vytvoření vzdělaných a ke státu loajálních odborníků. Historie se postupně stávala samostatným oborem, který záhy podléhal vnitřní specializaci, např. vznikem samostatných stolic pro středověké dějiny, k nimž se postupně přidávaly další.

Teleologické pojetí dějin přetrvávalo, avšak namísto spásy jako konečného cíle byl dosazen (národní) stát. Filozofický základ pro etatistické koncepty dějin položil svými pracemi zejména Georg Wilhelm Friedrich Hegel († 1831). Docházelo k zakládání četných spolků, z nichž některé se přetvořily ve významná, dodnes existující centra historické práce. Příkladem může být Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, kterou v roce 1819 založil říšský svobodný pán **Karl von Stein** († 1831). Po nástupu **Georga Heinricha Pertze** († 1876) v roce 1823 se tento spolek přetvořil v instituci známou pod názvem Monumenta Germaniae Historica (zkráceně MGH), jež je i dnes synonymem promyšleného systému vydávání historických pramenů (ediční práce).

Nejvlivnějším filozofickým a historickým myšlenkovým směrem se stal tzv. historismus. Historismus hledal v minulosti příčiny a vysvětlení přítomnosti, což vedlo k návratům do středověku, který byl vnímán jako počátek národních dějin a čas zrodu „národních“ států. Současně se od předchozího, primárně filozofického pohledu na dějiny odlišoval systematickým a pramenitě kritickým přístupem. V tomto kontextu je třeba vnímat rovněž zakladatelské dílo českého dějepisce, jímž jsou „Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě“ z pera **Františka Palackého** († 1876).

Mezi významné historiky dané epochy patřili **Jules Michelet** († 1874), **Thomas Carlyle** († 1881), **Nikolaj Michajlovič Karamzin** († 1826) a **Alexis de Tocqueville** († 1859). Německý historik **Leopold von Ranke** († 1886) položil základy historické školy, která hrála významnou roli (nejen) v německém dějepisectví druhé poloviny 19. století a do značné míry zosobňovala hodnoty a metodické koncepty nastupujícího pozitivismu.

Pozitivismus v historiografii se vyznačoval snahou shromáždit veškeré dostupné prameny, podrobit je přísné vnitřní a vnější kritice, odhalit falza a nezpochybnitelně pravé dokumenty sestavit do genetické řady podle vzájemných závislostí. Poznání tak postupovalo de facto kumulativně, s rezignací na deduktivní rekonstrukci. Francouzský historik Ernest Renan († 1892) v roce 1890 sebevědomě prohlásil, že za sto let budeme vědět o minulosti všechno. Ovšem dnes již víme, že poznání minulosti nelze oddělit od přítomnosti a že je nekonečně proměnlivé.

Obrázek 8: Franz Leopold von Ranke (1795-1886), jedna ze zakladatelských osobností moderní historické vědy

Budování pozitivistické historie stálo u zrodu klíčových institucí, které se staly nositeli tohoto pojetí vědy: École nationale des chartes v Paříži a Institut für Österreichische Geschichtsforschung ve Vídni. Jedním z vnějších znaků systematizace historie jako vědy byl pak vznik kompendií, která měla za cíl podat souhrnné základy oboru. Mezi taková díla

patří „Grundriss der Historik“ od **Johanna Gustava Droysena** († 1884), „Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie“ od **Ernsta Bernheima** († 1942), díla **Charlese Seignobose** († 1942) a **Victora Langloise** († 1869) či „Dějiny a dějepis“ od zakladatelské postavy českého moderního dějepisectví **Jaroslava Golla** († 1929).

1.5.5 DĚJEPISECTVÍ NA POČÁTKU 20. STOLETÍ:

První světová válka, její průběh a následky zasáhly významným způsobem nejen do politického uspořádání Evropy (a světa). Prožité trauma zanechalo neblahé stopy de facto ve všech sférách života společnosti, resp. společností. Historická věda a donedávna dominující optimistická víra v poznatelnost minulosti nebyly výjimkou. Kataklyzma světového konfliktu podlomilo víru v civilizační pokrok. Jedním z důsledků byl zrod angažovaného intelektuála, což ve svém důsledku vedlo ke kolapsu představy o objektivitě a nezúčastněnosti vědy. Ve Francii a Německu, tradičních baštách pozitivismu, propukly spory o předmět a metodu historického bádání. Obecně rostla nespokojenost se starším faktografickým dějepisectvím.

Významnou roli sehrál v metodologických sporech o podobu dějepisectví německý historik **Karl Lamprecht** († 1915). Rozpory se objevily již v 80. letech 19. století. Na rozdíl od historickovědní metody Leopolda von Ranke, která do té doby dominovala, zdůrazňoval Lamprecht v historické vědě význam kulturních dějin, hmotných faktorů a skupin. Převládající individualismus, tedy myšlenka, že to byli tzv. „velcí muži“, kdo tvořil dějiny, upevnila Lamprechta v přesvědčení, že šlo naopak o jiné faktory, jako je význam věcí bezprostředně kolem nás, prostředí, v němž se pohybujeme, a především pak hospodářský vývoj. Namísto dějin skicovaných coby sled jedinečných událostí hledal Lamprecht obecně platné zákonitosti. Tento přístup vedl ke sporu o individualismus a kolektivismus v dějepisectví, jemuž se dostalo názvu „spor o Lamprechta“ (mezi Lamprechtovy odpůrce, tzv. novorankeovce, se řadil např. i sociolog a ekonom **Max Weber**, † 1920). Ve Francii se spory o metodu v historii odehrávaly na půdorysu vymezování vztahu mezi historií a sociologií. Sociolog **Émile Durkheim** († 1917) kolem sebe soustředil skupinu žáků z řady humanitních oborů. Mezi jeho žáky patřil **Marc Bloch** († 1944), který se po první světové válce na univerzitě ve Štrasburku seznámil s **Lucienem Febvrem** († 1956). Tito dva historikové kritizovali samoučelné bádání nad událostními dějinami a zdůrazňovali nutnost kladení jiných otázek a využití podnětů z jiných oborů.

Významným krokem bylo roku 1929 založení časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* (dnes vychází pod titulem *Annales: Histoire, Sciences sociales*), který se zaměřoval na témata z oblasti hospodářských dějin, ale také (pod vlivem Durkheima) na otázky tzv. mentalit, tedy dobových forem vnímání a způsobů myšlení. Tzv. škola *Annales* se zařadila mezi nejvlivnější historické myšlenkové směry 20. století. Dědictvím zakladatelů školy *Annales* byly tři obecnější zásady či požadavky:

- nástup historie problémové místo historie událostní

- historik má zasadit zkoumaný problém do co nejhustší sítě vztahů a souvislostí, což vyžaduje mezioborovou spolupráci (tzv. *histoire totale*)
- potřeba zkoumat zvolené problémy v dlouhém časovém úseku

Do jisté míry na okraji probíhajících metodologických třenic se pohyboval **Johann Huizinga** († 1945), nizozemský historik a jeden z nejvýznamnějších představitelů tzv. klasické kulturní historie. Autor dodnes vlivných prací „Podzim středověku“ či „Homo ludens“ v mnoha ohledech navazoval na Švýcara **Jacoba Burckhardta** († 1897), průkopníka kulturních dějin a vynikajícího znalce italské renesance. Komparativnímu studiu civilizací se v téže době věnovali **Oswald Spengler** († 1936, *Untergang des Abendlandes*) a v Londýně žijící **Arnold Joseph Toynbee** († 1975, *A study of history*).

Obrázek 9: Marc Bloch (1886-1944) a Lucien Febvre (1878-1956), zakladatelské osobnosti francouzské školy *Annales*

Obecně došlo k nástupu hospodářských a sociálních dějin, které poukazovaly na skutečnost, že život společnosti je utvářen nejen činy významných osobností (jednotlivců), ale také a především zákonitostmi skrytými pod měnlivým povrchem dějů. Jedním z nových proudů v historiografii bylo i dějepisectví marxistické, jež uvedlo do dějin doposud spíše opomíjené společenské skupiny, jako jsou chudina nebo dělnictvo.

1.5.6 DĚJEPISECTVÍ TOTALITNÍ:

Historik se vždy vyrovnává s otázkami, jež si klade jeho společnost v přítomnosti, přispívá tomu svá témata i formy interpretace. Dvacáté století však v tomto ohledu přineslo zcela novou zkušenost v podobě přímých zásahů státní moci do práce historiků. Tyto

zásahy zahrnovaly oktrojované výklady dějin, určování témat, manipulaci a v neposlední řadě i perzekuci těch, kdo se výše řečenému odmítali podrobit či jiným způsobem „vybočovali“ z nastaveného systému. Zásadní roli sehrávaly dvě klíčové totalitní ideologie – komunistická a nacistická (resp. též fašistická).

Sovětský model vyžadoval, aby historikové výsledky svých bádání podporovali předepsaný obraz dějin poháněných zásadami třídního boje, jejichž pohyb by směřoval od prvobytně pospolné společnosti, přes společenské systémy otrokářské, feudální, kapitalistické a socialistické až k ideální komunistické beztřídní společnosti. Navzdory proklamovanému internacionalismu komunistického světového názoru byly přitom dějiny chápány jako dějiny národní, což vedlo k (rusky) imperiálnímu zobrazování minulosti jak v ideologické rovině (vítězný postup socialismu dějinami), tak v rovině nacionální (začleňování dalších zemí do Sovětského svazu či ke komunistickému bloku).

Institucionální fungování sovětské vědy bylo charakterizováno přísným plánováním a centralizací. Akademie věd se zaměřovala na výzkum, vysoké školy na předávání poznatků vybadaných v Akademii studentům a muzea, archivy a další paměťové instituce na aplikaci těchto poznatků pro veřejnost (propaganda). Země východního bloku poté přebíraly tento model s různou mírou důslednosti.

Pod povrchem marxistických frází často přežíval pozitivistický metodický model, kdy se konstatovala pouze nesporná faktografie. Vnucování ideologických interpretačních východisek vyústilo ve společnosti i mezi historiky v nedůvěru vůči teoriím. V zemích s volnějšími poměry, jako bylo v rámci sovětské Evropy Polsko nebo Maďarsko, přesto působili badatelé, kteří díky možnosti kontaktů se Západem vytvářeli díla schopná reagovat na soudobé intelektuální inspirace. Příkladem mohou být teoretické práce polského historika **Jerzyho Topolského** († 1998) nebo sovětského medievisty **Arona Jakovleviče Gureviče** († 2006), jenž se nezdíral aplikovat kulturně antropologické metodické přístupy.

Nacistický režim zasáhl do vývoje historické vědy stejně fatálně jako režim sovětský. Řada historiků emigrovala, například vynikající medievista židovského původu **Ernst Hartwig Kantorowicz** († 1963), jenž se v zásadní práci „The King's Two Bodies“ věnoval středověké politické teologii, nebo historik umění a spoluzakladatel ikonologie **Erwin Panofsky** († 1968). Mnozí se nevrátili ani po válce (ostatně oba výše zmínění zemřeli v americkém Princetnu). Někteří z historiků ovšem vstoupili do NSDAP a stali se (leckdy významnými) představiteli nacionálně-socialistické vědy. Ideologie nadřazenosti árijské rasy, „půdy a krve“ a pocit křivdy z územního uspořádání po první světové válce byly hlavními tématy nacistického dějepisectví.

Denacifikace po roce 1945 byla mírná a postižení byli de facto jen ti nejzprofanovanější. Oba německé státy, tedy Německá spolková republika a Německá demokratická republika) často přivíraly oči nad minulostí historiků. Například původem rakouský medievista **Theodor Mayer** († 1972), prominentní postava nacistické historiografie, se nedlouho po válce opět postavil na čelné místo německého dějepisectví a založil prestižní fórum Konstanzer

Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Až ve druhé polovině 80. let 20. století proběhla v rámci tzv. Historikerstreit, diskuse o osobní zodpovědnosti historiků a jejich působení za nacistického režimu.

Rovněž v kontextu české historiografie se na systematickou hlubší reflexi minulosti oboru před rokem 1989 stále čeká a např. v Rusku jsme dnes svědky vysloveně regresivního vývoje. Zapomínat nelze, že neblahými zásahy do svobody historického bádání prosluly vedle režimů sovětského typu a režimu nacistického i fašistické diktatury ve Španělsku, Portugalsku a Itálii.

1.5.7 DĚJEPISECTVÍ DRUHÉ POLOVINY 20. A POČÁTKU 21. STOLETÍ:

Druhá generace francouzské historické školy Annales, reprezentovaná zejména **Fernandem Braudem** († 1985) a jeho zásadním dílem „Středomoří a středomořský svět v epoše Filipa II.“, kladla důraz na metodický koncept tzv. „dlouhého trvání“ (longue durée) a globální historie. Braudelova syntetická práce se zaměřuje na velká vývojová schémata minulosti, zejména v ekonomické oblasti, a využívá metody kvantitativního dějepisectví a statistické analýzy. Rozlišuje trojí úroveň historického času: 1. struktury „dlouhého trvání“ jako jsou faktory dané geografickými podmínkami, které se mění jen velice pomalu, a proto nepozorovaně, ale podstatným způsobem utvářejí historickou realitu; 2. středně dlouhý horizont, v němž se formují společenské skupiny a hospodářské vztahy; 3. čas, ve kterém se odehrávají historické události, politika a činy osobností. Zatímco tradiční historiografie vycházela především z těchto událostí, Braudel a jeho následovníci považovali za podstatné dlouhodobější procesy.

Tento přístup měl po polovině 20. století výrazný vliv na německou historiografii, kde se modernizované sociální dějiny, známé jako tzv. bielefeldská škola, snažily o syntetické uchopení společnosti a jejích procesů. Mezi hlavní představitele této školy patřili, resp. patří **Hans-Ulrich Wehler** († 2014), **Jürgen Kocka** a **Reinhart Koselleck** († 2006).

Závěr 60. let 20. století přinesl na západě dočasné oživení marxistického dějepisectví, zejména prostřednictvím tzv. frankfurtské školy (ovšem za výrazného odklonu od tradičních ideologických postulátů). Na historickou vědu začaly mít silící vliv rovněž další progresivní intelektuální proudy, včetně antropologie (Claude Lévi-Strauss, Clifford Geertz), sociologie (Max Weber, Norbert Elias, Pierre Bourdieu), filozofie (Jürgen Habermas, Jacques Derrida) a lingvistiky a literární teorie (Roland Barthes).

Zásadní vliv na historickou vědu mělo ovšem intelektuální dílo francouzského filozofa, sociologa, psychologa a historika **Michela Foucaulta** († 1984), jehož způsob vědecké práce (tzv. archeologie vědění), teorie poznání, diskurs, a studie procesů společenského vylučování a represivních praktik vnesly do bádání o minulosti lidských společenství nové perspektivy. Klíčový pojem diskurs v pojetí Michela Foucaulta představuje způsob chápání

a porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru, který se charakteristickým způsobem promítá do jazyka. Jedná se o systém pravidel, který je určen zevnitř strukturací výpovědí a zvenčí se vymezuje vůči jiným diskurzům.

Po Braudelovi se škola Annales vrátila k myšlenkám svých zakladatelů s důrazem na studium mentalit (**Georges Duby**, † 1996). Jejich poměrně vágní koncept byl nicméně záhy formálně nahrazován výzkumem představ – imaginací. Tento koncept ve svých pracích rozvíjeli např. **Jacques Le Goff** († 2014) nebo **Jean-Claude Schmitt**.

Období druhé poloviny 20. a počátku 21. století se neslo na vlnách celé řady metodických návratů či inovací. Výraznou stopu zanechala tzv. mikrohistorie, kterou reprezentovala jména **Emmanuela Le Roy Ladurieho** († 2023) nebo italského historika **Carlo Ginzburga**. Historikové se soustředili na mimořádně detailní analýzu vybraných komunit nebo problémů s potenciálem poukázat na obecnější vývojové trendy. Nemalemu vlivu se těšily tzv. dějiny každodennosti s perspektivou zacílenou na zkušenost a sociální praxi jednotlivce. Dějiny každodennosti způsobem tázání úzce souvisejí s mikrohistorií, kulturními dějinami a historickou antropologií. Na starší dějiny žen navázal koncept gender history, jenž cílí na analýzu nikoli biologické, ale kulturní podmíněnosti pohlaví a proměnlivých představ o „tradičních“ rolích pohlaví v minulosti.

Obrázek 10: Jacques Le Goff (1924-2014). Jeden z nejvýznamnějších historiků školy Annales; v letech 1947/48 absolvoval akademický rok rovněž na Karlově univerzitě v Praze

V rámci postmoderních myšlenkových konceptů došlo i na zpochybnění historiografie jakožto objektivní vědecké disciplíny. Americký historik a literární teoretik **Hayden White** († 2018) tak dospěl v rámci svého konceptu lingvistického obratu k přesvědčení, že historik svým užitím metafor, ironie, synekdoch a dalších literárních prostředků předkládá historii jako romanci, komedii, satiru či tragédii a výsledky jeho práce se tudíž podstatným způsobem neliší od jiných literárních žánrů.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Co je historie a jaký je rozdíl mezi historií a minulostí?
2. Jaké významové odstíny nesou pojmy jako „historická věda“, „dějiny“, „dějepis“ a „historiografie“?
3. Kterí dva autoři bývají označováni za otce dějepisectví ve starověkém Řecku a jaké byly jejich hlavní přístupy?
4. Jakým způsobem vynález knihtisku ovlivnil renesanční dějepisectví?
5. Čím se zabývá obor zvaný faleristika?
6. Proč je pro historiky důležité chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu?

SHRNUTÍ KAPITOLY

První z kapitol studijní opory k předmětu Úvod do studia dějin je svým rozsahem de facto dvojpřednáškou, čemuž odpovídá rovněž předpokládaný časový rozsah studia. Čtenář je seznámen s profilem historie jako vědního oboru a současně způsobu lidského myšlení. Důraz je přitom položen na relativní subjektivitu (podmíněnost a neukončenost) historického poznání minulosti a na interpretační limity historické analýzy. Objasnění došly různé významové odstíny zdánlivě synonymických pojmů „historie“, „historická věda“, „dějiny“ a „dějepis“. Ve výkladu nechybí základní údaje o postavení české historické vědy a jejím mezinárodním zasíťování, stejně jako stručný přehled (českých) historických pracovišť. Podstatnou část kapitoly tvoří nástin dějin dějepisectví (historiografie), jehož cílem je usnadnit studentům prvotní orientaci ve vývoji oboru od starověku po současnost, to vše s důrazem na proměny metod historické práce a jejich společenský kontext.

ODPOVĚDI

1. Historie je souhrn lidských činů a aktivit v minulosti, stejně jako znalost a záznam těchto událostí. Historie je vědecká disciplína, která zkoumá vývoj lidstva a lidské společnosti. Minulost představuje nezměnitelné události, které se již staly, zatímco historie je obraz minulosti, který si člověk nebo společnost utváří a který se může měnit v závislosti na aktuálních okolnostech.
2. „Historická věda“ označuje vědecký obor a předmět vysokoškolského studia. „Dějiny“ jsou chápány jako označení výseku minulosti analyzovaného historikem. „Dějepis“ je vyučovací předmět na základních a středních školách. „Historiografie“ se používá jako synonymum pro „historii“ jakožto „historickou vědu“ nebo specifický podobor historie zabývající se dějinami dějepisectví.
3. Za otce dějepisectví ve starověkém Řecku jsou považováni Hérodotos a Thúkýdídés. Hérodotos je známý kulturněhistorickým a syntetizujícím přístupem, Thúkýdídés se více zaměřoval na politickou analýzu konkrétních událostí.
4. Vynález knihtisku v polovině 15. století způsobil revoluci v šíření informací a ovlivnil dějepisectví tím, že umožnil masovou produkci knih a dalších tištěných materiálů. To vedlo k rozšíření národních jazyků v literatuře, včetně psaní o dějinách.
5. Faleristika je naukou o řádech a vyznamenáních.
6. Pro historiky je zásadní chápat postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu zebřech hlavních důvodů: sledování metodologických vzorů, recepci staršího i současného bádání a managementu vědecké práce.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte si esejistickou knihu významného českého medievisty Dušana Třeštína „Myslití dějiny“¹⁶ a pokuste se zhodnotit, jakým způsobem (a proč) nazírá roli pozitivismu coby filozofie dějin i historické pracovní metody.

¹⁶ Třeštík, Dušan: Myslití dějiny, Praha 1999.

DALŠÍ ZDROJE

- Applebyová, Joyce – Hunt, Lynn – Jacobová, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2002.
- Beneš, Zdeněk: *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*, In: *Dějiny ve škole – Škola v dějinách*, ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J.A. Komenského 2010 s. 13–24.
- Beneš, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, Praha: Karolinum 1995.
- Bentley, Michael: *Modern Historiography. An introduction*, London – New York: Routledge 1999.
- Bernheim, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig: Duncker & Humblot 1903.
- Bloch, Marc: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha: Argo 2011.
- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Braudel, Fernand: *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, 1–2*, Paris: Armand Colin 1949.
- Burke, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.
- Bůžek, Václav a kol.: *Úvod do studia historie*, České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity 1994.
- Croce, Benedetto: *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- Činátl, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha: Argo 2011.
- Čornej, Petr: *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha: Karolinum 2016.
- Doležal, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha: Academia 2008.
- Droysen, Johann Gustav: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit 1882.
- Furrer, Norbert: *Geschichtsmethode. Eine Einführung für Humanhistoriker*, Zürich: Chronos 2014.
- Furrer, Norbert: *Was ist Geschichte? Einführung in die historische Methode*, Zürich: Chronos 2007.
- Goll, Jaroslav: *Dějiny a dějepis*, Praha: T. G. Masaryk 1888.
- Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha: Karolinum 1999.
- *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2007.
- *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2009.

- Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany: H & H 1994.
- Hlaváček, Ivan: *Život mezi listinami a knihami (a přitom stále mezi mladými lidmi)*, Praha: Česká archivní společnost 2023.
- Holzbachová, Ivana a kol.: *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, Brno: Masarykova univerzita 2004.
- Horský, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha: Argo 2009.
- Hroch, Miroslav: *Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky*, Praha: Karolinum 2024.
- Huizinga, Johan: *Homo ludens. O původu kultury ve hře*, Praha: Dauphin 2000.
- Huizinga, Johan: *Podzim středověku*, Jinočany: H & H 1999.
- Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016.
- Kantorowicz, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*, Praha: Argo 2014.
- Kroutvor, Josef: *Potíže s dějinami. Eseje*, Praha: Prostor 1990.
- Kutnar, František – Marek, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997.
- Le Goff, Jacques: *Paměť a dějiny*, Praha: Argo 2007.
- Lenderová, Milena: *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 7–26.
- Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha: Academia 1992.
- Mezník, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Brno: Matice moravská 2005.
- Nodl, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.
- Nodl, Martin: *Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisectví*, Praha: Argo 2020.
- Palacký, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě I–V*, Praha: různí vydavatelé 1848–1867.
- Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- Sousedík, Stanislav: *Dějiny, dějepis, filosofie dějin*, Praha: Oikoymenth 2019.
- Spengler, Oswald: *Zánik Západu. Obrysy morfologie světových dějin*, Praha: Academia 2017.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.

- Storchová, Lucie – Horský, Jan: *Paralely, průsečíky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem: Albis international 2009.
 - Štaif, Jiří: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900, Díl 1 a 2*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997.
 - Štefek, Karel: *Úvod do studia historie*, Hradec Králové: Gaudeamus 2000.
 - Šusta, Josef: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha: Historický klub 1933.
 - Toynbee, Arnold Joseph: *A study of history I–XII*, Oxford 1934–1961.
 - Toynbee, Arnold Joseph: *Studium dějin. Úvod*, Praha: Práh 1995.
 - Třeštík, Dušan: *Češi a dějiny v postmoderním očištění*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005.
 - Třeštík, Dušan: *Myslit dějiny*, Praha: Paseka 1999.
 - Veyne, Paul: *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
 - White, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno: Host 2011.
 - Zouhar, Jakub: *De re diplomatica libri sex by Jean Mabillon in Outline*, Listy filologické 133, 2010, č. 3–4, s. 357–388.
-

2 HISTORICKÝ ČAS A PERIODIZACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola se zaměřuje na vnímání času, které je ovlivněno dobovými, kulturními, náboženskými a sociálními podmínkami. Vychází z přitom z předpokladu, že porozumění tomu, jak lidé pojímali a prožívali čas, je klíčové pro pochopení lidské společnosti. Kapitola pojednává o kulturně podmíněných pokusech kategorizovat historický čas a způsoby, jakými historiografie přistupovala a přistupuje k periodizaci dějin. Popisuje historii periodizace od starověku po současnost, s důrazem na křesťanskou (západní) Evropu. Speciální pozornost je věnována vzniku a vývoji pojmu středověk jako základního kamene pro dnešní členění dějin na starověké, středověké a novověké období.

CÍLE KAPITOLY

- Porozumět pojmu historický čas
 - Seznámit studenty s pojetím křesťanského letopočtu (éry) a s počítáním let od narození Ježíše Krista
 - Seznámit se s přístupy k periodizaci dějin
 - Porozumět vývoji pojmu středověk coby klíčového periodizačního východiska
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

čas; historický čas; periodizace; historická éra; starověk; středověk; raný novověk; novověk; dějiny novodobé; dějiny nejnovější; dějiny soudobé

2.1 Vnímání času

Porozumění způsobu, jakým lidé v minulosti pojímali a prožívali čas, lze právem považovat za jeden z klíčů k pochopení společnosti, ke které patřili. Je třeba si uvědomit, že čas a plynutí času vnímali lidé v minulosti odlišně, rozdíly však byly rovněž geografické, sociální a kulturní. Nikoli náhodou proto vzniklo vícero definic času. Např. Beda Ctihodný († 735) jej coby muž raně středověké církve vnímal jako měřítko pozemského bytí, zatímco pro fyzika a matematika Isaaca Newtona († 1727) představoval jednotvárnou nepřetržitost fyzického vesmíru. Albert Einstein († 1955) považoval o dvě století později čas nikoli za jednotvárnou konstantu, ale naopak prokázal jeho podmíněnou proměnlivost. Čas tedy není danost, je to forma lidského vědomí a způsob vztahování se ke světu.

Existuje dvojí základní způsob, jakým lidé vnímali čas:

- **Cyklický čas** byl příznačný pro archaické společnosti a řídil se střídáním ročních období, dne a noci a pohyby nebeských těles
- **Lineární čas** vycházel z představy o neopakovatelnosti a jedinečnosti událostí, má svůj začátek (například stvoření světa, Potopa, Ukřižování, Vzkříšení) a konec (pro křesťany Poslední soud)

Člověk se i dnes permanentně pohybuje mezi lineárním a cyklickým časem, kdy vedle kalendáře s pevně daným počátkem náš čas rytmitizují např. roční období.

Čas je lidmi poután za pomoci mezníků, které z něj činí **chronologii**. Moderní společnost dospěla k důmyslnému rozdělení času do hodin, minut a vteřin, které již nejsou spjaty s přírodou, ale se společně sdílenými hodnotami. Uspořádání času je tudíž produktem lidské mysli, vyjadřuje osobitý vztah člověka k minulosti a je dokladem lidské snahy zajistit si místo v paměti. Je proto veličinou zásadně subjektivní a vypovídá o dobově podmíněném chápání světa.

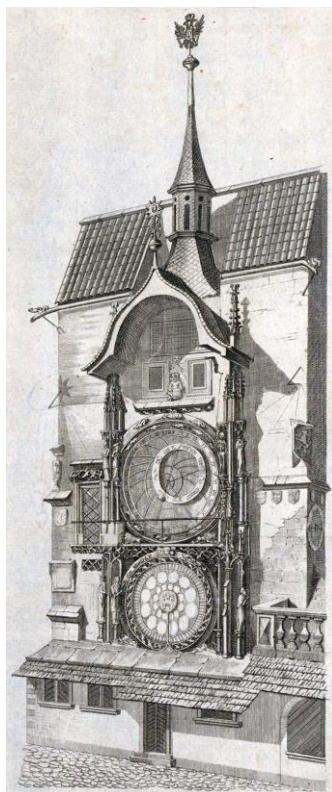
V dnešní době se člověk vztahuje k jednotnému času dělitelnému na jednotky měřené za pomoci sofistikovaných přístrojů. Např. pro středověkou společnost ovšem takový čas neexistoval. Čas středověku byl časem Boha a pudy, pánů a poddaných, později i racionalizovaným časem měst a obchodníků. Realitou tak byla mnohost časů. Současně platí, že (evropská) středověká existenciální zkušenost času a trvání byla definována náboženstvím, tedy křesťanstvím.

V křesťanském chápání se navzájem proplétaly tři typy časů:

- Cyklický, neustále se opakující čas liturgie (sled svátků od narození Krista přes jeho zmrtvýchvstání), skloubený se střídáním ročních období
- Lineární čas dějin, který byl zpravidla rytmitizován sledem šesti věků od prvního z lidí Adama, přičemž středověk býval považován za poslední věk (koncept stárnoucího času)

- Křesťanský čas byl vždy posvátný a orientovaný, mířil k věčnosti, která ho měla zrušit; byl to tudíž čas eschatologický vycházející z nicoty a směřující k zániku (od aktu stvoření po Poslední soud)

Liturgický rok měl v praxi různé začátky, resp. začínal v různé dny dle převládajících místních zvyklostí. Nový rok tak mohl otvírat den Narození Páně (25. prosinec) nebo např. den Zvěstování Páně (25. březen), začátek roku se však mohl řídit i podle Velikonoc apod. Obecně lze říci, že feudální (středověký a raně novověký) čas dával před přítomností přednost minulosti (podle hesla co je staré a osvědčené, musí také být dobré), byl časem paměti, s důrazem na původ a tradici. V návaznosti na sociální původ (a profesní zařazení) lze hovořit např. o specifickém **času dynastickém**, jenž se s ustavením monarchií stával časem nástupnictví. Dále by to mohl být **čas zemědělský** (venkovský) vyznačující se dlouhým trváním, rytmizovaný střídáním dnů a nocí i ročních období a současně dobou odvodů poddanských dávek – obvykle na sv. Jiří (23.4.) a sv. Havla (16.10.) nebo sv. Jakuba (2.7.) a sv. Martina (11.11.). **Čas panstva** byl rovněž časem odvodů poddanských dávek, současně však zahrnoval vojenský čas upřednostňující s ohledem na vedení válek jaro a léto. **Čas města** byl řízen dobou konání trhů, šlo o čas obchodníků a čas práce. **Čas duchovenstva** (církevní) byl utvářen soustavou modliteb, církevních svátků a v případě mnichů a jeptišek specifickým režimem klášterního života. **Verejný čas**, řízený panovníky a šlechtou v rytmu udávaném procesem utváření moderního státu, se odvíjel od ustáleného politického kalendáře jednotlivých zemí (s termíny zasedání soudů a sněmů). Univerzity přinesly nový čas, **čas nečinnosti** (tzv. vakace).

Obrázek 11: Pražský staroměstský orloj k roku 1791 (dle A. Strnada: Beschreibung der berühmten Uhr- und Kunstwerke am Altstädter Rathhause ... zu Prag, s. 63)

Od počátku existence lidských společenství lze pozorovat snahu o ovládnutí, spoutání času. Čas byl určován zvony, které odměřovaly klášterní a vesnický život. Revoluční vynález představovaly mechanické hodiny, členící čas na stejně dlouhé úseky. K zesvětštění času přispěla výrazně města a jejich potřeba organizace pracovního dne i života městské komunity. Nikoli náhodou se právě ve městech už v průběhu 14. a 15. století začaly objevovat první mechanické věžní hodiny.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Zkuste pojmenovat vrstvy či druhy času, které rytmezují Váš každodenní život (s využitím prostudované látky i dle vlastních slov).

2.2 Kategorizace historického času

Zásadním problémem, filozofickým i praktickým, bylo vždy nalezení nějakého počátečního bodu, k němuž bylo možno vztahovat vnímání uplynulého času. Již ve starověku se tak prosazoval koncept datování dle tzv. historické éry – pojmání historického času jako souvislé chronologické řady počítané od určité události, ať již reálné nebo mýtické. Příkladem může být oblíbená seleukovská éra, která začala 1. října 312 př. Kr., kdy Seleukos Nikator († 281 př. Kr.) porazil v bitvě u Gazy svého rivala Demetria Poliorkéta († 283 př. Kr.). Počítání let dle seleukovské éry se na Blízkém východě udrželo až do 11. století. Na evropskou půdu proniklo souvislé datování zásluhou řeckých dějepisců – za svorník zde sloužily olympijské hry a jejich čtyřletý cyklus, počínající vždy letním slunovratem. Ve starověkém Římě byl čas rytmezován střídáním konzulů v jejich úřadě a počítáním let od založení města (ab urbe condita). V rámci rozlehlého impéria ovšem současně existovaly mnohé systémy (éry). Populární byla také éra nazvaná dle císaře Diokleciána († 312/316), která začala jeho intronizací ze dne 29. srpna roku 284 a ovlivnila dodnes existující koptský kalendář i muslimské astronomy.

Pro křesťany se bodem, od něhož bylo možno počítat čas, stalo stvoření světa, jak bylo vyloženo v biblické knize Genesis. Dlouho však nepanovala obecnější shoda na tom, kdy se tak vlastně stalo. Různí autoři se pokoušeli na základě biblických údajů dopočítat momentu stvoření Země, jejich závěry se však navzájem lišily. Např. Sextus Iulius Africanus († po 240), autor nejstarších církevních dějin, se při stanovování stáří Země dopočítal k 1. 1. 5502 př. Kr., tzv. alexandrijská éra ovšem začínala 29. srpna 5493 př. Kr. a byzantský letopočet kanonizoval 1. září 5509 př. Kr.

Vznik křesťanské éry je spojen s dílem Dionysia Exigua († asi 544). Dionysius Exiguus se pokusil roku 525 určit datum Kristova narození a sestavil velikonoční tabulky podle let

od Vtělení Ježíše Krista (anni Domini Iesu Christi). Dnes již není přesně známo, jakým způsobem datum Kristova narození vypočítal (ačkoli historikové stanovili stran jeho uvažování pravděpodobné hypotézy). Na prahu 8. století mu však uvěřil Beda Ctihodný († 735), jenž podle stanoveného Kristova letopočtu uspořádal své dílo *Církevní dějiny Anglů*. Mimořádný respekt, jemuž se Beda těšil, vedl k tomu, že se latinskou Evropou začala záhy šířit představa, že se něco stalo po Kristu a něco před Kristem (tedy před a po narození spasitele). Tento způsob členění toku času užíváme dodnes, jen v letech komunistické nepsobdy bývalo jméno Ježíše Krista nahrazováno nábožensky indiferentními termíny před naším letopočtem a po něm.

Obrázek 12: Dionysius Exiguus (475-544), tvůrce křesťanského letopočtu (éry)

Dnes globálně platný kalendář (gregoriánská soustava vzešlá z Dionýsiova výpočtu) se stal konvencí de facto jen díky globální mocenské převaze Evropy v 19. století. Zopakujme tedy, že nejde o přírodní, objektivní zákon, ale o určitý druh společenské smlouvy. Datování a technika měření a počítání času je záležitostí navýsost kulturní. Ostatně dohody a konvence lze za určitých podmínek měnit, jak to ilustruje např. na desetinné soustavě založený revoluční kalendář, jenž byl vyhlášen ve Francii roku 1789 (a který zmizel z jeviště dějin spolu se svými tvůrci).

Dodnes také existují i jiné kalendářní systémy, např. muslimský lunární kalendář, jenž počátek odvozuje od hidžry, tředy momentu, kdy v roce 622 Mohamed opustil Mekku a odešel do Mediny. Tradiční kalendář používají stále i Židé nebo Číňané.

Bylo již řečeno, že křesťanský (liturgický) rok dlouho neměl jednotný začátek. V závislosti na místě a době byla dle převládajících zvyklostí preferována různá data, např.:

- 1. leden (převzat ze starořímské tradice, křesťany spojen se svátkem Obřezání Páně)
- 1. březen (oblíben pro své spojení s měsíčním úplňkem, který určoval datum nejvýznamnějšího z křesťanských svátků, Velikonoc)
- 25. březen (svátek Zvěstování Panny Marie, začátek Kristova pozemského bytí)
- 1. září (tzv. byzantská éra dominantní v rámci východního křesťanství; na Rusi platila do roku 1699, na Balkáně ještě v 19. století)
- 25. prosinec (Narození Krista, velmi populární)

Dnes se již můžeme pouze odhadovat, zda všeobecnému prosazení lednového termínu napomohla přízeň mocných, populární tištěné kalendáře 16. století, recepce principů římského práva nebo vše dohromady.

2.3 Periodizace dějin

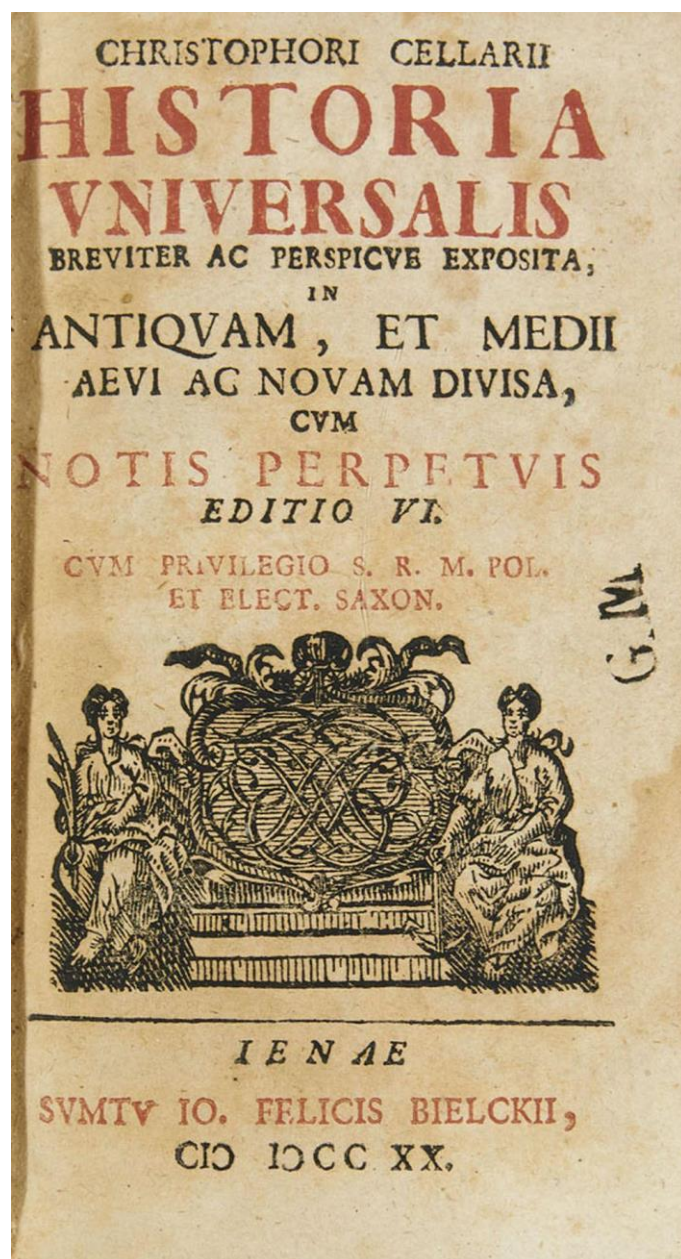
2.3.1 KONCEPT PERIODIZACE A PERIODIZACE STARŠÍCH DĚJIN:

Historik se při své práci neobejde bez funkčních periodizačních mezníků, které slouží jako užitečné pomůcky pro strukturování dějin. Již otcové zakladatelé historického myšlení o minulosti, řečtí dějepisci **Hérodotos** († 430 př. Kr.) a **Thúkýdídés** († poč. 4. stol. př. Kr.), rozčlenili historii lidstva do věků: zlatého, stříbrného, měděného, věku heroů a železného. Počáteční ideální stav tak s postupem času degradoval, lidské dějiny byly dějinami úpadku. Analogicky životu člověka, jehož tělo s postupem let chřadne (stává se méně a méně dokonalým), až nakonec zaniká.

Pompeius Trogus, římský historik keltského původu žijící za vlády císaře Augusta († 14), prosazoval koncept čtyř po sobě následujících říší: asyrské, perské, řecké a římské, přičemž v jeho pojetí se kvalita ubírala opačným směrem, neboť epocha římská měla představovat vrchol dějin. Křesťané ovšem později interpretovali posloupnost čtyř říší jako naplnění Danielova proroctví o čtyřech šelmách, kde poslední měla být přemožena Kristem a nastoleno mělo být věčné království. Jeden z nejvlivnějších církevních otců, **Sv. Augustin** († 430) pak v časové linii rozdělil lidské dějiny do šesti věků, přičemž cesta k apokalypse (konci dějin) měla být opět lemována čtyřmi říšemi. Staré učení o čtyřech říších neztrácelo v rámci křesťanské Evropy na popularitě ani v dalších staletích – rozvíjeno bylo s různou mírou imaginace s tím, že poslední věk měl započít příchodem Spasitele.

Italští humanisté 14. století usilovali o znovuoobjevení antických literárních pramenů v jejich původní filologické čistotě. **Francesco Petrarca** († 1374) použil jako první pojmu

„věk středu“ (medium tempus) pro vymezení (úpadkové) doby mezi antikou a svou přítomností, která v jeho pojetí dědictví antiky restituovala. Roku 1468 užil první z vatikánských knihovníků **Giovanni Andrea Bussi** († 1475) obdobného termínu „střední věk“ (medium aevum), ačkoli v jádru zůstal věrný Augustinovu konceptu šesti věků a čtyř říší. Zrození středověku jakožto specifického dějinného období pak svým dílem dokonal **Christoph Cellarius** († 1707), profesor rétoriky a historie na univerzitě v Halle, který roku 1676 vydal oblíbenou příručku středověkých dějin (*Historia medii aevi*). Středověk chápal jako období mezi vládou římského císaře Konstantina I. Velikého (306–337) a dobytím Konstantinopole vojsky osmanského sultána Mehmeda II. (1453). Jeho kniha *Historia Universalis* vydaná roku 1702 pak s definitivní platností kanonizovala periodizaci dějin na starší, středověké a nové.

Obrázek 13: Titulní list syntézy *Historia universalis* Christopha Cellaria (Kellera)

Osvícenští myslitelé v 18. století Cellariovo rozčlenění dějin na tři základní období (antika, středověk a novověk) přejali a dále rozpracovávali. To vše s neskrytým cílem oslavit vítězství osvícenství nad „klerikálním tmářstvím“ a triumf kultivované civilizace nad hrubostí a barbarstvím, jak hlásal Voltaire. Stejně jako v případě humanistických intelektuálů se jednalo o znehodnocující koncept středověku, doslova přechodného, úpadkového období mezi dvěma ideály.

Naopak romantismus 19. století našel ve středověku zalíbení. Proti osvícenské univerzalitě lidského rozumu postavili romantikové představu jedinečnosti každého okamžiku dějin, jenž byl neredukovatelný na to, co mu předcházelo či jej následovalo. Do středověku pak reprezentanti rodící se kritické historické vědy projektovali současné vize moderních národů a národních států. Postupem času se tak samotný pojem středověk stával vědecky neutrálním termínem označujícím konkrétní dějinné období.

Mezi tradiční „tvrdé“ počátky a konce středověku, s nimiž se lze setkat v odborné i popularizační literatuře, patří roky:

- 313 (milánský edikt zaručující rovnoprávnost křesťanství)
- 395 (definitivní rozdělení římské říše na východní a západní)
- 410 (Vizigóti plení Řím)
- 476 (zánik Západořímské říše)

- 1453 (pád Konstantinopole)
- 1471 (nástup Jagellonců na český trůn)
- 1517 (Lutherovy teze na vratech kostela ve Wittenberku)
- 1526 (nástup Habsburků na český trůn)

Z uvedeného je zjevné, že volba periodizačních mezníků je podmíněná rovněž prostředím té které konkrétní národní historické vědy. Výměna panující dynastie na trůnu českých králů je nepochybně optikou anglosaské či románské historiografie událostí podružnou. Pro periodizaci českých dějin ovšem funkční být může. Současná historická věda nicméně nahrazuje představu prudkého zlomu realističtější myšlenkou vývoje a pozvolného přechodu. Závěr středověku by tak mohl být definován např. takto:

- 1347–1348 (morová epidemie v Evropě)
- 1450 (vynález knihtisku)
- 1492 (cesta Kryštofa Kulumba do Asie, jejímž výsledkem bylo objevení Ameriky)

Takto vymezené periodizační mezníky již nejsou spojeny s kouzlem okamžiku, jehož význam nikdo ze současníků nebyl schopen dohlédnout, ale byly zvoleny pro způsob, jakým uvedené události zasáhly do dlouhodobého vývoje.

Středověk, jenž je obdobím poměrně dlouhým a vnitřně tím pádem méně homogenním, bývá obvykle členěn do tří periodizačních fází. Při jejich vymezování narážíme na realitu kulturního opoždění střední a východní Evropy za Evropou západní, resp. na regionálně odlišné cesty dějinného vývoje:

- raný středověk 5.–11. stol. (v českém případě bývá ovšem počátek raného středověku spojován až s migrací Slovanů v 6.–7. stol.)
- vrcholný středověk 11.–14. stol. (v českém případě opět počátek s jistým zpožděním až od 12./13. stol.)
- pozdní středověk 14.–15. stol. (tou dobou již v Itálii kvetla renesance)

Po období středověku je aktuálně v kontextu starších dějin řazen tzv. raný novověk coby specifické periodizační (dějinné) období. Počátek raného novověku je přirozeně spojován s koncem středověku. Jeho závěr je pak zpravidla ztotožňován s prosazením se konceptu občanské společnosti. Za mezníky tak slouží např. roky:

- 1789 (propuknutí francouzské revoluce)
- 1792 (smrt císaře Leopolda II. a nástup Františka I., tedy ve specificky českém dějinném kontextu konec éry tzv. osvícenského absolutismu)
- 1806 (zánik Svaté říše římské jakožto symbolu starého „feudálního“ světa)

Na závěr zopakujme, že periodizační předěly je zapotřebí vnímat nikoli dogmaticky, ale spíše měkce. Navíc se do volených mezníků nezřídka propisují regionální specifika, často se i v rámci křesťanské Evropy setkáváme s rozdíly determinovanými teritoriálně (zpoždění na cestě ze západu na východ) a kulturně (např. dějiny východního křesťanství jsou rytmičovány zcela odlišně). Příkladem za všechny by mohla být vláda císaře Karla IV. († 1378), resp. její rozdílné podmínky a s tím související odlišná hodnocení historiků. Zatímco Karlova vláda v říši de facto odpovídá konceptu pozdního středověku (mor, společenská krize, hospodářská stagnace), může být jeho panování v českých zemích líčeno jakožto závěrečná etapa středověku vrcholného (završení období konjunktury).

2.3.2 PERIODIZACE NOVĚJŠÍCH DĚJIN:

Období následující po skončení raného novověku obvykle členíme do tří na sebe navazujících částí – hovoříme tak o dějinách novodobých, nejnovějších a tzv. soudobých. **Dějiny novodobé** bývají ztotožňovány s tzv. „dlouhým“ 19. stoletím, jež přineslo převratné

změny na poli hospodářství, politiky i kultury (na mysli máme všestranný technický pokrok, nástup volného trhu, prosazení se principů občanské společnosti atd.). Závěr epochy bývá zpravidla spojován s kataklyzmatem 1. světové války. **Nejnovější dějiny** jsou dnes de facto dějinami „krátkého“ 20. století. Pod pojmem **soudobé dějiny** je pak v rámci historické vědy myšlena ta část dějin, jež jsou časem historikova života (dnes většinou splývají s dějinami období po roce 1989).

2.3.3 JINÉ (ALTERNATIVNÍ) KONCEPTY PERIODIZACE DĚJIN:

Vedle klasického členění dějin na starověk, středověk, (raný) novověk a období nejnovější se lze setkat s odlišnými koncepty, jež odrážely specifické potřeby a přístupy některých významných badatelských osobností či historických škol. V předchozí kapitole byla zmíněna teorie **dlouhého trvání** Fernanda Braudela. S provokativní periodizací dějin středověku přišel ovšem i další z významných reprezentantů francouzské historické školy Annales Jacques Le Goff, jenž razil, metodicky opřen o dějiny mentalit, pojetí velmi dlouhého středověku. Jeho počátky spojil s obdobím pozdní antiky, od 10. století se pak měl postupně dělit na tři prostupující se fáze: na tzv. střední středověk (trvajícím přibližně od roku 1000 po čas morové epidemie z poloviny 14. století), pozdní středověk (vymezený stoletou válkou mezi Anglií a Francií a nekatolickou reformací) a konečně dlouhý podzim středověku, který se v rovině politických struktur zakončil až Velkou francouzskou revolucí a v oblasti mentalit až s průmyslovou revolucí v 19. století.

Obrázek 14: Český historik Josef Pekař (1870-1937)

V 19. století nebyl bez vlivu tzv. **generační koncept** periodizace vycházející z předpokladu, že blízké hodnoty mohou sdílet nanejvýš tři po sobě jdoucí generace. Významný český historik Josef Pekař († 1937) prosazoval myšlenku, že periodizace by měla vycházet z převládajících uměleckých slohů, které odráží „**ducha doby**“. Rozlišoval tak dobu románskou, gotickou, renesanční a barokní. **Marxistická periodizace dějin** zrcadlila ideologická východiska marxistické historiografie s akcentací (až přeceňováním) sociálně-ekonomických vztahů, kdy třídně uspořádaná společnost opakovaně nedokázala odstranit sílí sociální rozpory, což mělo vždy vyústit do tzv. třídního boje. Následkem třídního boje byl pak sled dějinných období: společnost prvobytně-pospolná (zjednodušeně pravěk), společnost otrokářská (zjednodušeně starověk), společnost feudální (zjednodušeně středověk a raný novověk), společnost kapitalistická (zjednodušeně dějiny novodobé) a konečně aktuálně žitá společnost socialistická, která měla přejít ve společnost komunistickou představující vrchol (završení) dějin.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jaké jsou dva základní způsoby vnímání času a jak se projevují?
2. Vysvětli pojem historická éra.
3. Jak vznikl a jak se šířil křesťanský letopočet?
4. Jak se vyvíjel koncept středověku a jaké byly jeho interpretace v různých historických obdobích?
5. Kdo prosazoval myšlenku, aby periodizace vycházela z převládajících uměleckých slohů a respektovala tak „ducha doby“?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola je věnována dobově, kulturně, nábožensky, ale např. též sociálně podmíněnému vnímání času. Vychází přitom z premisy, že je to právě porozumění způsobu, jakým lidé pojímali a prožívali čas, co lze považovat za jeden z klíčů k pochopení lidské společnosti. Čtenář je mimo jiné upozorněn na skutečnost, že dnes převládající mechanický způsob měření času a jeho technická stránka nejsou výrazem přírodní danosti, ale převládající společenské dohody. Pojednány jsou kulturně podmíněné pokusy kategorizovat historický čas a způsoby, jakými historiografie přistupovala a přistupuje k periodizaci dějin. Nastíněna je rovněž historie periodizace dějin od starověku po dnešek s důrazem na oblast křesťanské (latinské, západní) Evropy. V kontextu řečeného je specifická pozornost věnována

vzniku a vývoji pojmu středověk coby základního stavebního kamene na cestě k dnes převládajícímu členění dějin na starověké, středověké a (dále vnitřně diferencované) dějiny novověké.

ODPOVĚDI

1. Dva základní způsoby vnímání času jsou cyklický a lineární. Cyklický čas je časem opakování (např. se řídí střídáním ročních období či dne a noci). Lineární čas vychází naopak z představy o neopakovatelnosti událostí, má svůj začátek a konec (např. od stvoření světa k Poslednímu soudu).
2. Historická éra je koncept, který označuje souvislé chronologické řady let počítané od určité významné události, ať už reálné nebo mytické.
3. Křesťanský letopočet vznikl díky Dionysiovi Exiguovi, který se roku 525 pokusil určit datum Kristova narození a sestavil velikonoční tabulky podle let od Vtělení Ježíše Krista. O akceptaci Dionysiova výpočtu se na prahu 8. století zasloužil Beda Ctihodný.
4. Obsah pojmu středověk se vyvíjel od 14. století, kdy Francesco Petrarca použil pojem „věk středu“ pro vymezení doby mezi antikou a svou přítomností. Christoph Cellarius v roce 1676 vydal příručku středověkých dějin, kde definoval středověk jako období mezi vládou císaře Konstantina I. a dobytím Konstantinopole Osmany. Postupně se pojem středověk, nesoucí původně negativně vymezující konotace, stal vědecky neutrálním termínem označujícím konkrétní dějinné období.
5. Ideu, aby periodizace vycházela z „ducha doby“ razil český historik Josef Pekař.

DALŠÍ ZDROJE

- Beneš, Zdeněk: *Moderní a soudobé dějiny. Jejich výuka a edukace jimi*, In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 185–202.
- Bláhová, Marie: *Historická chronologie*, Praha: Libri 2001.
- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Borst, Arno: *Computus. Zeit und Zahl in der Geschichte Europas*, Berlin: Wagenbach 2004.
- Čapek, Jakub: *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvorana*, Český lid 84, 1997, č. 2, s. 89–102.

- Dohrn-van Rossum, Gerhard: *Die Geschichte der Stunde. Uhren und moderne Zeitordnung*, München: Carl Hanser Verlag 1992.
 - Friedrich, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha: Filosofická fakulta university Karlovy 1934.
 - Grotefend, Hermann: *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover: Hahn 1991.
 - Horský, Jan: *Čas*, In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 32–35.
 - Jirásek, Zdeněk: *Doba nejnovější či soudobé dějiny?*, Listy katedry historie a Historického klubu, pobočka Hradec Králové 4, 1993, s. 45–51.
 - Kučera, Martin: *Čas dění subjektu, čas vyprávění, čas historický*, In: *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2009, s. 89–116.
 - Kuna, Martin: *Archaický čas*, Archeologické rozhledy 49, 1997, č. 2, s. 209–216.
 - Le Goff, Jacques: *O hranicích dějinných období. Na příkladu středověku a renaissance*, Praha: Karolinum 2014.
 - Le Goff, Jacques: *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*, Praha: Argo 2005.
 - Nodl, Martin: *Čas a minulost ve vnímání vesničanů pozdněstředověkých Čech*, Listy filologické 121, 1998, č. 3–4, s. 255–275.
 - Nodl, Martin: *Středověk v nás*, Praha: Argo 2015.
 - Sokol, Jan: *Čas a rytmus*, Praha: Oikoymenth 2004.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - Vašíček, Zdeněk: *Historicita času*, Archeologické rozhledy 49, 1997, č. 2, s. 203–208.
-

3 HISTORICKÁ TERMINOLOGIE A POJMY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola je vlastně svého druhu heslářem základní historické oborové terminologie. Ve dle některých specifických segmentů věcného členění historické vědy (např. dějiny sociální, kulturní apod.) jsou zde stručně pojednány termíny z oblasti historické metodologie a dějin (historické) vědy.

CÍLE KAPITOLY

- Porozumět základním historickým pojmům
 - Zorientovat se v oborové terminologii
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

terminologie; pojmy; metodologie; teorie vědy

Jako každá věda používá i historiografie soustavy ustálených termínů a pojmů, které usnadňují a zpřehledňují komunikaci jak uvnitř komunity odborníků (historiků), tak i navenek v interakci s dalšími vědními obory. V této kapitole se stručně seznámíme alespoň s některými z nich.

Absolutní datování:

Jedná se o jasné vsazení studované události do časové osy (tedy s určením dne, měsíce a roku); např. archeologie, etnologie či dějiny umění častěji pracují s intervalovou datací.

Annales:

Jak již víme z předcházejících kapitol, jedná se pojmenování vlivné francouzské historické školy, jež vznikla ve 30. letech 20. stol. kolem časopisu *Annales d'histoire économique et sociale* (dnes pod titulem *Annales: Histoire, Sciences sociales*) a vymezovala se vůči tradičnímu událostnímu dějepiscectví. Zprvu nevelký okruh historiků ovládl po druhé světové válce významná univerzitní pracoviště a zásadně ovlivnil podobu historického myšlení. Škola se dostala mezinárodního uznání, postupem času se rozčlenila do vícero směrů. Důraz byl vždy kladen na interdisciplinární kooperaci jak s jinými humanitními, tak i přírodovědnými obory (statistika, klimatologie, psychologie, sociologie, antropologie atd.). Mezi významné zástupce školy se počítali Lucien Febvre, Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie, Roger Chartier.

Dějiny:

Obvykle je tento termín chápán jako synonymum k historii. Významný medievista (historik středověku) František Graus († 1989), který vycházel z tradice německé historiografie, navrhoval, aby i čeští historikové rozlišovali mezi minulostí (*Vergangenheit*), historií (*Historie*) a dějinami (*Geschichte*). Zatímco minulostí rozuměl vše, co se kdy událo, od sněhové bouře nad pustinou Severního ledového oceánu, přes ústně předávané příběhy, až po vědecky poznatelný odkaz lidských kultur, historii chápal jako poznatelnou část minulosti, která je předmětem zájmu historiků. Dějiny pak vnímal jako výsledek práce historiků.

Dějiny každodennosti:

Zaměřují se na jednotlivce či pospolitosti optikou života ve všedních i svátečních dnech. Dějiny každodennosti umožnily historikům sledovat dříve přehlížené, svou povahou soukromé sféry lidského chování a jednání.

Dějiny mentalit:

Dějiny mentalit, jsou oblastí historického výzkumu, která se zaměřuje na zkoumání postojů, přesvědčení, hodnot a emocí lidí v minulosti (tedy jejich kolektivní identity). Zkoumají se vždy v kontextu určité sociální skupiny. Pro pochopení minulosti je pochopení mentality zcela zásadní a bez tohoto předpokladu nejsme schopni porozumět chování lidí v minulosti. Výzkum dějin mentalit je spojován zejména s historií soustředěnými kolem školy *Annales*, obdobné přístupy je však možno zachytit již v díle Johana Huizingy.

Diskurs:

Původně rozprava, přednáška nebo výklad k určitému tématu, a to buď formou dialogu, nebo monologu. Teorii diskursu rozvinul Michel Foucault, který si uvědomil, že se studované texty neliší navzájem pouze obsahem a vnitřní argumentací, nýbrž i jazykem, v němž se promítají dobové, ideologické i sociálně podmíněné podněty. Jazyk a jazykové prostředky proto mohou vypovídat o době a společenských (historických) souvislostech. Termín diskurs dnes využívá řada vědních disciplín.

Edice:

Komentované zpřístupnění (zpravidla písemných) pramenů podle přesně stanovených, časově nebo problémově definovaných zásad. Dodnes se jedná se o jednu ze základních pomůcek historikovy práce.

Ego-historie:

Ego-historií rozumíme dějiny prezentované z osobních (ego) pozic, pod vlivem vlastní zkušenosti. Klíčovým zdrojem informací jsou tzv. ego-dokumenty, písemnosti vzniklé obvykle pro privátní potřebu (korespondence, deníky, zápisky apod.).

Heuristika:

První etapa historikovy práce, která je věnována shromažďování, třídění a kritice historických pramenů a literatury ke studovanému tématu.

Historická antropologie:

Vědní disciplína, jež studuje postoje, pocity, názory, hodnoty, chování, jednání a způsob myšlení člověka v dějinách. Nechala se metodicky inspirovat etnologií, sociálními dějinami, mikrohistorií, dějinami mentalit a každodennosti. Historická antropologie si klade otázku, kde se nachází hranice mezi dějinnými strukturami a subjektivním chováním, do jaké míry je jedinec omezen prostředím, které je nicméně samo o sobě výsledkem dějinného vývoje, do jaké míry je schopen v tomto prostředí uplatnit svou individualitu a jak se v životě jedince odrážejí velké historické události a procesy.

Historická demografie:

Oborově se zaměřuje na proces reprodukce lidských populací. Předmětem studia demografie je přirozený proces obnovy obyvatelstva. Pracuje tak s pojmy jako úmrtnost (mortalita), nemocnost, porodnost (natalita), potratovost, sňatečnost nebo rozvodovost.

Historická geografie:

Zabývá se proměnami zeměpisně definovaného prostoru. Je založena na interdisciplinárním přístupu, stojí na pomezí mezi geografií a historií; metodicky je provázána s archeologií, hospodářskými dějinami, dějinami osídlení, dějinami práva a samozřejmě s geografickými disciplínami, s historickou demografií, toponomastikou, architekturou a urbanismem, kartografií, geodézií, geologií, botanikou, klimatologií, pedologií či ekologií.

Historická literatura:

Zpřístupňuje výsledky analýzy a interpretace pramenů, a to jednak formou ucelených monografií (knih) nebo v podobě dílčích (časopiseckých) příspěvků a studií. Historická literatura je tudíž prostorem, v němž historikové vedou vědecký dialog a současně komunikují s veřejností.

Historická periodizace:

Jedná se o nástroj sloužící k uchopení času. Jelikož se v praxi jedná o (umělou) intervenci ze strany historiků, je sice odvozena z dějinného vývoje, nicméně sama vypovídá o názorových a hodnotových pozicích svých tvůrců, kteří se takto pokoušejí vystihnout základní dějinné skutečnosti, pojmenovat obecné souvislosti a identifikovat velké, sdílenými hodnotami definované kulturní (civilizační) celky.

Historická vlastivěda:

Má blízko k regionálním dějinám, nejedná se však o synonyma, neboť historická vlastivěda se zabývá historií jen z části – ve skutečnosti je souborem poznatků přírodovědných, společenských a humanitních věd o minulosti i přítomnosti regionu.

Historický pramen:

Autentický svědek minulosti, vypovídá o době a souvislostech svého vzniku. Pro historiky prvořadý předmět studia – historikové prameny vyhledávají a třídí, následně je podrobují kritice a interpretují (zpracovávají zjištěné poznatky a teze do širšího dějinného kontextu). Podrobněji se budeme fenoménu historického pramene věnovat v některé z následujících kapitol.

Historiografie:

Nejčastěji se užívá jako synonymum pro historii jakožto specifickou vědní disciplínu (jedná se tak o výsledek historikova vědeckého snažení). Současně však pojem označuje specifický podobor „historie“, jež se zabývá jejími vlastními dějinami, označuje tudíž rovněž dějiny dějepisectví.

Historismus:

Mnohohrstevnatý pojem nesoucí v sobě vícero významů, v nejobecnější rovině jedna z poloh historického myšlení. V opozici vůči naturalismu, který, přistupuje ke skutečnosti jako k neměnné danosti, vnímá skutečnost jako změnu, studuje ji v kontextu trvalého vývoje. Dle Jaroslava Marka „historismus v historické vědě znamenal dvojí věc. Předně vznik předpokladů k její přeměně v přísně metodické a soustavné zkoumání minulosti, opřené o exaktní kritiku a interpretaci pramenů; za druhé přesvědčení, že historik poznává svět individualit vzniklých jedinečným vývojem, proto nepřevoditelných na společného jmenovatele, stále se proměňujících a v zásadě stejně hodnotných. Dějiny jsou v tomto pojetí neustálou tvorbou nových skutečností, jejichž vznik nelze vyložit kauzálně za pomoci postupů obvyklých v exaktních vědách, ale jimž je třeba porozumět“.¹⁷

¹⁷ Marek, Jaroslav: O historismu a dějepisectví, Praha 1992, s. 18.

Hospodářské dějiny:

Analyzují trendy, vztahy a kontexty hospodářského vývoje společnosti. Hospodářské dějiny tak otevírají rozsáhlou škálu témat a problémů, která zahrnuje sociální dějiny, historickou demografii, statistiku, sociologii a ekonomické disciplíny.

Ideální typ:

Jedná se o termín uvedený do praxe Maxem Weberem. Sloužil k popisu společenské skutečnosti prostřednictvím „ideálního“ (typického) reprezentanta určité sociální vrstvy. Tento sociologický konstrukt získal pronikl i do historického výzkumu, především při popisu typických sociálně nebo třídně definovaných jevů. Max Weber identifikoval čtyři základní, ideálně typické kategorie jednání: účelově racionální, hodnotově racionální, afektivní a tradiční (zvykové). Pro typologii legitimního panství (vlády) pak stanovil tři ideální typy: charismatický, založený na osobních schopnostech vladaře; tradiční, vycházející z rodového původu nebo pokrevního příbuzenství; a zákonný, jehož legitimitu určují volby a intronizační rituál.

Ikonologie:

Cílí na různé projevy vizuálního umění (grafiky, malby, plastiky, architektury) v kontextu jejich hlubšího, skrytého významu. Studium postupuje od identifikace prvků, přes stanovení obsahu vyobrazení, až po vlastní ikonologický výklad.

Ikonografie:

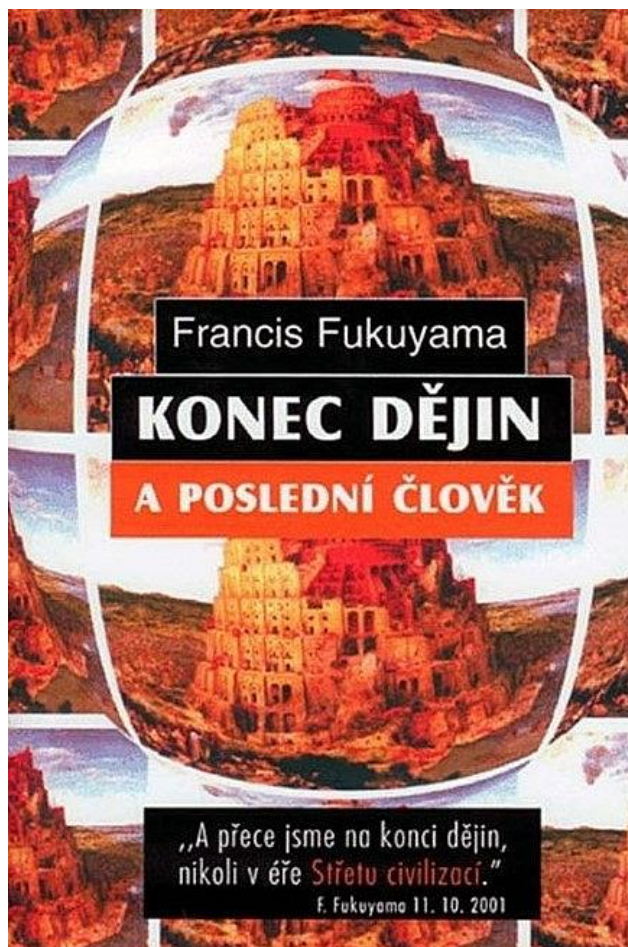
Na rozdíl od ikonologie, jež se zaměřuje na skrytou řeč symbolů, se zabývá popisem a stanovením obsahu analyzovaných projevů vizuálního umění.

Komparativní historie:

Je založena na srovnávání (t.j. komparaci) časově nebo prostorově blízkých struktur a historických událostí.

Konec dějin:

Na přelomu milénia hojně diskutovaný pojem, jehož autorem byl na počátku 90. let 20. století americký politolog a filosof japonského původu Francis Fukuyama. Pod vlivem dramatických změn ve střední a východní Evropě a postsovětském prostoru prohlásil, že vítězství liberální demokracie představuje „konec dějin“. Mínil tím, že dějiny v podobě velkých vyprávění, která dávala dějinám jednotu a smysl, dospěly ke svému závěru.

Obrázek 15: Obálka českého vydání knihy F. Fukuyamy "Konec dějin"

Kulturní dějiny:

Obecně řečeno studují společenské struktury a vystupování jedince v dobových mentálních a hodnotových souřadnicích. Pro tzv. nové kulturní dějiny je určujícím znakem interdisciplinarita, především úzké sepětí s antropologií.

Kvantitativní historie:

Při formulaci závěrů vychází historik z výpovědi tzv. kvantitativních pramenů (úctů, berních knih, statistik apod.) a sleduje proměny v chování a vystupování jedince i společenských vrstev. Sleduje rovněž ekonomické procesy, sociální a demografické trendy nebo změny klimatu.

Mikrohistorie:

Jedná se o hluboký a všestranný rozbor vybraného dílčího, zpravidla velmi přesně definovaného problému, který je určen buď místně (sídlo), sociálně (domácnost, rodina), časově nebo věcně. Mikrohistorická analýza je výrazněji závislá na míře vypovídací schopnosti dochované pramenné základny.

Místa paměti:

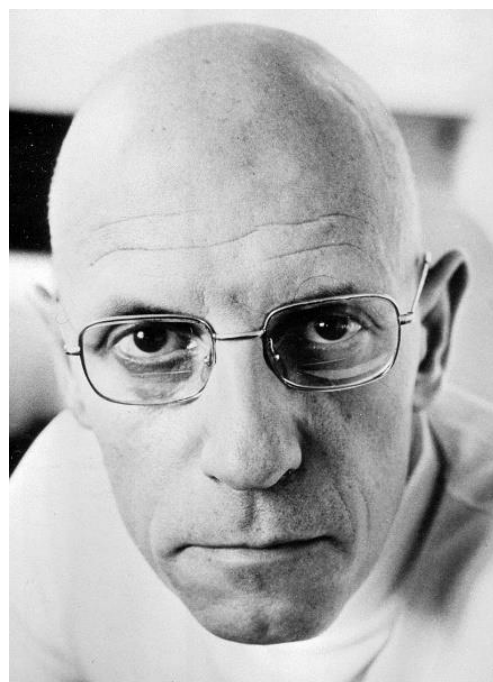
Metodický koncept, jenž umožňuje rozlišovat mezi dobově podmíněnými vzpomínkami na určitou událost a událostí samotnou. Místa paměti se mohou stát nejen historické události, nýbrž i pomníky, písemné dokumenty, ostatky nebo předměty. Tvůrcem konceptu míst paměti je francouzský historik Pierre Nora.

Orální historie:

Jedná se o studium, kritiku a vyhodnocení vzpomínek, které jsou zachovávány a předávány ústní formou. Předmětem studia (pramenem) se proto stává nejen sdělované (vyprávěné), ale i osoba vypravěče.

Paradigma:

Autorství pojmu náleží americkému filozofovi, fyzikovi a teoretikovi Thomasi S. Kuhnovi, který upozornil, že se vědecké poznání nevyvíjí plynule, nýbrž vždy v určitých časových úsecích, jimž vládne jeden hlavní nebo několik navzájem provázaných vědeckých předpokladů (paradigmat). Z nich jsou v příslušné době odvozovány hlavní výzkumné koncepce a soubory otázek, jejichž řešení je pokládáno za správné a společensky významné. K zásadním posunům ve vědeckém poznání dochází v době, kdy se nahromadí chybovost a paradigmatata přestávají být funkční – v relativně krátkém čase pak dochází k formulaci nových bazálních teorií (a tím i k definování hranic vědecké práce, tedy toho, co ještě je a co již není věda).

Obrázek 16: Thomas S. Kuhn (1922-1996) a Michel Foucault (1926-1984); novým způsobem definovali pojmy paradigma a diskurs

Postmoderna:

Pojem vznikl na základě vlivné knihy francouzského filozofa Jeana-Françoise Lyotarda „O postmodernismu“ (La condition postmoderne, 1979, česky 1993). Základním prvkem postmoderny je pluralita názorů a jejich zrovnoprávnění, došlo nejen ke zpochybnění optimistického pohledu na historický vývoj západní civilizace, ale i pohledu na dějiny jako na proces postupného překonávání dřívějších fází či etap.

Pozitivismus:

Pozitivismus je myšlenkový směr, jenž prosazoval, že vědecké poznání by mělo být založeno na ověřitelných faktech a skutečnostech, a mělo by se vyhnout spekulacím. Termín pochází z „pozitivní“ filosofie Augusta Comta († 1857). V polovině 19. století pozitivismus poskytl metodickou podporu historickým vědám, které začaly uznávat objektivní (vědeckou) poznatelnost dějin. V českých zemích je rozvoj historického pozitivismu úzce spojen se jménem historika Jaroslava Golla († 1929).

Psychohistorie:

Psychohistorie je věda, která se zabývá psychologickými motivacemi historických událostí. Využívá poznatků z psychoterapie a metodologii sociologie, aby pomohla porozumět důvodům sociálního a politického jednání lidských společenství v minulosti i současnosti. Namísto sledování politických událostí se psychohistorie snaží dobrat příčin stavu dané kultury v delším časovém období. Klade důraz na způsoby zacházení s dětmi v různých dobách (včetně školského systému) a na dynamiku dětství u různých významných historických osob.

Toponomastika (toponymie):

Toponomastika je nauka o místních jménech (toponymech). Zabývá se jejich vznikem, tvořením, rozšířením a povahou. Toponomastika je součástí onomastiky (nauky o vlastních jménech, o jejich povaze, tvoření a fungování).

Seriellová historie:

Zaměřuje se na dlouhodobé vývojové trendy, zkoumá kontinuitu a diskontinuitu společenského vývoje s využitím sérií relativně homogenních dat – např. cen obilí, porodních či úmrtních statistik atp. Metodické zásady seriellové historie rozpracoval francouzský historik Pierre Chaunu († 2009).

Sociální dějiny:

Sociální dějiny jsou historickou disciplínou, která se zabývá studiem lidské společnosti z hlediska sociálních procesů, trendů, struktur a jevů. Co je konkrétně objektem studia sociálních dějin a co již do jejich sféry nepatří, je předmětem diskuzí mezi historiky již od 19. století. Často se rozlišuje užší a širší vymezení pojmu. V širším smyslu sociální dějiny sledují sociální proměny společnosti, v užším slova smyslu pak zachycují jevy, kterými se

nezabývají ostatní historické disciplíny. Nesporně je vymezena hranice s politickými dějinami, ale je mnohem větší problém určit hranici s nově vzniklými disciplínami jako je např. kulturní antropologie, kulturní dějiny, dějiny mentalit atd. V podstatě jsou sociální dějiny mezní disciplínou, která výrazně spolupracuje s hospodářskými dějinami, sociologií, ale i s antropologií, historickou statistikou či historickou geografii.

Totální historie:

Totální historie je metodický přístup francouzské historické školy Annales, jejíž zástupci prosazovali myšlenku, aby historikovi překračovali hranice zkoumaného problému (časově i věcně). Koncept *histoire totale* se tím stavěl do opozice vůči úzce chápaným sociálním, hospodářským nebo politickým dějinám.

Událostní dějiny:

Fernand Braudel se tímto způsobem pohrdlivě vyjádřil o tradičně chápaných politických dějinách (dějinách událostí). Ještě před koncem 20. stol. se nicméně politické dějiny vrátily do historického výkladu, a to v podobě příběhu, který již nezůstává u prostého popisu událostí, nýbrž pracuje s dějinami mentalit, kulturními dějinami, symbolikou veřejného jednání a místy paměti.

Zhuštěný popis:

Pojem ve významu, jaký má dnes, uvedl do literatury americký antropolog a sociolog Clifford Geertz († 2006). Označil tímto pojmem rituální nebo ritualizované jednání, symboly a gesta, jimiž je utvářen a legitimizován veřejný prostor a stabilita společenských struktur. Jde o takový popis lidského chování, který přiblíží nejen samotné chování jedince (skupiny), ale i kulturní kontext a kontext situace, ve které se zkoumaný jedinec (či lidské společenství) nachází.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola slouží jako svého druhu heslář základní terminologie používané v historických oborech. Kromě popisu některých specifických segmentů historické vědy, jako jsou například sociální dějiny, kulturní dějiny a podobně, se zde nachází i stručné vysvětlení termínů z oblasti historické metodologie a dějin (historické) vědy. Kapitola tak poskytuje přehled klíčových pojmů, které jsou nezbytné pro pochopení různých aspektů historického bádání a jeho metodických přístupů.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Přistupte k vzájemnému porovnání pojmů „paradigma“ a „diskurs“, s jejichž pomocí se Michel Foucault a Thomas S. Kuhn pokusili definovat způsob vědecké práce (a specifické oborové komunikace).

DALŠÍ ZDROJE

- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
 - Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*, Praha: Svoboda 1994.
 - Fukuyama, Francis: *Konec dějin a poslední člověk*, Praha: Rybka Publishers 2002.
 - Goetz, Hans-Werner: *Moderne mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, Darmstadt: Primus-Verlag 1999.
 - *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016.
 - Kortüm, Hans-Henning: *Menschen und Mentalitäten. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters*, Berlin: Akad. Verlag 1996.
 - Kuhn, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*, Praha: Oikomenh 1997.
 - Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu*, Praha: Filosofický ústav AV ČR 1993.
 - Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha: Academia 1992.
 - Petrušek, Miloslav: *Konec dějin nebo konec dějepisectví?*, Český časopis historický 111, 2013, č. 2, s. 458–465.
 - Smetana, Vít: *Metodologickými meandry v proudu historiografie – až na soutok s literaturou*, In: *Dobrodružství historické interpretace. The adventure of historical interpretation*, edd. Jiří Hanuš – Jiří Suk, Brno: Masarykova univerzita 2021, s. 173–194.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - *Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke*, edd. Erich Bayer – Frank Wende, Stuttgart: Kröner 1996.
-

4 HISTORICKÉ PRAMENY A LITERATURA, TYPY HISTORICKÝCH PUBLIKACÍ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola nabízí (pokus o) definici historického pramene. Důraz je kladen na klasifikaci historických pramenů zasazenou do širšího kontextu minulosti oboru, nejvíce prostoru je pak věnováno aktuálně nejrozšířenějšímu způsobu členění pramenů do čtyř základních skupin (na prameny hmotné, písemné, obrazové a zachované v paměti). Pozornost je věnována vnitřním a vnějším znakům pramene. Na závěr kapitoly je zařazeno pojednání o typech historických publikací.

CÍLE KAPITOLY

- Definovat historický pramen
- Porozumět způsobu klasifikace historických pramenů
- Pochopit rozdíl mezi historickým pramenem a literaturou
- Učinit si konkrétnější představu o typech historických pramenů
- Osvojit si základy kategorizace historických publikací

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

pramen; hmotný pramen; písemný pramen; ikonografický pramen; pramen tradovaný ústně; literatura; syntéza; monografie; studie

4.1 Co je to historický pramen?

Historický pramen je základním stavebním kamenem historických analýz. Historická věda zásadně rozlišuje mezi autentickou (přímou) výpovědí historického pramene a závěry prezentovanými historiky v rámci odborné literatury. Historický pramen sám je pak vždy ovlivněn dobou svého vzniku, je přirozeně nedokonalým a neúplným popisem minulé skutečnosti, přičemž dobová vázanost je pro něj charakteristická. Nabídnout jednoznačnou, obecně závaznou definici „historického pramene“ je navíc obtížné.

Na konci 19. století se objevily **dva základní přístupy k definici historického pramene**, jež metodicky navazovaly na dominantní pozitivistický přístup k výzkumu:

- „širší“ definice: pramen je dokument, materiál nebo otisk události, faktu či jevu, z nichž historik může čerpat své poznatky
- „užší“ definice: pramen je výsledek lidské činnosti nebo společenského vývoje, jenž přímo nebo bezděčně přispívá k výkladu dějinné skutečnosti

V užším pojetí se tedy fakta stávají pramenem teprve tehdy, když se stanou předmětem kritického studia. Široké pojetí zahrnuje naproti tomu i přírodní předměty a obecně životní prostředí, jejichž vztah ke společenským proměnám může být jen nepřímý.

Výpověď pramene závisí nejen na povaze zkoumaného materiálu, ale také na souboru kladených otázek a struktuře historického myšlení, což zmiňovaný pozitivismus, který vnímal prameny v podstatě staticky, přehlížel. Událost a její otisk v paměti přitom nejsou totožné. Historický pramen nevypovídá objektivně, vždy má sám v sobě zakódovány dobově sdílené hodnoty a je z podstaty věci „neúplným“ svědkem minulého.

Tím se dostáváme k zásadní otázce objektivity historického poznání. V minulých kapitolách zmíněná nová historie (škola Annales) a teoretický koncept míst paměti zkoumají, jak se v dějinách utvářelo společenské vědomí a jak (a proč) byl ve jménu společně sdílených hodnot manipulován výklad dějinných souvislostí.

Shrnutí a potvrzení: Pramen je informace (text, dokument, artefakt, událost), která vypovídá o době a širších souvislostech svého vzniku nebo dění. Historik je pak tím, kdo prameni propůjčuje jeho status, když definuje pracovní pole a klade otázky dle zásad historické kritiky a interpretace. Zásadní je přitom důsledně rozlišovat mezi historickými prameny a odbornou literaturou, tedy publikačními výstupy historikova snažení.

4.2 Dělení historických pramenů

V průběhu času se objevila celá plejáda pokusů o systematizaci historických pramenů, volena k tomu bývala různá dělicí hlediska:

- dělení podle obsahu, původu či formy (t.j. podle způsobu vyhotovení)

- dělení podle toho, jestliže se jedná o přímé pozůstatky či o prostředníky zachycené informace; podle vnější podoby pramenů
- rozlišování na prameny záměrně uchovávané v k tomu specializovaných institucích a na prameny ostatní

Absolutně platný, colooborově konsensuální způsob kategorizace historických pramenů neexistuje, není však vlastně ani zapotřebí, neboť prameny většinou nejsou vlastním účelem a cílem, nýbrž pouze prostředkem historického poznání. Autory mimořádně vlivných přístupů k dělení historických pramenů byli ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století **Johann Gustav Droysen** († 1884), resp. na něj svým teoretickým dílem bezprostředně navazující **Ernst Bernheim** († 1942). J. G. Droysen se pokusil rozčlenit historické prameny do následujících skupin:

- **Pozůstatky** (veškeré hmotné i písemné stopy po existenci a činnosti člověka; tedy např. obdělávaná půda, cesty, technická díla, zvyky, mravy, zákony, účty...)
- **Prameny** (vytvořeny, resp. dochovány pro paměť do systému zpráv o historických faktech; např. ságy, historické písně, publicistika...)
- **Památky** (vědomě podávají zprávy určitým skupinám osob a to nejen současníkům, ale i jejich následovníkům; např. pomníky, medaile, umělecká díla...)

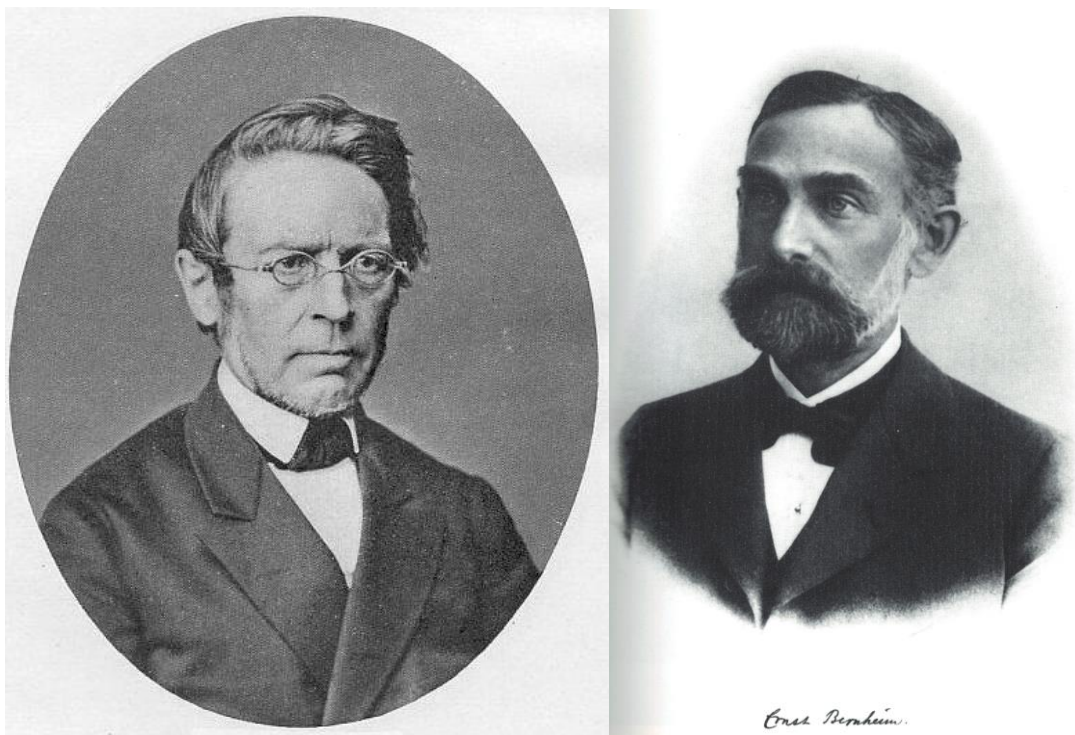
E. Bernheim, jak již bylo uvedeno, na tento způsob uvažování o historických pramenech navázal, Droysenovu klasifikaci nicméně dílčím způsobem modifikoval:

- **Pozůstatky** (veškeré hmotné i písemné stopy po existenci a činnosti člověka)
 - památky (nápisy, pomníky, listiny...)
 - pozůstatky ve vlastním smyslu
 - věcné (tělesné, obydlí, zbraně, mince...)
 - abstraktní (instituce, kultury, mýty, zvyky...)
 - písemné (soudní a správní materiály, účty...)
- **Tradice** (pomocí psaných i nepsaných znaků podávají zprostředkované zprávy o historických faktech)
 - obrazové (mapy, obrazy, sochy...)
 - písemné (anály, kroniky, legendy, rodokmeny...)
 - ústní (anekdoty, písně, pořekadla, pověsti...)

Archiváři přistupují k dělení historických pramenů podle jejich původu. Klasifikačním nástrojem je zde tzv. provenienční princip, neboli zásada respektování tzv. původců fondů (společenských skupin, institucí, fyzických osob). Poprvé byla tato zásada formulována ve Francii roku 1841 v instrukci pro pořádání departementních a komunálních archivů. Obecného uznání pak dosáhl provenienční princip (tedy členění archivu na fondy podle jejich původců) na přelomu 19. a 20. století.

Oblíbené bylo (a dodnes zůstává) dělení historických pramenů podle vnějších hledisek, tedy podle fyzické podoby, resp. podle způsobu fixace informace. Kořeny tohoto přístupu lze spatřovat již v dílech dějepisců období humanismu a raného baroka, jako byli učený jezuita Daniel Papenbroch († 1714) nebo dříve zmiňovaný Jean Mabillon († 1707):

- **Prameny psané**
- **Prameny nepsané**
 - prameny hmotné
 - prameny obrazové
 - prameny ústní

Obrázek 17: Johann Gustav Droysen (1808-1884) a Ernst Bernheim (1850-1942)

V průběhu 20. a 21. století bylo pak rozšířené dělení historických pramenů podle vnějších hledisek modifikováno v závislosti na rozvoji moderních (digitálních a jiných) technologií do podoby:

- **Prameny hmotné** (trojrozměrné): t.j. pozůstatky lidské činnosti a existence, včetně jevů přírodních
- **Prameny písemné**
- **Prameny obrazové** (ikonografické) **a zvukové**
- **Informace zachované v paměti a předávané ústně**

Tímto způsobem nastíněné dělení historických pramenů lze považovat za aktuálně nejrozšířenější. Přidržíme se ho tak i my, přičemž se u jednotlivých segmentů nastíněné klasifikace pramenů zastavíme podrobněji.

4.2.1 HMOTNÉ (TROJROZMĚRNÉ) PRAMENY:

Obecně řečeno se jedná o hmotné (trojrozměrné) pozůstatky lidské činnosti a existence, včetně jevů přírodních. Patří sem jak přímé pozůstatky po člověku (jeho tělesná schránka), tak také ostatní trojrozměrné pozůstatky minulé lidské činnosti, ať již ukryté pod povrchem nebo dosud existující na povrchu (sídla, výrobní nástroje a zařízení, umělecké předměty vyjma obrazů, předměty každodenní potřeby, ozdoby, zbraně...). Současně sem jsou řazeny přírodní objekty, z nichž lze získat komplexnější informace o existenci a činnosti lidí, resp. podmínkách jejich života v minulosti (tedy např. kosterní pozůstatky zvířat a zbytky rostlin v odpadních jámách, letokruhy klíčové pro dendrochronologii apod.).

4.2.2 PÍSEMNÉ PRAMENY:

Jedná se o rozsahem největší skupinu historických pramenů – podstatná část pramenů, s nimiž historik rekonstruuje minulou skutečnost, pochází z různorodé množiny písemných pramenů. Nejstarší byly tesány do kamene nebo ryty do kovu, dřeva, hlíny, vosku, později se k zachycení textu používal papyrus, pergamen a papír. Patří sem rovněž elektronické záznamy archivované na speciálních datových nosičích (pevné i přenosné disky, CD/DVD, online datová uložení a jiné cloudové služby apod.). Obvykle dělíme skupinu písemných historických pramenů dle jejich povahy do tří podskupin:

- Písemné prameny úředního (institucionálního) původu
- Písemné prameny osobní (soukromé) povahy
- Písemné prameny literární

1. Písemné prameny úředního (institucionálního) původu

Jedná se o písemnosti vzniklé z působnosti roznorodých úřadů. Zachycují (dokládají) proces vnitřního úřadování a jeho výsledky, aktivity vyvíjené úřadem směrem k jiným úřa-

dům a institucím, rozhodovací postupy apod. Písemné prameny úředního původu klasifikuje diplomatika, členíme je do čtyřech základních kategorií: 1. listiny, 2. listy, 3. úřední knihy, 4. úřední akta (spisy).

Listiny jsou definovány jako písemnosti, které podávají v určitých pevných formách svědectví o právním jednání; ujednání v nich obsažená mají právní závaznost (jsou soudně vymahatelná). Hovoříme jednak o *listinách vysvědčovacích (deklaratorních)*, podávajících svědectví o právním pořízení, jež se konalo dříve, jednak o *listinách dispozitivních (konstitutivních)*, které právní pořízení teprve dovršují či zakládají. Dále lze např. rozlišovat listiny podle obsahu (privilegia, směny, smlouvy, soudní výroky...), dle autority vydavatele, tedy na veřejné (papežské, císařské, královské) nebo soukromé, a konečně podle místa jejich vzniku (kancelářské a nekancelářské).

Obrázek 18: Listina vydaná 14. 7. 1472, jejímž zněním potvrdili synové krále Jiřího z Poděbrad, knížata Viktorin a Jindřich, městu Opavě práva a privilegia

Oproti listinám, jejichž obsah má jednoznačně právní závaznost, podávají **listy** pouhé sdělení bez nárokovaného právního dosahu. V praxi se obsah listů pohybuje od nevýznamných zpráv (významnost je ovšem kategorií namnoze velmi subjektivní) až po důležité texty politického a správního dosahu.

Košatá skupina **úředních knih** se vnitřně člení na knihy veřejné a na knihy určené pro vnitřní potřebu toho kterého úřadu. Veřejné knihy bývaly úřady vedeny proto, aby svými

zápisy, které měly obecnou právní závaznost, zajišťovaly právní pořízení. Často proto nahrazovaly listiny. Patří sem zemské a dvorské desky, městské a vrchnostenské pozemkové knihy, urbáře, matriky, knihy veřejných notářů apod.). Knihy určené pro vnitřní potřebu úřadů reprezentují nejčastěji nejrůznější kancelářské pomůcky sloužící k evidenci úřední agendy a k snadnější orientaci v ní (typicky různé kopiáře, registra, podací protokoly, indexy, elenchy atd.).

Obrázek 19: Mezi veřejné úřední knihy se počítaly tzv. zemské desky, jež sloužily k evidenci změn vlastnictví svobodného (alodního) majetku; jejich významu odpovídala honosná výzdoba a exkluzivní psací materiál – pergamen (zde svazek zemských desk opavského knížectví z let 1486-1522)

S **aktovým materiálem** se lze setkat již ve středověku, dochované množství nicméně rychle narůstá od 16. století s postupujícím procesem byrokratizace. V obecné rovině se jedná o písemné záznamy vzniklé z přípravy a provádění právních a správních pořízení (žádosti, jejich zúřadování – zpracování, vyjádření úředníků, protokoly, zprávy, přílohy atd.). Soubor zápisů (úředních úkonů) se nazývá termínem spis. Mezi typické zástupce se počítají koncepty (návrhy znění budoucího čistopisu), čistopisy (finální texty) a jejich opisy (tedy doslovné přepisy čistopisu).

Ke klasifikaci písemných pramenů úředního původu lze přirozeně přistupovat i jinými způsoby, např. dle jejich společenské funkce (zařazení ovšem v tomto případě nemusí být vždy jednoznačné):

1. *Prameny sdělovací*: předávání informace jiné instituci nebo jednotlivci (úřední hlášení, diplomatická sdělení...)

2. *Prameny pamětní*: zachování informace pro budoucnost (pamětní knihy, obecní a školní kroniky, kroniky spolků...)
3. *Prameny pojišťovací*: zajišťování různých práv (např. trhové knihy zemský desk, trhové knihy městské...)
4. *Prameny normativní*: informování o dobové právní situaci a právních zásadách (Sbírka zákonů, cechovní a poddanské řády, sněmovní snesení...)
5. *Prameny evidenční* (urbáře, matriky, katastry, bernové...)
6. *Prameny vnitroinstitucionální* (např. kopiáře, registra, kancelářské řády, protokoly ze sjezdů politických stran, účetní materiál...)

II. Písemné prameny osobní (soukromé) povahy

Prameny této skupiny bývají označovány rovněž termínem ego-dokumenty. Jedná se o písemnosti vzniklé obvykle pro privátní potřebu jednotlivce. K badateli se často dostávají coby součást tzv. osobních fondů v archivech či v jiných paměťových institucích (typicky v muzeích) – takový fond vznikl z činnosti jediné fyzické osoby, hovoříme proto o osobních pozůstalostech. Obsahem osobních pozůstalostí mohou být osobní doklady, privátní korespondence, deníky, zápisky, rukopisy prací a přípravný materiál k nim, případně dokumenty rodinných příslušníků, fotografický materiál apod.

Obzvláštní význam mívá korespondence. Nesmí se přitom zapomínat, že se zpravidla jedná toliko o doručené dopisy. Odeslaná korespondence přirozeně chybí (pokud si dotyčný nepořizoval kopie odeslaných dopisů, což by však bylo spíše raritní). Významným pramenem, jenž umožňuje nahlédnout myšlenkový svět svého tvůrce či např. sféru jeho sociálních kontaktů, jsou deníky. Pro deníky je obecně typická větší otevřenost pisatele, ani zde však nelze při analýze opomíjet fenomén autocenzury.

III. Písemné prameny literární povahy

Jedná se o prameny označované obvykle jako vyprávěcí či cizím slovem narativní. Informace o minulosti podávají tyto prameny zprostředkovaně, tedy prostřednictvím osoby autora, a adresně se zaměřují na současníky nebo budoucí generace. Při práci s tímto typem pramenů je proto třeba soustředit veškeré nástroje pramenné kritiky na zjištění co nejširšího spektra poznatků o autorovi, o jeho záměrech (na koho, jakým způsobem a proč mělo dílo působit) a okolnostech vzniku pramene.

Vyprávěcí (narativní) prameny dělíme dle charakteru (žánru) do několika skupin:

1. *Záznam pro paměť do jiného druhu pramene*: kalendáře, modlitební knížky apod. a sekundární vpisky v nich
2. *Letopisy (tzv. anály)*: zápisy o dění bez přidaných komentářů, hodnocení či hledání hlubších souvislostí

3. *Kronika*: na rozdíl od letopisů sled událostí třídila a hodnotila (od Kosmovy kroniky po kroniky sportovních oddílů dneška)
4. *Legenda*: životy světců, důležitý byl ideál, nikoli objektivní realita
5. *Autobiografie a paměti*: svou povahou subjektivní, mají blízko k pramenům osobní povahy, zpracováním však patří mezi prameny vyprávěcí
6. *Publicistika*: noviny, časopisy, brožury, plakáty, letáky
7. *Krásná literatura*: zde historik sleduje reflexi dobových reálií

4.2.3 OBRAZOVÉ (IKONOGRAFICKÉ) A ZVUKOVÉ PRAMENY:

Skupinu obrazových (tzv. ikonografických) a zvukových pramenů lze pro přehlednost dále členit do tří základních podskupin:

- Obrazové prameny symbolické: plány, technické výkresy, mapy (nejstarší kartografická díla dle jednotlivých zemí České koruny – Čechy, 1518, Mikuláš Klaudyán; Morava, 1569, Pavel Fabricius; Slezsko, 1561, Martin Helwig; dále např. mapy státního katastru z 1. pol. 19. století jako výsledek trigonometrického měření atd.)
- Vlastní obrazové prameny: malby, kresby, obrazové tkaniny – např. gobelíny
- Obrazové a zvukové prameny jako výstup moderních technologií: fotografie, fonogramy, gramofonové desky, audio a videokazety, filmy, záznamy rozhlasového a televizního vysílání, digitální záznamy zvuku a obrazu atd.). I zde je při analýze na místě opatrnost – záběry lze sekundárně sestříhat, retušovat či jinak upravovat, aktuálním je fenomén deepfake apod.

4.2.4 PRAMENY TRADOVANÉ ÚSTNĚ:

- **Užší pojetí**: informace udržované jen lidskou pamětí a předávané jen ústně (lidové zvěsti, pověsti, písně, přísloví, pranostiky...)
- **Širší pojetí**: informace o minulosti přenášené z generace na generaci, projevující se bezprostředně v životě, práci, mravech a zvycích... (do této kategorie patří i vzpomínky pamětníků)

Se vzpomínkami pamětníků se začalo systematictěji pracovat v 60. letech 20. století. Velký rozvoj nastal po roce 1989 pod vlivem specifické metody tzv. orální historie (za zmínku stojí např. monumentální projekt Paměť národa, jeho hlavním koordinátorem je obecně prospěšná společnost Post bellum).

●●● Post Bellum

Obrázek 20: Logo obecně prospěšné společnosti Post bellum

4.3 Vnitřní a vnější znaky historického pramene

Při analýze historického pramene rozlišujeme skupinu vnějších a vnitřních znaků:

- **Vnější znaky:** psací látka (t.j. podklad, na který se psalo), psací materiál (např. inkoust, tuha, barva), formát, úprava textového zrcadla (linkováním), písářské ruce a typy písma, výzdoba, razury a jiné korekční zásahy, grafická znamení, podpisy, glosy a přípisky, kancelářské poznámky, pečeti
- **Vnitřní znaky:** studium jazyka dokumentu (včetně proměn na poli sémantiky), jeho skladby a stylu (diktátu)

Poté obvykle následuje analýza dobových souvislostí – ty vtiskly prameni jeho výslednou podobu i místo v dějinném procesu (vztah historického pramene k realitě nemusí být objektivní, jeho výpověď může být zatížena např. neznalostmi, předsudky či nepochopením dobových poměrů).

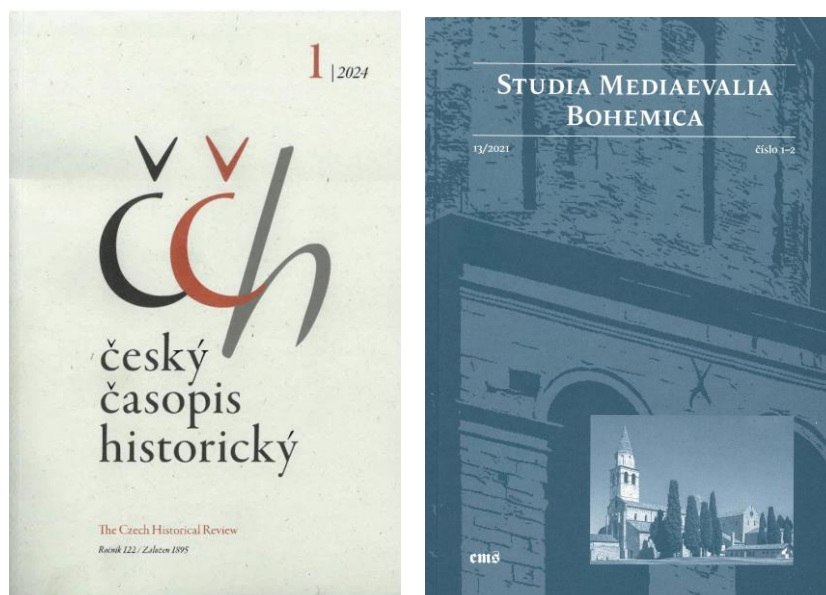
4.4 Literatura (typy historických publikací)

Rozlišujeme trojici základních okruhů literatury:

- **Pomocná literatura:** podává základní informace, slouží k prvotní orientaci v problematice (např. encyklopedie, genealogické či topografické příručky – historický místopis, chronologické tabulky, ale i učebnice)
- **Odborná literatura:** jedná se o vlastní výsledek historikovy práce, charakterizuje ji přesný vědecký jazyk a vědecký aparát (citace, seznamy použitých pramenů a literatury, případně rejstříky apod.), jenž – zjednušeně řečeno – činí odbornou práci transparentní, odhaluje zdroje a způsoby myšlení autora; odbornou literaturu členíme dle charakteru do následujících žánrů
 - *syntéza*: odborná kniha, jež shrnuje a analyzuje širší problematiku (definovanou geografickým či chronologickým rámcem)
 - *monografie*: odborná kniha, která všestranně pojednává o úžeji vymezeném tématu; má zpravidla jednoho autora, může však být rovněž dílem vícehlavého kolektivu (hovoříme o tzv. kolektivních monografiích). Specifickým typem odborné knihy je kritická edice pramene, kdy editor či

editoři vydávají přepis (zpravidla fonetický) historického pramene opatřený poznámkami, v nichž komentují textovou kritiku, identifikují místa, osoby či historické jevy, převádějí datace do dnes obvyklé podoby (nebo časově zařazují nedatované písemnosti) apod.

- *studie (stat')*: rozsahem menší (ve srovnání s knihou) odborná práce, často zpřístupňující dílčí výsledky širěji založených (dlouhodobějších) výzkumů. Studie bývají publikovány na stránkách konferenčních a jiných odborníků, zejména však odborných periodik – články před případným otištěním podléhají náročnému recenznímu řízení (tzv. peer review), vědecké časopisy disponují redakcemi a redakčními kolegií (radami) složenými z respektovaných odborníků. Vedle standardních tištěných časopisů se lze dnes setkat s periodikou elektronickými (e-časopisy). Podle dosahu a zaměření můžeme odborné časopisy dělit na **ústřední** (jde o „vlajkové lodě“ jednotlivých národních historiografií, v českém prostředí sehrává tuto roli Český časopis historický, dále srov. např. německý Historische Zeitschrift, francouzskou Revue historique nebo anglické, resp. americké English Historical Review a American Historical Review), **specializované** (vymezené tematicky, chronologicky, metodicky: např. Studia Mediaevalia Bohemica, Soudobé dějiny, Folia Historica Bohemica či Dějiny – Teorie – Kritika) a **regionální** (což neznamená bezvýznamné, neboť sem lze zařadit i široce respektovaná periodika jako na moravské dějiny zaměřený Časopis Matice moravské či např. Slezský sborník apod.)
- *recenze a zpráva*: jedná se o komplexnější (recenze) či stručnější zhodnocení zpravidla knižních výstupů vědecké práce; recenze a zprávy jsou podstatné pro udržení vědecké diskuse
- **Populárně-naučná literatura**: je pro ni charakteristický přístupnější jazyk a styl, vědecký aparát chybí nebo je redukován na nezbytné minimum; zjednodušenou formou předkládá výsledky publikované na stránkách odborné literatury – tedy nejprve musí proběhnout standardní základní výzkum s prezentací dosažených výsledků (a jejich prodiskutováním v rámci vědecké komunity) a teprve poté lze zjištěné poznatky komunikovat laické veřejnosti popularizační formou.

Obrázek 21: Obálky - Český časopis historický a Studia mediaevalia Bohemica

K ZAPAMATOVÁNÍ

V kontextu etiky vědecké práce patří k aktuálně akcentovaným problémům tzv. *predá-torské časopisy*. Předstírají vědeckost (často dokonce uvádějí nepravdivé informace nebo parazitují na existujících zavedených značkách), na jejich stránkách bývají bez skutečného recenzního řízení publikovány nekvalitní studie, to vše za poplatek.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jak by mohla znít obecná definice historického pramene?
2. Do kterých čtyřech základních skupin (dle vnějších hledisek) členíme historické pra-mený?
3. V čem spočívá základní rozdíl mezi listinou a listem?
4. Jakým jiným slovem označujeme písemné prameny osobní (soukromé) povahy?
5. Definuj rozdíl mezi odbornou a popularizační literaturou.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly je zprostředkovat studentům historie pokus o definici historického pramene s důrazem na její problémovost, zejména však přístupy na cestě ke klasifikaci historických pramenů od klasických prací Johanna Gustava Droysena a Ernsta Bernheima až po aktuálně nejrozšířenější způsob členění historických pramenů podle vnějších hledisek do čtyř základních skupin – tedy na prameny hmotné, písemné, obrazové (neboli ikonografické) a zachované v paměti (tradované ústně). Každá z vymezených skupin pramenů byla poté pojednána podrobněji v rámci specializovaných podkapitol, nejvíce prostoru se dostalo pramenům písemným (s jejich dělením na písemné prameny úředního původu, osobní povahy a prameny literární), jež hrají v historických analýzách obvykle dominantní roli. Definovány byly vnitřní a vnější znaky pramene, zvýšený důraz byl pak položen na výklad rozdílu mezi pramenem a (odbornou) literaturou. Na závěr kapitoly je zařazeno pojednání o typech historických publikací.

ODPOVĚDI

1. Historický pramen je informace (text, dokument, artefakt, událost), která vypovídá o době a širších souvislostech svého vzniku nebo dění.
2. Historické prameny členíme podle vnějších hledisek na prameny hmotné (trojrozměrné), písemné, obrazové (neboli ikonografické) a na prameny zachované v paměti a předávané ústně.
3. Listiny jsou definovány jako písemnosti, které podávají svědectví o právním jednání, ujednání v nich obsažená mají právní závaznost. Naproti tomu listy obsahují pouze sdělení bez nárokovaného právního dosahu.
4. Písemné prameny osobní (soukromé) povahy označujeme slovem ego-dokumenty.
5. Odborná literatura prezentuje bezprostředně výsledky vědeckého výzkumu charakterizuje ji přesný vědecký jazyk a vědecký aparát (citace, seznamy použitých pramenů a literatury, případně rejstříky apod.). Naopak populárně-naučná literatura předkládá laické veřejnosti výsledky publikované na stránkách odborné literatury, vědecký aparát je v tomto případě redukován na minimum nebo chybí.

DALŠÍ ZDROJE

- Bartoš, Josef – Kovářová, Stanislava: *Nauka o historických pramenech*, Olomouc: Univerzita Palackého 2005.

- Bernheim, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig: Duncker & Humblot 1903.
 - Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
 - Droysen, Johann Gustav: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit 1882.
 - Dvořák, Tomáš: *World Wide Web a dějepisectví. Rizika, výzvy a příležitosti*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 1, s. 108–121.
 - Ebelová, Ivana: *Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci)*, Práce z dějin Akademie věd 5, 2013, č. 2, s. 133–144.
 - Himl, Pavel: *Mezi papírem a webem. Historiografické zdroje a zásady práce s nimi*, In: Pavel Himl – Jan Tuček a kol., *Texty k historickému prosemináři FHS UK*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií 2015, s. 11–27.
 - Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany: H & H 1994.
 - Horský, Jan – Šima, Karel: *Pramen*, In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 15–26.
 - Krafl, Pavel a kol.: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha: Historický ústav 2016.
 - Plch, Lukáš – Kratochvíl, Jiří: *Analýza predátorských znaků publikací jako služba Knihovny univerzitního kampusu*, ProInflow. Časopis pro informační vědy 10, 2018, č. 2, s. 108–129.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - *Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke*, edd. Erich Bayer – Frank Wende, Stuttgart: Kröner 1996.
-

5 HEURISTIKA (PRACOVNÍ POSTUP, BIBLIOGRAFIE, PŘÍRUČKY, KNIHOVNY)

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola je věnována heuristice jakožto první z klasické trojice etap historikovy práce. Poskytuje základní přehled o nejdůležitějších pomůckách z řad všeobecných encyklopedií, topografických, biografických a rodopisných příruček. Čtenář je seznámen s oborovými bibliografiemi, webovými bibliografickými databázemi a sítí vědeckých knihoven.

CÍLE KAPITOLY

- Definovat klasickou trojici kroků v historikově práci (dle J. G. Droysena)
- Seznámit se se zásadami historické heuristiky
- Seznámit se s oborovými bibliografickými databázemi
- Seznámit se se základními encyklopedickými, topografickými, biografickými a rodopisnými příručkami
- Zprostředkovat základní informace o nejvýznamnějších vědeckých knihovnách v ČR i zahraničí

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

heuristika; bibliografie; historická topografie; encyklopedie; biografický a rodopisný slovník; knihovna

Německý historik Johann Gustav Droysen († 1884), s nímž jsme se opakovaně setkávali v předchozích kapitolách, definoval mimo jiné i klasickou trojici kroků v historikově práci:

heuristika – kritika – interpretace

Heuristika, neboli hledání, zahrnuje umění definovat relevantní výzkumnou otázku, nalézt vhodné prameny a literaturu a následně tuto otázku modifikovat tak, aby byla v souladu se stavem pramenné základny. Kritikou je míněno dvojí – jednak prověření pramenů z hlediska pravosti (vnější kritika), jednak zhodnocení pramenů a jejich relevance z hlediska kontextu jejich vzniku, informací o autorovi, adresátech atd. (vnitřní kritika). Následně lze na základě zodpovězení otázek spojených s analýzou zjištěných faktů tyto složit v novou interpretaci dějinné skutečnosti.

Heuristika tedy představuje první etapu historikovy práce, doslovně znamená shromažďování relevantních pramenů a literatury (pramenné, ale i bibliografické rešerše) k danému tématu. Současně je heuristika specifickou naukou o pramenech a místech jejich uložení. Následující řádky budou věnovány první z definovaných poloh heuristiky – tedy se zaměříme na způsob a technické možnosti shromažďování pramenů a literatury k vybranému předmětu studia.

Heuristická příprava by měla respektovat následující trojici zásad:

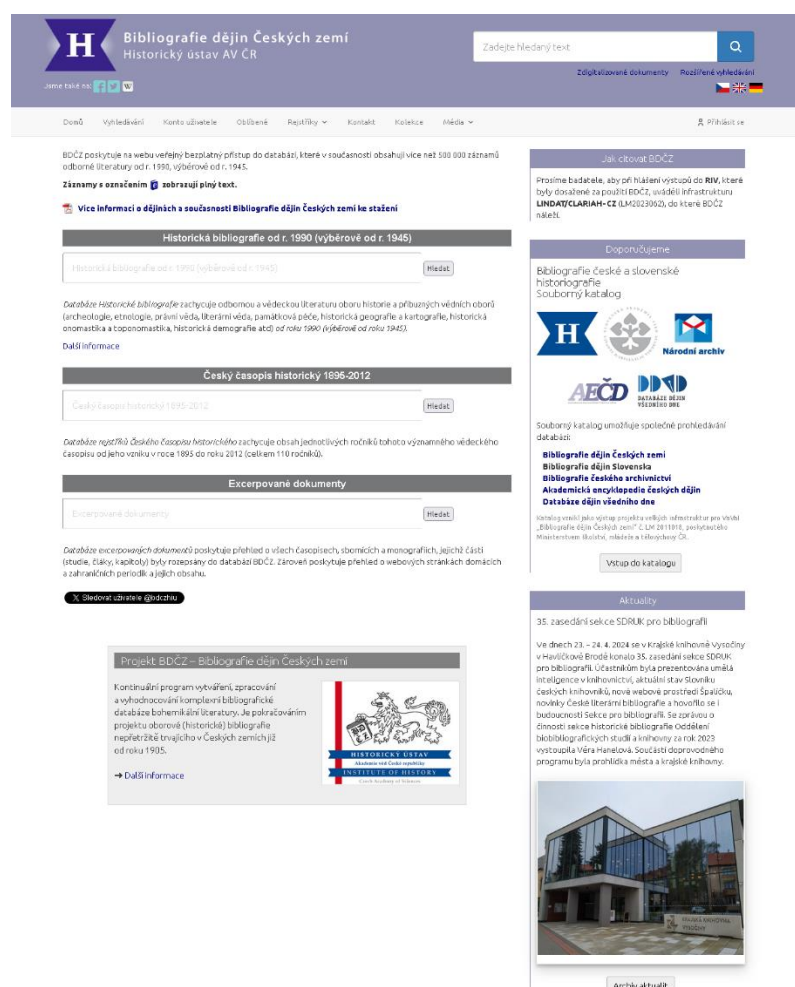
- **Zjistit, co již bylo publikováno:** Historik by si měl zjistit, jaká je současná úroveň řešení problému z teoretického i metodologického hlediska, aby neopakoval práci, která už byla vykonána.
- **Učinit si představu o názorech jiných odborníků:** Historik by měl prověřit, jaké názory na zvolené téma zastávali jiní historikové, a jaká je dobová, národnostní, sociální, politická nebo např. náboženská podmíněnost těchto názorů.
- **Prostudovat vědecký aparát:** Historik by měl prostudovat vědecký aparát zjištěné publikované literatury a seznámit se tímto způsobem s další literaturou, popř. s vydanými a nevydanými prameny, s nimiž autoři studovaných publikací pracovali. Při specifikaci literatury k danému tématu se pak postupuje vždy od prací obecnějších k pracem speciálním (tematicky úžeji vymezeným), od syntéz k specializovaným monografiím a od literatury novější k literatuře starší.

Při rešerši doposud publikované literatury představují zásadní pomůcku tzv. bibliografie, tedy soupisy publikací sestavené podle přesných, předem stanovených transparentních pravidel. Podle obsahu rozlišujeme bibliografie:

- **Všeobecné** (obsahující informace o publikacích z různých oborů)
- **Speciální** (zaměřené na informace o pracích jen z jednoho oboru)

Bibliografie bývají také vymezovány místem vydání, obvykle podle jednotlivých státních celků, hovoříme tak o tzv. národních bibliografiích. Zpracovávání České národní bibliografie je v gesci Národní knihovny České republiky – bibliografická databáze zahrnuje veškeré publikace vydávané na území státu, včetně výběru článků z časopisů a denního tisku (<https://aleph.nkp.cz>).

Vydávání tradičních tištěných bibliografií (retrospektivních, aktuálních, celostátních, dle nižších územněsprávních celků, oborových apod.), dříve jeden z hlavních úkolů vědeckých knihovnických institucí, bývá aktuálně významně redukováno v souvislosti s postupujícím procesem digitalizace a elektronizace. Zjednodušeně řečeno, původní tištěné bibliografické pomůcky jsou dnes zastoupeny elektronickými, online přístupnými databázemi a webovými aplikacemi, jejichž obsah (téměř bezvýhradně bezplatný) je průběžně doplňován. Pro historické bádání v České republice jsou nejvýznamnější oborové bibliografické databáze Historického ústavu Akademie věd ČR, konkrétně **Bibliografie dějin českých zemí** (<https://biblio.hiu.cas.cz/#/>), která obsahovala k červenci 2024 více než 500 000 záznamů odborné literatury vedených systematicky od roku 1990 (výběrově pak od roku 1945). Bibliografie dějin českých zemí eviduje českou, výběrově ovšem i zahraniční bohemikální produkci, vedle knih a článků obsahuje i recenze a zprávy. V rámci důkladné heuristické přípravy se proto ani dnes badatel zcela nevyhne použití starších tištěných bibliografických děl, zejména centrální Bibliografie české (československé) historie vymezených vždy konkrétními roky. Ovšem i v tomto případě se lze opřít o citovanou online Bibliografii dějin českých zemí, která starší bibliografické ročenky (kontinuálně pro období od roku 1904) registruje (<https://biblio.hiu.cas.cz/pages/bibliograficke-rocenky>).

Obrázek 22: Titulní strana webové aplikace Bibliografie dějin českých zemí

Pro prvotní orientaci ve zvoleném tématu bývá účelné využít potenciálu nejrůznějších encyklopedií, slovníků a příruček. Na následujících řádcích si představíme alespoň nejdůležitější z nich.

5.1 Příručky všeobecné

Riegrův slovník naučný (11 svazků, Praha 1860–1874). Jednalo se o první česky psanou všeobecnou encyklopedii (tvorba a fixace vědecké terminologie v českém jazyce).

Ottův slovník naučný (28 svazků, Praha 1888–1909) a **Ottův slovník naučný nové doby** (neúplný, 6 svazků ve 12 knihách, Praha 1930–1943). Ottův slovník zůstává v českém prostředí i dnes zdaleka nejvýznamnějším, pozdějšími počiny rozsahem ani kvalitou nepřekonaným encyklopedickým dílem.

Z nejnovějších encyklopedických prací zacílených svým obsahem na představení základních pojmů českých dějin pohledem moderní historiografie má nejvyšší ambice **Akademická encyklopedie českých dějin** (prozatím vyšlo 7 svazků registrujících hesla po písmeno „L“, obsah je dostupný online na adrese <https://aecd.kpsys.cz/#!/>).

Ze světové produkce odkazujeme alespoň na trojici klasických encyklopedií

Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers (vznikala pod vedením Denise Diderota, 35 svazků, Paris 1751–1780). Jedná se o jednu z nejstarších a nejvýznamnějších moderních encyklopedií, měla zachytit tehdejší poznatky ze všech oborů; dostupné online.

Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste (167 svazků, Leipzig 1818–1889); dostupné online.

Encyklopedia Britannica je nejrozsáhlejší současnou všeobecnou encyklopedií, vznikla ve Skotsku (1768–1820), dodnes je průběžně aktualizována, existují tři řady dle rozsahu a hloubky hesel (Propaedia, Micropedia, Macropedia), u humanitních oborů dominuje anglo-americká perspektiva, od 2012 vychází jen elektronicky.

Mimořádné popularitě se dnes těší otevřená encyklopedie **Wikipedia** (<https://www.wikipedia.org/>). Jejím problémem je ovšem kvalitativní nevyváženost hesel a to i v komparaci jejích jednotlivých národních jazykových mutací. Např. česká Wikipedie nesnese, přinejmenším pokud jde o obor historie, srovnání s Wikipedií anglickou či německou. Současně je třeba mít na paměti, že obsah Wikipedie roste poměrně živelně a tvůrcem hesel se může stát prakticky kdokoli, přičemž vědecká redakce hesel (a tím i kvalitativní zpětná vazba) de facto neexistuje. Tím se Wikipedie liší od „klasických“ encyklopedií, pro něž je charakteristická odborná oborová kontrola s recenzním řízením a fakt, že jednotlivá hesla zpracovávají zainteresovaní odborníci.

5.2 Příručky biografické

Encyklopedická díla obsahující biogramy (životopisy) vybraných osobností. V úvodu je vždy specifikován záměr autorů (redaktorů) se stanovením přehledných kritérií, kdo a proč byl, resp. nebyl do příručky zařazen. To je důležité nejen pro samotný vznik příručky, ale také pro obec uživatelů (aby zvolili správnou příručku). Biografické encyklopedie bývají koncipovány dle různých hledisek – vedle standardního hlediska teritoriálního a chronologického přichází v úvahu např. hledisko profesní apod. Odkazy na následujících řádcích jsou opět pouhým výběrem nejdůležitějších biografických příruček, sestaveným se zřetelem k českým dějinám.

Československý biografický slovník (1992, red. Josef Tomeš a Alena Lébllová).

Biografický slovník českých zemí. Heslář (Praha 1997–2000).

Biografický slovník XX. století (1999, red. Josef Tomeš).

Biografický slovník českých zemí (vychází od roku 2000, aktuálně pod redakcí Zdeňka Doskočila, Lenky Křížové, Jiřího Martínka a Martina Kučery), nejambicióznější český projekt, prozatím bylo vydáno 25 sešitů (po „Hol“), vychází pod záštitou Historického ústavu Akademie věd České republiky.

Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Ländern (München, vychází od roku 1974), sérii vydává Collegium Carolinum, jedná se o jedinou zahraniční biografickou příručku věnovanou pouze českým dějinám.

Mährens Männer der Gegenwart (Brünn 1885–1892, 1912).

Biografický slovník Slezska a severní Moravy (Ostrava, stará a nová řada po 12 svazcích, navazují nepravidelně vydávaná supplementa, redaktorem série byl zesnulý Milan Myška, aktuálně řadu supplement redakčně dozoruje Lumír Dokoupil).

Pro české dějiny mají ovšem nezastupitelnou úlohu i rozsáhlá biografická díla, v nichž jsou české země pojednány v kontextu širěji definovaného prostoru habsburské monarchie či Svaté říše římské:

Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich (Wien 1856–1891, čítá celkem 60 svazků, jednalo se o životní dílo lexikografa Constantina von Wurzbach); dostupný online, obsahuje biogramy více jak 24.000 osobností z let 1750–1850.

Neue österreichische Biographie 1815–1918 (Wien 1923–1982, měla ideově navazovat na Wurzbachův počín), od desátého svazku nesla název **Grosse Österreicher**.

Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL, rovněž převzal úkol pokračovat v klasickém Wurzbachově díle, Wien, od roku 1957).

Monumentální **Allgemeine deutsche Biographie** (ADB, München a Leipzig 1875–1912), resp. její pokračovatelka **Neue deutsche Biographie** (NDB). Specializovaná webová aplikace **Biographie-Portal** (<https://www.biographie-portal.eu/Biographien/Hauptseite>) propojuje všechny tři nejrozsáhlejší německojazyčné (německé a rakouské) biografické encyklopedie, tedy ADB, NDB i ÖBL.

Obrázek 23: Titulní strany vybraných biografických encyklopedií

5.3 Příručky topografické (místopisné)

V rámci historického výzkumu se nejčastěji jedná o nalezení neznámého toponyma (zeměpisného vlastního jména) nebo souvisejících informací o něm. Zpravidla se tím míní samotná identifikace lokalit, s nimiž se historik setkává v pramenech a jejichž název bývá zkomolený, zastaralý (historický) či např. zapsaný v jiné než dnes platné (jazykově české) úřední variantě. Nesnadné bývá ztotožnění historických lokalit zejména u malých či v průběhu času zaniklých obcí a míst.

Ortslexikon der böhmischen Länder (München 1995) – ke každému toponymu jsou zde uvedeny všechny varianty názvů z minulosti.

Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011; podává abecední přehled obcí a jejich částí (vydává Český statistický úřad). Dílo je přístupné online: <https://csu.gov.cz/produkty/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015>.

Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (sestavil Karel Kuča, celkem 8 svazků, Praha 1996–2011). U každé lokality jsou sumarizovány údaje o první historické zmínce, o proměnách názvů, počtu a národnostního složení obyvatel, historických privilegiích, významných stavbách atd.), nechybí ani historicko-urbanistický vývoj lokalit.

5.3.1 TOPOGRAFICKÉ PŘÍRUČKY PRO ČECHY

Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny (Antonín Profous, 5 svazků, Praha 1947–1960).

Topographie des Königreichs Böhmen (Jaroslav Schaller, 16 svazků, Prag a Wien 1785–1790).

Popis království českého (sepsal František Palacký, Praha 1848).

Encyklopedie českých vesnic: vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní hodnotná vesnická sídla v Čechách (Jan Pešta, celkem 5 svazků, Praha 2003–2011).

5.3.2 TOPOGRAFICKÉ PŘÍRUČKY PRO MORAVU A SLEZSKO

Historický místopis země Moravskoslezské (sepsal Ladislav Hosák, Praha 1938).

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 (Ostrava a Olomouc, inicioval Ladislav Hosák, vyšlo celkem 16 svazků řazených podle okresů).

Vlastivěda moravská (Brno, 1887–1948, na původní záměr navazují nové řady). Jedná se o lbrní dílo, jež svým charakterem a rozvržením přirozeně přesahuje úžeji vymezený prostor historické topografie. Kvalitativní úroveň jednotlivých svazků je kolísavá, obecně však obsahují množství cenných informací.

Místní jména na Moravě a ve Slezsku (2 svazky, Praha 1970–1980, Ladislav Hosák a Rudolf Šrámek).

Historická topografie země Opavské (Vincenc Prasek, Opava 1889).

Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska (Opole 1995, Monika Choroś, Łucja Jarczak), resp. na něj navazující **Słownik nazw miejscowych Górnego Śląska** (Opole a Kluczbork 1997, Monika Choroś, Łucja Jarczak, Stanisława Sochacka); jde se o německo-polský konkordanční slovník názvů slezských lokalit.

Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert (autorem Gregor Wolny, 6 svazků, Brünn 1835–1842).

Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften (Gregor Wolny, 2 oddíly, 10 svazků, Brünn 1855–1866).

Topographie vom Markgrafthum Mähren (Franz Josef Schwoy, 3 svazky, Wien 1793–1794).

5.4 Příručky rodopisné (genealogické)

Nabízejí základní informace z oblasti převahou šlechtického, ale např. též měšťanského rodopisu (obvykle se zaměřením na nobilitované rodiny). Pro oblast historické Moravy a Slezska, kterou studium na Slezské univerzitě v Opavě obecně akcentuje nejvíce, si stěžejní význam podržela zásadní genealogická díla Josefa Pilnáčka († 1952): **Rody starého Slezska** (5 svazků, nejúplnější edice Brno 1991–1998), resp. **Staromoravští rodové** (naposled v reedici Brno 2011).

Mimořádné množství rodopisných údajů (tentokrát primárně pro Čechy) lze načerpat z monumentálního díla Augusta Sedláčka († 1926) **Hrady, zámky a tvrze Království českého** (15 svazků, Praha 1882–1927). Online (<https://www.augustsedlacek.cz/>) je dnes badatelům dostupná rovněž obsáhlá **kartotéka** s genealogickými a topografickými záznamy z Čech a Moravy, kterou si A. Sedláček vytvářel v průběhu svého života. Jedná se o unikátní celek, který obsahuje cca 450.000 kartotéčních lístků seřazených podle rodových jmen šlechty a názvů lokalit.

Množství rodopisných hesel je obsaženo rovněž ve výše zmiňovaných encyklopediích a biografických slovnících. Pro Ottův slovník naučný sepsal řadu rodopisných čtrů např. August Sedláček, podrobné genealogické studie vtělil do jednotlivých svazků Biografického slovníku Slezska a severní Moravy nedávno zesnulý archivář Jiří Stibor († 2020).

5.5 Knihovny (základní institucionální přehled)

Knihovny jsou institucemi, jejichž posláním je uchovávat a zpřístupňovat literaturu, odbornou (bez ohledu na oblast lidského myšlení) i beletrii či např. publicistiku. Existovaly již ve starověku, mezi nejproslulejší se počítaly knihovny v asyrském Ninive, maloasijském městě Pergamon a egyptské Alexandrii. Ostatně samotný pojem „bibliotéka“ je složeninou řeckých slov *biblios* (kniha) a *téké* (police). Ve středověku se bylo možno setkat především s knihovnami klášterů a později univerzit, zprávy jsou však rovněž o knihovnách soukromých, patřících šlechtickým rodům nebo učencům. Významným impulsem pro šíření knih a vznik skutečného knižního trhu se stal v polovině 15. století vynález knihtisku. Až do 18. století však platilo, že přístup ke knihám byl v podstatě omezen na poměrně úzkou vrstvu vzdělanců. S požadavkem na zřizování knihoven coby veřejných institucí placených státem, které by umožnily studovat a půjčovat knihy nejširší obci čtenářů, přišli v rámci boje proti analfabetismu teprve osvícenští intelektuálové.

V roce 1777 byla oficiálně otevřena *Veřejná c.k. univerzitní knihovna* v pražském Klementinu, která zahrnovala knihovnu Karolina, jezuitskou knihovnu v Klementinu a knihovnu hrabat Kinských, darovanou Františkem hrabětem Kinským. V roce 1782 bylo zavedeno právo povinného výtisku od pražských knihtiskařů a od roku 1807 i z celých Čech. O vznik tohoto systému se zasadil zejména správce klementinské knihovny, premonstrát Karel Rafael Ungar († 1807), který také prosadil, aby byla zřízena tzv. *Bibliotheca nationalis* (ovšem ve smyslu zemského patriotismu), kde byla soustředěna veškerá česky psaná

produkce. Tradice povinného výtisku přetrvává dodnes. Po vzniku Československé republiky byla knihovna postátněna a její součástí se stal bibliografický ústav. V roce 1958 byla sloučena s dalšími pražskými knihovnami pod názvem *Státní knihovna ČSR* a od roku 1990 nese název **Národní knihovna**.

Obrázek 24: Barokní sál knihovny v pražském Klementinu

Roku 1775 byla zřízena *Univerzitní knihovna v Olomouci* (základ knihovního fondu tvořila knihovna olomoucké jezuitské koleje), která získala fondy rušených jezuitských knihoven na Moravě a záhy i knihovny dalších rušených klášterů. Od roku 1807 disponovala právem povinného výtisku knih vydávaných na Moravě. Dnes nese název **Vědecká knihovna v Olomouci**.

V roce 1899 vznikla *Zemská knihovna moravská* v Brně, jádro v ní deponovaných knihovních fondů tvořila knihovna Moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy a také knihovna Františkova (dnes Moravského zemského muzea). Po založení Masarykovy univerzity v roce 1919 převzala i funkci univerzitní knihovny. V 50. letech 20. století s ní byla sloučena Státní pedagogická knihovna a Státní technická knihovna. Dnes nese instituce název **Moravská zemská knihovna**.

V průběhu 50. let 20. století byly zakládány vědecké knihovny se sídly v centrech tehdejších krajů (tzv. *Státní studijní knihovny*). Jejich nástupkyněmi jsou dnes:

- Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě
- Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje
- Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové

- Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích
- Severočeská vědecká knihovna v Ústí nad Labem
- Krajská vědecká knihovna Liberec

Mezi nejvýznamnější knihovny v České republice se pak řadí ještě **Národní technická knihovna v Praze, Knihovna Historického ústavu Akademie věd ČR a Knihovna Národního muzea v Praze**. Ze zahraničních knihoven jmenujme alespoň ty nejvýznamnější (s postavením zpravidla analogickým české Národní knihovně):

Library of Congress, Washington (Spojené státy americké). Největší knihovna na světě co do objemu knih, založena byla z daru Thomase Jeffersona roku 1800.

British Library, London (Velká Británie). Největší knihovna na světě co do objemu médií. Vznikla až roku 1973, jsou v ní ovšem uloženy bohaté fondy Knihovny Britského muzea založené roku 1753.

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (Rakousko). Vzhledem k mnohaleté společné historii (a ruku v ruce s tím i povaze fondů) má specifický význam pro českou historiografii. Základy byly položeny již ve 14. století (*Dvorská knihovna*), součástí knihovny jsou dnes knihovny habsburských vládařů a jejich příbuzných či významných aristokratů (např. Evžena Savojského), od poloviny 18. století byla zpřístupněna vědeckému bádání.

Deutsche Nationalbibliothek, Leipzig a Frankfurt am Main (Německo). Dvojí sídlo knihovny je důsledkem vývoje po druhé světové válce. Tradiční v Lipsku (*Deutsche Bücherei*), vlivem politické roztříštěnosti Německa však dlouho nebyla jediná (existovaly různé zemské knihovny).

Bibliothèque nationale de France, Paris (Francie). Vznikla již ve 14. století, od 16. století zpřístupňovala své fondy. Za francouzské revoluce byla významně obohacena o konfiskované šlechtické knihovny.

Rossijskaja nacionalnaja biblioteka, Petrohrad (Rusko). Knihovna byla založena Kateřinou Velikou roku 1795 (carevna pro ni zakoupila Voltairovu a Diderotovu knihovnu). Dále do ní byly vtěleny např. fondy zabavené Biblioteky Zaľuskich ve Varšavě. Největší ruskou knihovnou je dnes ovšem **Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka** se sídlem v Moskvě (založena byla roku 1861).

Pro výzkum českých dějin má zvláštní význam **Biblioteka Uniwersytecka we Wroclawiu**, jejíž nejstarší fondy pocházejí z dvou univerzit – místní vratislavské Leopoldiny a Viadriny z Frankfurtu nad Odrou (sloučeny roku 1811). Uchovává rozsáhlou sbírku rukopisů a starých tisků k českým (slezským) dějinám.

Mezi nejvýznamnější středoevropské knihovní instituce náleží rovněž **Bayerische Staatsbibliothek**, München (Německo).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jaká je klasická trojice kroků v historikově práci, kterou definoval již Johann Gustav Droysen?
2. Kdy byla otevřena Veřejná c.k. univerzitní knihovna v pražském Klementinu, předchůdce dnešní české Národní knihovny?
3. Co jsou to bibliografie?
4. Kterou z českých všeobecných encyklopedií lze označit za nejvýznamnější?
5. Kdo byl autorem knihy Historický místopis země Moravskoslezské, dodnes nejdůležitější historicko-topografické příručky pro Moravu a (české) Slezsko?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Definuj pojem heuristika jakožto první z etap historikovy práce.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola byla věnována heuristice jakožto první z klasické trojice etap historikovy práce, tedy shromažďování relevantních pramenů a literatury (pramenným, především však bibliografickým rešerším) k danému tématu. Dále poskytuje základní přehled o nejdůležitějších pomůckách z řad všeobecných encyklopedií (českých i zahraničních), topografických (místopisných), biografických a rodopisných příruček. Čtenář byl seznámen s tištěnými oborovými bibliografiemi a webovými bibliografickými databázemi, dostalo se mu ovšem i základního přehledu o síti vědeckých knihoven a jejich vývoji v minulosti.

ODPOVĚDI

1. Klasická trojice kroků v historikově práci definovaná J. G. Droysenem je heuristika – kritika – interpretace.
2. Veřejná c.k. univerzitní knihovna byla otevřena roku 1777.

3. Bibliografie jsou soupisy publikací sestavené podle přesných, předem sdefinovaných pravidel.
4. Zdaleka nejvýznamnější českou všeobecnou encyklopedií zůstává i po sto letech Otův slovník naučný.
5. Autorem knihy Historický místopis země Moravskoslezské byl Ladislav Hosák.

DALŠÍ ZDROJE

- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Cejpek, Jiří a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha: Karolinum 2002.
- Droysen, Johann Gustav: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit 1882.
- *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, edd. kolektivy pod vedením Ladislava Hosáka a Josefa Bartoše, Olomouc – Ostrava 1966–2011.
- Hlaváček, Ivan: *Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské I. Knihovna kláštera třeboňského v rámci knihoven českých augustiniánských klášterů*, Sborník historický 12, 1964, s. 5–52.
- Hlaváček, Ivan: *Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské II. Některé knihovny soukromé*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 6, 1965, č. 2, s. 47–87.
- Horčáková, Václava: *Bibliografie dějin Českých zemí*, In: České oborové bibliografie. Sborník z interdisciplinárního semináře, ed. Markéta Ř. Holanová, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR 2017, s. 47–57.
- Horský, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha: Argo 2009.
- Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1–2*, Praha: Academia 1970–1980.
- Hosák, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha: Společnosti přátel starožitností čsl. 1938.
- Choroś, Monika – Jarczak, Łucja – Sochacka, Stanisława: *Słownik nazw miejscowych Górnego Śląska*, Opole – Kluczbork: Wydawnictwo Instytut Śląski 1997.
- Choroś, Monika – Jarczak, Łucja: *Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski 1995.
- Jindra, Zdeněk: *Základy historické heuristiky. Úvod do studia dějepisu II*, Praha: Univerzita Karlova 1982.
- Kubíček, Jaromír: *Dějiny veřejných lidových knihoven v českých zemích*, Brno: Moravská zemská knihovna 2019.

- Palacký, František: *Popis Království českého čili Podrobné poznamenání všech dosavadních krajůw, panství, statkůw, měst, městeček a wesnic, někdejších hradůw a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých w zemi České*, Praha: J.G. Kalve 1848.
 - Pešta, Jan: *Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách 1-5*, Praha: Libri 2003–2011.
 - Pilnáček, Josef: *Rody starého Slezska 1-5*, Brno: Moravský zemský archiv 1991–1998.
 - Pilnáček, Josef: *Staromoravští rodové*, Videa 1930.
 - Prasek, Vincenc: *Historická topografie země Opavské*, Opava: Nákladem jubilejního fondu na vydávání Vlastivědy Slezské 1889.
 - Profous, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 1-4*, Praha: vícero vydavatelů 1947–1957.
 - Sedláček, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého 1-15*, Praha: František Šimáček 1882–1927.
 - Schaller, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen 1-16*, Prag – Wien: vícero vydavatelů 1785–1790.
 - Schwoy, Franz Josef: *Topographie vom Markgrafthum Mähren 1-3*, Wien 1793–1794.
 - Smyčka, Václav: *Dějiny zachycené v síti. Odsun/vyhnání v hypertextu Wikipedia*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 1, s. 93–107.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - Svoboda, Jan – Šmilauer, Vladimír: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 5. Dodatky k dílu Antonína Profouse*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960.
 - Šanderová, Jadwiga: *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách. Několik zásad pro začátečníky*, Praha: Slon 2007.
 - Šimáček, Otto: *Dějiny bibliografie (problematika)*, Česká bibliografie 10, 1973, s. 145–206.
 - Šindelář, Karel: *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.
 - Tobolka, Zdeněk Václav: *Národní a universitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj I. Počátky knihovny až do r. 1777*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1959.
 - Wolny, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert 1-6*, Brünn 1835–1842.
 - Wolny, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften 1-2*, Brünn 1855–1866.
-

6 KRITIKA A INTERPRETACE PRAMENŮ V KONTEXTU JEDNOTLIVÝCH (POD)OBORŮ HISTORICKÉ VĚDY, METODY HISTORIKOVY PRÁCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola odpovídá dvoj přednášce. Věnována je kritice a interpretaci pramenů, tedy druhé a třetí z trojice etap historikovy práce. Pojednány jsou principy vnitřní a vnější kritiky pramenů. V rámci interpretace jsou představeny hlavní metody, s nimiž historik pracuje. Ve druhé části kapitoly jsou následně přiblížena specifika pramenné základny pro jednotlivá dějinná období od středověku po 20. století.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit se se zásadami pramenné kritiky
 - Osvojit si principy interpretace historického pramene
 - Učinit si konkrétnější představu o metodách historické práce
 - Seznámit se se specifiky pramenné základny a problémovými poli v kontextu jednotlivých dějinných období
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

180 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

kritika; interpretace; metodologie; gender; biografie; kolektivní biografie; mikrohistorie; orální historie; diskurs; kulturní transfer; historické prameny

6.1 Kritika pramene

Kritika představuje druhou z etap historikovy práce, jak je ve svém klasickém díle definoval německý historik Johann Gustav Droysen († 1884). Rozsah kritiky bývá individuální, záleží vždy na povaze konkrétního pramene. V nejobecnější rovině se nicméně rozlišují dvě fáze pramenné kritiky:

- **Kritika vnější:** zjišťuje se autentičnost pramene, zvýšený důraz na ni bývá kladem zejména v případě mediálních pramenů
- **Kritika vnitřní:** cílí na obsahovou stránku, tedy na motivy a obsahy a do jaké míry se shodují s historickou realitou

6.1.1 KRITIKA VNĚJŠÍ

V rámci vnější kritiky pramene se historik zaměřuje na tři základní okruhy problémů:

- **okolnosti vzniku pramene:** proč a za jakých okolností pramen vznikl
- **autentičnost pramene:** prameny mohou být
 - *autentické:* tedy pravé, jsou tím, za co se vydávají
 - *padělané:* neboli falza, vydávají se za něco, čím nejsou (cílem mohlo být např. zabezpečení právních nároků, kompromitace nepřítele, cíle ovšem mohli být i propagandistické atp.); např. Rukopisy královédvorský a zelenohorský vytvořené na počátku 19. století Václavem Hankou a Josefem Lindou (v rámci tzv. sporu o rukopisy se na prokázání jejich nepravosti podíleli Tomáš Masaryk, Jaroslav Goll či Jan Gebauer) nebo Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, ediční řada textů listin a listů z území středověké Moravy, jehož prvních pět svazků „vylepšil“ editor Antonín Boček v první polovině 19. století řadou zručných falz, obtížně později rozkrývaných předními odborníky na diplomatiku, jak byl např. Jindřich Šebánek. Falza samozřejmě mohou patřit mezi vynikající prameny pro poznání mentality doby svého skutečného vzniku
 - *zpadělané:* jde o sekundární změny v jinak autentickém dokumentu (tedy o vsuvky alias interpolace, razury neboli vyškrábání; dále o úmyslné vypouštění částí textu atd.; typické nemusí být zpadělané prameny jen pro období středověku, ale např. i pro dokumenty z doby totalitní)
- **stav dochování pramene:** originál versus mladší opisy (se snahou dopátrat se originální předlohy); k řešení se nabízí otázky a problémy související s dobou vzniku, místem vzniku, autorstvím a okolnostmi vzniku pramene

- *doba vzniku*: většina pramenů bývá datována (u pramenů starších období je ovšem zpravidla zapotřebí převodu datací do dnes obvyklé podoby, neboť středověk a z části i raný novověk používal k záznamu denního data jiných způsobů, nežli je tomu dnes – k převodu datací slouží chronologické příručky, např. z pera Gustava Friedricha či nověji Marie Bláhové).¹⁸ Velká skupina pramenů ovšem datována není, jejich dobu vzniku určíme analýzou vnějších (psací látka, u papíru filigrán neboli vodotisk, jenž označoval jeho výrobce, dále např. pečeť, inkoust, poštovní známka) a vnitřních (jazykový a stylistický rozbor, srovnání s ostatními datovanými prameny, rozbor místních a osobních jmen, funkcí a úřadů) znaků pramene. Nedatované písemnosti se poté buď podaří datovat přesně, nebo lze jejich vznik určit pomocí časového intervalu, případně jako po určité události (*post quem*) nebo před určitou událostí (*ante quem*)
- *místo vzniku*: zvláště obtížně se určuje v případě hmotných pramenů; některé prameny záměrně uvádějí nesprávné místo vzniku (třeba si všimnout míst, osob atp.)
- *autorství*: prameny jsou často anonymní, dále se můžeme setkat např. s pseudonymy (zjišťujeme veškeré informace o autorovi – sociální vrstvu, postoje, politické sympatie; přistupujeme k rozboru a srovnání pramene s ostatními, u nichž je autor znám). Výsledkem historikova snažení může být i částečná identifikace (např. společenské skupiny etc.), jako je tomu v případě tzv. Dalimilovy kroniky
- *okolnosti vzniku a původnost pramene*: jedná se o úmyslné (např. zkomolení jmen) a neúmyslné chyby (např. změna datace, vynechání slov apod.), původní a sekundárně pozměněné

6.1.2 KRITIKA VNITŘNÍ

Rozsah vnitřní kritiky je individuální, záleží vždy na povaze pramene. Historik sleduje otázku, zda a do jaké míry mohl autor znát „pravdu“ (narážíme na autorovy kompetence) a také zda tuto „pravdu“ skutečně říká. Určujeme tudíž stupeň věrohodnosti pramene (např. ve vztahu k předem vybraným faktům), tuto věrohodnost ovlivňují:

- **faktory společenské** (politické smýšlení, hospodářská situace, sociální příslušnost; ovlivňují vždy velkou skupinu původců pramene)

¹⁸ FRIEDRICH, Gustav: Rukověť křesťanské chronologie, Prah 1934 (k dispozici jsou i mladší vydání); BLÁHOVÁ, Marie: Historická chronologie, Praha 2001.

- **faktory individuální** (subjektivní, odvislé od osobních vlastností původce/autora; zjišťujeme časový odstup od sledované události, resp. od její fixace v paměti, kládeme si otázky po vztahu autora k události, jak byl autor geograficky vzdálen od místa události atd.; v centru zájmu stojí i vzdělání autora, jeho pozorovací schopnosti, charakterové vlastnosti atd.)

6.2 Interpretace pramene a metody historické práce

Finální z klasické triády etap historikovy práce. **Interpretace** historického pramene je vlastně souhrnem postupů sloužících k získání historického poznání, pomáhá badateli při shromažďování pramenů, především mu však pomáhá nacházet mezi nimi nové souvislosti. Při interpretaci pramene dochází k aplikaci metod historikovy práce, výsledkem je syntéza myšlenek a formulace (nové) historické narace.

Obrázek 25: Vizualizace pojmu interpretace historického pramene z dílny umělé inteligence

Metoda indukce a dedukce:

Za **indukci** označujeme myšlenkový postup, kdy na základě pozorování jednotlivých jevů docházíme k obecnějším závěrům. Naopak **dedukce** je úsudkem, kdy nově formulovaná myšlenka vyplývá z určitých daných tezí (z obecného poznatku vyvozujeme závěr pro jednotlivá fakta). Indukce a dedukce patří k bazálním, často již podvědomým způsobům vědeckého uvažování. Jelikož možnosti pramenné základny obvykle zůstávají omezené, neboť nemáme k dispozici všechny fakta, hovoříme v praxi o tzv. neúplné indukci, kdy

vyvozujeme obecnější závěry z nekompletního souboru jevů (vždy je proto na místě jistá míra opatrnosti). U dedukce se jedná zejména o to, že historik zná obecně přijímané závěry z předchozích výzkumů a pracuje s nimi jako s předpokladem.

Metoda přímá a nepřímá:

Jde o klasické metodické nástroje historické vědy 19. století. Při aplikaci **přímé metody** historik předpokládá, že je (po vnější a vnitřní kritice) schopen vyhodnotit pramen tak, že jeho interpretace věrně odráží historickou skutečnost (tedy že minulá skutečnost vypadala v rovině interpretační de facto přesně tak, jak ji dochovaný pramen vykresluje). Výsledkem je jednoduchý popis historické skutečnosti. Dnešní věda tento optimismus nesdílí, kalkuluje s mantinely, které historika při jeho snaze porozumět historickým jevům omezují (čas, odlišná mentalita, mezerovitost pramenné základny). Pouhé převyprávění historické skutečnosti na základě řeči dochovaných pramenů je tak dnes nepřijatelné, historik usiluje o hlubší interpretaci jevů.

Naproti tomu **nepřímá metoda** slouží k aplikaci poznatků z roviny obecnějších vztahů na konkrétní historický jev. Tedy nejen přímá vazba na informační potenciál pramene (jako je tomu u metody přímé), ale souběžně i aplikace obecně přijímaných zákonitostí historického vývoje, poznatků o fungování lidské společnosti, ekonomických vztahů v ní atd. na konkrétní jev. I zde je ovšem třeba opatrnosti a pokory.

Diachronní a synchronní přístup:

Diachronní přístup volíme tehdy, sledujeme-li změny vybraných jevů v určitém časovém období, tedy podél časové osy. Při aplikaci **synchronního přístupu** studujeme souběh hospodářských, politických a kulturních jevů v jednom místě nebo cílíme na souběžný vývoj ve více obcích – nutností je tak zpravidla abstrakce.

Metoda sondy:

Metoda sondy může být výhodná v případech, kdy historik stojí před úkolem zpracovat velké množství údajů. Jedná se tak v praxi o metodu reprezentativního výběru – zpracuje se reprezentativní výsek dat a dosažené výsledky výzkumu jsou následně generalizovány. Snahou bývá identifikovat určitý společný rys velké množství dat nebo učinit si bližší představu analýzou jejich části. Výběr dat tak může být *náhodný* (akceptovatelný jen tehdy, pokud pracujeme s daty neutříděnými a výzkum je průkopnický), *kvótní* (vytvoření malé a snáze zkoumatelné skupiny, jejíž složení je reprezentativním vzorkem celku, viz např. výzkumy preferencí atp.) nebo *osobní* (postavený na erudovaném zvážení známých historických jevů a souvislostí).

Komparativní (srovnávací) metoda:

Je třeba si uvědomit, že srovnání samo o sobě ještě není komparací. Proces srovnávání je považován za techniku práce, komparace pak za metodu s propracovanou teorií. Při komparaci se historik vydává třemi cestami:

- formulace řešeného problému a definice objektu komparace
- určení cíle komparace – lze se vydat např. symetrickou (zvolené objekty jsou zkoumány rovnocenně) nebo asymetrickou cestou (k jednomu celku kontrastně vztahujeme jevy spadající do téže kategorie)
- stanovení kritérií (ukazatelů) pro analýzu zvolených objektů a vymezení vztahu komparace k časové ose

Kvantitativní analýza:

Jedná se o metodu přínosnou perspektivou shromažďování a třídění údajů o jevech hromadné povahy či např. při interpretaci jevů, o kterých se zachovalo příliš mnoho subjektivních výpovědí a pramenů. V centru zájmu jsou tak statistické údaje. Ty pak buď pouze „využijeme“ coby ilustraci historické narace, nebo aplikujeme metody statistiky a vyšší znalosti matematiky. Aplikace metody je ovšem odvislá od schopnosti badatele shromáždit potřebná statistická data. Do tzv. statistického období s relativně spolehlivým portfoliem pramenů kvantitativní povahy vstoupily české země až v první polovině 19. století (starší statistická data nelze brát za věrohodná; ovšem i v dějinách nejnovějších je nutná obezřetnost např. kvůli politické manipulaci s daty).

Biografická analýza:

Biografická analýza se zaměřuje na detailní studium života konkrétního jedince s cílem přispět k poznání širších kontextů jeho veřejného působení, osobního a rodinného života. Tento přístup je využitelný nejen při zkoumání vynikajících osobností, ale také při studiu průměrných jedinců či osob z nižších společenských vrstev. Klíčovým prvkem biografické analýzy je konstrukce tzv. mentální mapy, což představuje komplexní myšlenkový profil vybrané osobnosti. Tento profil by měl zahrnovat nejen informace o veřejném a soukromém životě studovaného jedince, ale také jeho názory, hodnoty a další aspekty, které ovlivňovaly jeho chování a rozhodování. Součástí by mělo být také zkoumání tzv. druhého života exponovaných osobností v dějinách, tedy toho, jak byly tyto osobnosti vnímány a interpretovány v rámci národního společenství či politických subkultur. Tím se rozšiřuje porozumění nejen samotnému jedinci, ale i způsobu, jakým byla jeho postava využívána či reinterpretována v různých historických obdobích.

Metoda kolektivní biografie:

Metoda kolektivní biografie umožňuje pojednat životní osudy osob, jejichž stopy v dochovaných pramenech zůstaly z různých důvodů slabé až nezřetelné. Zatímco biografická metoda klade důraz na jednotlivce v dějinách, metoda kolektivní biografie postupuje opačně, když se zaměřuje na historické sociální struktury (přičemž role jednotlivce zůstává druhořadou). Cílem této metody historikovy práce je zachycení společných ekonomických, sociálních a kulturních znaků osob, které jsou zpravidla vymezeny příslušností k určité

formální instituci (např. může jít o osoby zasedající na zemském sněmu). Klíčovým nástrojem pro zpracování velkého množství sériových dat je vyspělá výpočetní technika.

Mikrohistorická analýza:

Mikrohistorická analýza se zaměřuje na detailní zkoumání husté sítě sociálních, ekonomických a kulturních struktur v malém měřítku, jako je obec, rodina či domácnost. Klíčovou roli v této metodě hrají specifické prameny, obvykle ze skupiny tzv. ego-dokumentů. Tato metoda zkoumá, jak je „objektivní“ realita převedena do subjektivní interpretace, tedy jak jednotlivci rozumí světu kolem sebe (a jaký obraz světa tímto způsobem vytvářejí). Cílem mikrohistorického studia přitom není detail, vztahuje se vždy k obecnějším výzkumným otázkám. Mikrohistorie jako obor historického bádání vychází z předpokladu, že realita je natolik složitá, že ji člověk nemůže plně pochopit v její komplexnosti. Zajímavé je proto zkoumat, co si jednotlivci z reality vybírají, co považují za významné, a co z reality funguje jako podnět k jejich reakcím.

Metoda orální historie:

Metoda využitelná v kontextu nejnovějších, resp. soudobých dějin, neboť jde o zachycení vzpomínek žijících pamětníků. Jde o zaznamenání prožitku typických běžných situací a vztahů, s dotazovaným je programově nakládáno jako s individuem se specifickým pohledem na historickou skutečnost. Cílem výzkumu jsou přitom nejen informace samotné (nové, měnící dosavadní poznatky či se s nimi shodující), ale, a to především, narátor sám, jako subjekt a osobnost. Klíčovou je vždy struktura otázek – je zapotřebí co nejvíce omezit potenciál manipulace s respondentem. Historik, jenž osobní rozhovor vede, musí prokázat řadu sociálních kompetencí. Musí si současně uvědomovat bariéry a limity, typickou bývá snaha dotazovaného vykreslovat sebe sama jako úspěšnějšího, lepšího (např. ve smyslu morálním) apod.

Uměleckohistorická analýza:

Je třeba rozlišovat mezi ikonografií a ikonologií, kdy **ikonografie** neboli obrazopis je naukou o námětech výtvarného umění, zatímco **ikonologie** se věnuje výkladu výtvarných děl (jde o schopnost rozkrýt skrytý symbolismus uměleckého díla). Přístup k uměleckému dílu lze obecněji rozdělit do 5 kroků:

- **Popis a „rozpoznání“ díla** (převod do podoby vědeckého diskursu, tzn. popis díla vědeckým jazykem)
- **Heuristika** (ohledání materiálu, rozměrů, stavu zachování, míry originality)
- **Analýza díla a komparace** (rozčlenění díla do jednotlivých částí a hlubší vhled do materiálů, technik a tvarů, srovnání s jinými díly dle času, místa, autora apod.)

- **Rekonstrukce kontextu** (např. pozice pomníku v rámci urbanistické struktury města, vztah k okolním budovám; vznik díla po linii materiál – autor – objednatel – funkce)
- **Konstrukce významu** (zařazení díla v rámci uměleckého stylu, dekodování zpráv, které dílo obsahuje, recepce díla atd.)

Genderová analýza:

Anglický pojem gender označuje kulturní a sociální konstrukt feminity a maskulinity, který se mění v různých historických epochách, společnostech apod. Každá společnost v určitém období předepisuje členům správné podoby ženskosti a mužskosti (jak se mají oblékat, jaké mají mít záliby, jaká jsou vhodná povolání atd.). Jedná se tak o soubor psaných i nepsaných norem, který si každý jedinec osvojuje už od narození v rámci procesu socializace. Pohlavím se naproti tomu rozumí biologická danost člověka. Při výzkumu se tedy nezaměřujeme pouze na ženy (jak to dělaly chronologicky starší dějiny žen), ale sledujeme určitou problematiku z hlediska genderového uspořádání, zkoumáme, jakou roli hrály dobové představy o feminitě a maskulinitě a jak se to projevovalo v praxi.

Diskursivní metoda:

Ve své podstatě interdisciplinárně založený způsob analýzy rolí jazyka při konstrukci sociální reality. Vychází se z předpokladu, že jazyk umožňuje i redukuje vyjádření určitých myšlenek. V kontextu historické vědy se diskursem rozumí kulturní pozadí každé promluvy, jde o způsob chápání skutečnosti příznačný pro určitou dobu a kulturní prostředí. Historik se může s využitím diskursivní metody pokusit o rozkrytí způsobu uvažování určité osoby (skupiny osob), o vymezení jejich vnímání sebe sama, spojenců, nepřátel či strachu. Prostřednictvím diskursivní metody hledá historik odpověď na otázku, proč lidé jednali určitým způsobem, co říkali a co naopak neříkali, proč volili určité výrazové prostředky a jak můžeme jejich verbální komunikaci vyhodnotit.

Teorie kulturního transferu:

Dle definice Veroniky Čapské a Lucie Storchové se kulturní transfer „zabývá interkulturní cirkulací artefaktů, kulturních praxí a vzorců chování, institucí, idejí, diskurzů, textů a významových vzorců. Historický výzkum se zaměřuje především na konkrétní průběh výměny mezi společenstvími a již méně na její dlouhodobé konsekvence ... Některé přístupy se více soustředí na mechanismy přenosu, jiné na proměnu struktur či významů v souvislosti s přenosem“.¹⁹ Kulturní transfer se tak definuje jako interakce v rámci vztahových sítí mezi aktéry z různých kulturních kontextů, jako přijímání kulturních hodnot z výchozího kontextu a jejich zasazování do nových souvislostí.

¹⁹ ČAPSKÁ, Veronika – STORCHOVÁ, Lucie: Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny, Dějiny – teorie – kritika 12, 2015, č. 2, s. 191.

6.3 Jednotlivá dějinná období: specifika pramenné základny, metodický a interpretační kontext

6.3.1 STŘEDOVĚK

Při studiu středověku pracuje historik více než v případě jiných dějinných období s prameny zpřístupněnými formou kritických vědeckých edic. Typickým je tento stav zejména pro období raného a vrcholného středověku. Důvodu tohoto stavu je vícero – vedle faktu, že to byly právě středověké (medievální) prameny, na nichž se tradičně třibily nástroje historické kritiky, je to samotné stáří středověkého materiálu a zvýšená potřeba jeho ochrany, např. i tím, že se omezí práce s originálními dokumenty. Aktuální výzvou moderního archivnictví je také proces digitalizace archivního kulturního bohatství, jenž se přirozeně netýká jen medievální materie, ale zasahuje (na základě specifických kritérií) materiál napříč dějinnými obdobími.

V případě pramenných edic rozlišujeme dva hlavní přístupy k zveřejnění materiálu a to buď v jejich celkové textové podobě, tedy doslovně (tzv. in extenso) nebo formou obsahových výtahů (tzv. regesta), u nichž je míra podrobnosti a informačního bohatství odvislá od koncepce stanovené historikem-editorem, jenž materiál zpracovává. Při vydávání písemných pramenů in extenso se historik-editor může opřít o dvě základní metodická východiska, jimiž jsou transliterace (věrný grafický otisk – jak byl text originálu znak od znaku zaznamenán, tedy za respektu k spřežkovému pravopisu atp.) a transkripce (věrný fonetický otisk – jak byl text originálu hlasově reprodukován).

Synonymem promyšleného a metodicky bezpečně ukotveného systému vydávání historických pramenů (ediční práce) je dodnes projekt **Monumenta Germaniae Historica** (ve zkratce MGH), u jehož zrodu stál roku 1819 říšský svobodný pán *Karl von Stein* († 1831). Jednou z nejvýznamnějších osobností z okruhu MGH, která se zasloužila o mimořádné zdokonalení technik a metody ediční práce byl *Theodor von Sickel* († 1908). MGH disponuje vlastní časopiseckou tribunou (*Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*), monumentální projekt se člení do pěti řad dle druhu editovaného materiálu:

- *Scriptores* (narativní prameny)
- *Leges* (právní sbírky, zákoníky)
- *Diplomata* (listiny)
- *Epistolae* (listy)
- *Antiquitates* (básnická díla, nekrologia, pamětní knihy)

Obrázek 26: Theodor von Sickel (1826-1908) a Julius von Ficker (1885-1902), vynikající odborníci na poli ediční práce a diplomatiky, vychovali řadu významných následovníků (v tom i z českých zemí)

Vedle MGH představují co do významu druhý nejdůležitější ediční podnik (přinejmenším v kontextu střední Evropy) **Regesta Imperii** (ve zkratce RI). Projekt, u jeho zrodu stál roku 1830 *Johann Friedrich Böhm* († 1863) je dodnes neustále zdokonalován, jednotlivé svazky jsou přepracovávány a doplňovány. Jednou z nejvýznamnějších osobností byl současník Theodora von Sickel, *Julius von Ficker* (†1902). Zatímco MGH slouží k publikování historických pramenů k dějinám středověké Svaté říše římské (a jejích přímých předchůdců) in extenso, jsou RI (jak název napovídá) registářem. Obě ediční řady patří k významným zdrojům pramenů k českým dějinám.

- Regestář k vládě Karlovců (751-918/926/962)
- Regestář k vládě otonské (saské) dynastie (919-1024)
- Regestář k vládě sálské (franské) dynastie (1024-1125)
- Regestář k vládě Lothara III. a starších Štaufů (1125-1197)
- Regestář k vládě mladších Štaufů (1198-1272)
- Regestář k vládě Rudolfa, Adolfa, Albrechta a Jindřicha VII. (1273-1313)
- Regestář k vládě Ludvíka Bavora (1314-1347)
- Regestář k vládě Karla IV. (1346-1378)
- Regestář k vládě Václava IV. (1376/78-1400/19)
- Regestář k vládě Ruprechta (1400-1410)

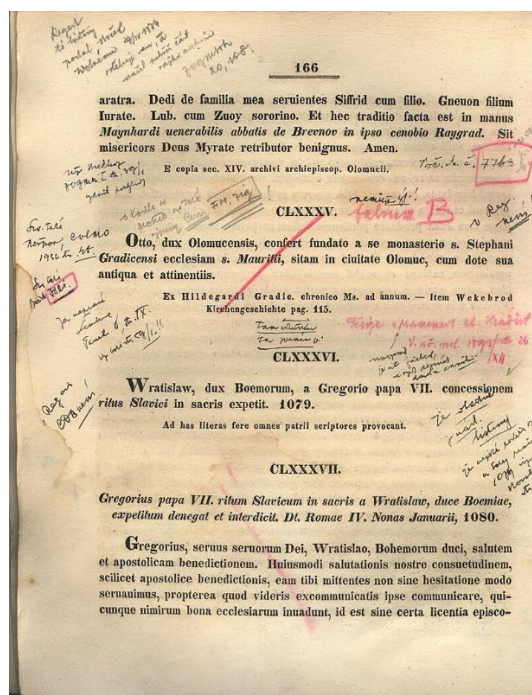
- Regestář k vládě Zikmunda Lucemburského (1410-1437)
- Regestář k vládě Albrechta II. (1438-1439)
- Regestář k vládě Fridricha III. (1440-1493)
- Výběrový regestář k vládě Maxmiliána I. (1493-1519)

Z nejvýznamnějších řad pramenných edic k medieválním dějinám českých zemí je třeba připomenout následující podniky:

Magnae Moraviae fontes historici (ve zkratce MMFH), prameny k dějinám Velké Moravy, celkem 5 tematicky definovaných svazků publikoval kolektiv editorů pod vedením Lubomíra Emila Havlíka († 2000).

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (ve zkratce CDB), klíčový český diplomatář zpřístupňující listiny a listy k nejstarším dějinám Čech a Moravy (doposud byly vydány listiny z let 805-1283); k editorům se počítali Gustav Friedrich († 1943, žák Theodora von Sickel), Zdeněk Kristen († 1967), Jindřich Šebánek († 1977), Sáša Dušková († 2002), Jana Nechutová nebo Dalibor Havel.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (ve zkratce CDM), moravský diplomatář zpřístupňující listiny a listy z let 396-1411; pro materiál do roku 1283 se nicméně užívá i pro Moravu CDB, neboť starší svazky moravského kodexu zaplevelil jeho editor Antonín Boček († 1847) řadou falz. K dalším editorům se řadili Josef Chytil († 1861), Vincenc Brandl († 1901) a Berthold Bretholz († 1936).

Obrázek 27: CDM, u listiny č. 185 jsou připsány poznámky Jindřicha Šebánka o tom, že se jedná o falzum z dílny Antonína Bočka

Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (ve zkratce RBM), regesta diplomatického materiálu pro léta 600-1378; mezi editory se postupem let zařadili Karel Jaromír Erben († 1870, zapracoval i Bočkova falza), Josef Emler († 1899), Jiří Spěváček († 1996), Bedřich Medl († 1940) či nejnověji Lenka Blechová.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (ve zkratce RBMV), zpřístupňuje formou regestů diplomatický materiál z doby vlády krále Václava IV.; k editorům patří Věra Jenšovská († 1982), Božena Kopíčková, Karel Beránek († 2015) nebo Richard Psík.

Archivum Coronae regni Bohemiae (ve zkratce ACRB), editoval Václav Hrubý († 1933), edice listin českého korunního archivu, dílo zůstalo torzem (dotaženo po rok 1355).

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia (ve zkratce MVB), tzn. papežské písemnosti k dějinám českých zemí; k editorům se počítali Ladislav Klicman († 1943), Jan Bedřich Novák († 1933), Karel Stloukal († 1957), Kamil Krofta († 1945), Jaroslav Eršil († 2008) a Zdeňka Hledíková († 2018).

Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526, registář či spíše katalog vznikl pod redakcí Františka Beneše († 1971) a Karla Beránka († 2015).

Důležitým pramenem politických, sociálních, hospodářských, ale též obecně kulturních dějin jsou knihy, které byly vedeny u zemských soudů – tedy knihy půhonů (žalob) a nálezů (rozsudků) a především tzv. zemské desky obsahující záznamy o přesunech alodního (svoobodného, tzv. zpupného) majetku. Nejstarší svazky *českých zemských desk* byly zničeny během požáru Pražského hradu roku 1541; Josef Emler († 1899) editoval porůznu dochované zápisy z doby před požárem. *Moravské zemské desky* jsou dochovány ve dvou řadách (brněnské a olomoucké) od roku 1348, edičně byly zpřístupněny svazky do počátku 40. let 17. století, na vydání se podíleli Vincenc Brandl († 1901), Petr rytíř Chlumecký († 1863), Josef Chytil († 1861), Karl Demuth († 1889), Adolf Wolfskron († 1863), Tomáš Kalina († 1956), František Matějka († 1997) a Miloslav Rohlík († 1969). *Opavské a krnovské zemské desky* jsou dochovány od roku 1431, resp. od roku 1403, k jejich editorům patřili Jan Kapras († 1947), Miloslav Rohlík († 1969) a Dalibor Prix.

Codex diplomaticus Silesiae (ve zkratce CDS), materiál řazen tematicky nikoli chronologicky, obsahuje listiny a listy vydávané in extenso i formou regestů; vydávání inicioval Colmar Grunhagen († 1911).

Schlesisches Urkundenbuch (ve zkratce SUB), silesiakální listiny do roku 1300, editory byli Heinrich Appelt († 1998) a Winfried Irgang.

Archiv český (ve zkratce AČ), je rozsáhlá ediční řada zpřístupňující především prameny k pozdně středověkým českým dějinám, založení inicioval František Palacký († 1876), jenž byl také prvním z řady editorů; mezi editory se počítala řada výrazných osobností, patřili k nim např. František Dvorský († 1907), Antonín Rezek († 1909), Josef Kalousek († 1915), Jaromír Čelakovský († 1914), August Sedláček († 1926), František Kameníček († 1930),

Václav Vladivoj Tomek († 1905), Josef Teige († 1921), Gustav Friedrich († 1943), František Hoffmann († 2015), Ivan Hlaváček či např. nejnověji Eva Doležalová. Řada čítá 43 svazků, projekt je aktivní dodnes.

Fontes rerum Bohemicarum (ve zkratce FRB), v rámci řady jsou publikovány narativní (vyprávěcí) prameny českého středověku, na vydávání se podíleli Josef Emler († 1899), Jaroslav Goll († 1929), Jan Gebauer († 1907), Václav Vladivoj Tomek († 1905), Josef Vítězslav Šimák († 1941) či Václav Novotný († 1932). Od roku 1997 je projekt oživen pod názvem Fontes rerum Bohemicarum: Series nova (na ediční práci se podílí např. Petr Čornej a Alena M. Černá).

Scriptores rerum Silesiacarum (ve zkratce SRS), ediční řada sloužící k vydávání narativních pramenů k dějinám Slezska; u zrodu stál Gustav Adolf Stenzel († 1854).

6.3.2 RANÝ NOVOVĚK

Pro období raného novověku je příznačný rychlý nárůst pramenné základny ve smyslu kvantity i kvality. Historik sice stále pracuje s řadou pramenných edic (zpravidla se již nejedná o ucelené řady s ambicí pokrýt delší časový úsek nebo odvětví lidské činnosti), většina pramenů však již zůstává nevydána. Jestliže badatel-medievista ke svému tématu přistupuje s vizí, že by se měl v rámci heuristické přípravy pokusit vyčerpat de facto veškeré pramenné zdroje, historik raného novověku je už nucen selektovat – musí zodpovědně vyhodnotit, co je a co není z bobtnající množiny pramenů pro jeho téma relevantní. Jedním ze znaků raného novověku je postupující proces byrokratizace, jemuž vdčíme (mimo jiné) za vznik relativně velkého množství evidenčních a normotvorných pramenů. Na následujících řádcích si některé z typických skupin raně novověkých pramenů alespoň ve stručnosti představíme.

Katastry, tedy soupisy a popisy pozemků, věcí, práv atp. za účelem zdanění). Nejstaršími katastry pro české země jsou: *berní rula* (Čechy, 1653-1656), *lánové rejstříky* (Morava, 1656-1679), *karolinský katastr* (Slezsko, 1721-1729). Z 18. století pochází katastry *tereziánský* a *josefínský*.

Soupis obyvatel podle víry (Čechy, 1651). Informačně neobyčejně bohatý pramen, ambicí bylo (s cílem učinit si představu o úspěšnosti rekatolizace) podchytit veškeré obyvatelstvo v Českém království z města i vesnic, uvedena bývají nejen jména, ale také sociální postavení, rodinný stav, povolání, věk a samozřejmě víra. Nejstarší soupis obyvatelstva **pro Moravu** pochází až z roku 1754. Pohybujeme se v tzv. protostatistickém období, evidence jsou proto obvykle nepřesné ať již neplánovaně (nepečlivost) či např. cíleně (kvůli obavám z přílišného zdanění).

Nejstarší **matriky** v Čechách pocházejí z luterského Krušnohoří (z 1. poloviny 16. století: Jáchymov, Horní Blatná, Albertamy), na Moravě a ve Slezsku je nejstarší protestantská

matrika z obce Razová u Bruntálu (1571). Vedení katolických matrik sice nařizoval trident-
ský koncil (1545-1563), v život však byla tato praxe uváděna v českých zemích spíše až po
třicetileté válce.

Seznamy farníků – jedná se o zpovědní seznamy, soupisy duší, popisy farností z let
1676-1677, jistým českým specifikem jsou poddanské seznamy pořizované samotnými
vrchnostmi. Pramen je klíčovým pro historické demografy.

Nejstarší **pozemkové knihy** (zvané též gruntovnice) sloužící k evidenci majetkopráv-
ních změn poddanských usedlostí, jsou dochovány už pro 2. polovinu. 15. století, jedná se
však o jev výjimečný. K jejich šíření docházelo po polovině 16. století.

Urbáře byly určeny k podchycení povinností poddaných ve vztahu k vrchnosti.

Obvyklým se v raném novověku stává **účetní materiál**, pro středověk pramen spíše ra-
ritní. Jednalo se účetnictví při správě velkostatku, duchovenských institucí, měst a měste-
ček, ale i dvorských a zemských úřadů.

Prameny osobní povahy (tzv. ego-dokumenty): s raným novověkem je neodmyslitelně
spojen nárůst soukromé korespondence (a jejího dochování); dále jsou k dispozici nejruž-
nější cestopisy, cestovní deníky, památníky (štambuchy, alba amicorum) typické pro neka-
tolické prostředí (v tom zejména univerzitní), paměti a memoáry vznikající s úmyslem fi-
xovat subjektivní svědectví pro budoucí generace.

Raný novověk je časem zrodu a rozvoje publicistiky. Vycházet začínají **tištěné noviny**.
Např. první tištěné noviny v českých zemích začaly vycházet roku 1658 v Praze pod ná-
zvem Ordinari Wochentliche Postzeitungen.

6.3.3 DĚJINY 19. STOLETÍ

S dějinami 19. století jsou spojeny mimo jiné otázky po vzniku moderní politiky a ide-
ologie – liberalismus, socialismus, feminismus, ale také např. fenomény sekularizace, na-
cionalismu a zejména modernizace, jež vedly k zásadním proměnám způsobu hospodářské
produkce, mocenské reprodukce a ideologické reprezentace, kdy tradiční náboženská iden-
tita byla nahrazována identitou občanskou a národní, to vše rámováno všeobecně sdílenou
vírou v civilizační a technologický pokrok. Zásadní, v mnoha ohledech strukturální pro-
měny společnosti a jejích institucí byly přitom provázeny obrovským nárůstem počtu a
typů historických pramenů.

Industrializace a urbanizace především vyvolala prudký kvantitativní nárůst pramenů
hospodářské povahy (mezi původci figuroval stát a úřady pověřené dohledem nad fungo-
váním ekonomiky, ale i veřejné korporace, spolky, podniky...). V archivech se dnes jedná
o fondy úřadů, různorodé podnikové archivy atd. Pravidelně bývaly publikovány nejruž-
nější úřední (státní, zemské, municipální) statistiky.

Proces byrokratizace, jenž se v praxi rovnal konečnému etablování kompetentního (odpovídajícím způsobem vzdělaného) úřednického aparátu, podnítil rychlý růst počtu pramenů úřední povahy. V centru stála snaha státu po efektivním řízení, od časů císaře Josefa II. byla vedena agenda úřadů přesně a důkladně. Stát moderního typu zasahoval za pomoci četnictva do všech myslitelných oblastí lidského života.

Zásadní fenomén představovala **alfabetizace**. Docházelo k rychlému vymýcení negramotnosti – jestliže v roce 1800 dosahoval počet gramotných osob v populaci českých zemí 25%, o sto let později to již bylo 90%. Alfabetizace tak podnítila další významnou společenskou změnu, došlo k zásadní proměně toku informací, rozšiřovala se síť veřejných knihoven a ruku v ruce s tím vším posiloval i okruh kulturně aktivních osob. Perspektivou historika byl tak výsledkem např. prudký nárůst segmentu pramenů literární povahy a korespondence. Jedním z klíčových pramenů pro poznání dějin 19. století se pak stala periodicky vycházející média (noviny, časopisy).

Historik 19. století často vybírá z velmi početné a pestré rodiny pramenů, což klade nemalé nároky na metodickou průpravu (ačkoli jisté míry subjektivity při pramenné selekci se lze bezesporu vyhnout jen ztěží). Badatel navíc musí počítat s faktorem politické manipulace a konec konců s deformací interpretace podmíněnou např. i svým vlastním světonázorem. Posun od tradiční k občanské společnosti charakterizovatelný termíny demokrati-zace, politizace či pluralizace klade před historika další požadavek, jímž by měla být dobrá orientace v ústavních a zákonných normách, specifickém správním systému habsburské podunajské monarchie a obecně ve fungování institucí.

6.3.4 DĚJINY 20. STOLETÍ

Pramenná základna, kterou má k dispozici historik zabývající se 20. stoletím, je v hlavních rysech analogická pramenné základně badatele na poli dějin 19. století. Jsou zde však jistá specifika daná jak technologickými změnami, tak také skutečností, že dějiny 20. století stojí velmi blízko žité současnosti. Prameny jsou tak v archivech zpřístupňovány zpravidla až po odeznění jisté zákonné ochranné lhůty (zpravidla se jedná o dobu 30 let, ovšem např. některé soudní materiály se zpřístupňují až po 70 i 100 letech). To samozřejmě může být limitující, pokud jde o soudobé dějiny (takto nastavené mantinely ochrany osobních údajů erodují zpravidla v době velkých změn, kdy k tomu existuje opodstatněná společenská potřeba, typicky se jedná o porážku nacismu nebo pád komunistických diktatur).

Za dvě nejdůležitější specifika pramenů k dějinám 20. století je tudíž považováno:

- zúžení standardní pramenné základny archivním zákonem a zákonem na ochranu osobních údajů (ochraně podléhají obecně citlivé osobní údaje z materiálů z doby po roce 1910)
- možnost využití pamětníků a pamětnic jako svědků minulých událostí (subjektivní, pamětníková interpretace minulých dějů, jeho způsob vidění světa)

V souvislosti s inovacemi na poli technologií je třeba brát v potaz proměny žurnalistiky. Na mysli máme nástup nových médií – rozvoj fotografie, boom filmu a obecněji úspěch nepísemných forem komunikace (rádio, telefon, později televize a počítač). To vše výrazně ovlivnilo výpovědní limity tradičních písemných pramenů. Specifické nároky na způsob čtení a kritiky kladou na historika prameny vzniklé v prostředí totalitárních režimů poznamenané ideologickou indoktrinací a cenzurou (včetně autocenzury).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. V rámci pramenné kritiky rozlišujeme dvě základní fáze, jaké to jsou a jak byste je charakterizoval(a)?
2. Jak se od sebe liší dokumenty padělané a zpadělané?
3. Definuj pojem interpretace historického pramene.
4. Jaký je rozdíl mezi indukcí a dedukcí?
5. Co je podstatou metody orální historie?
6. Co se (v kontextu historické vědy) skrývá pod zkratkou CDB?

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Definujte pojmy gender a genderová analýza (v kontextu historické vědy) a zformulujte několik konkrétních příkladů.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola odpovídala svým rozsahem dvojpřednášce. Věnována byla kritice a interpretaci pramenů, tedy druhé a třetí z trojice etap historikovy práce. Podrobně byly pojednány principy vnitřní a vnější kritiky pramenů. Interpretace byla definována jako souhrn postupů sloužících k získání historického poznání, následně došlo na představení hlavních metod, s nimiž historik pracuje (indukce a dedukce, metoda přímá a nepřímá, diachronní a synchronní přístup, metoda sondy, komparativní metoda, kvantitativní analýza, biografická analýza, metoda kolektivní biografie, mikrohistorická analýza, metoda orální historie, umě-

leckohistorická analýza, genderová analýza, diskursivní metoda a teorie kulturního transferu). Ve druhé části kapitoly pak byla přiblížena specifika pramenné základny pro jednotlivá dějinná období od středověku po 20. století.

ODPOVĚDI

1. Jedná se o kritiku vnější, kdy se zjišťuje autentičnost pramene, a kritiku vnitřní, jež cílí na obsahovou stránku pramene (motivy a obsahy a jejich shoda s historickou realitou).
2. Padělané dokumenty (falza) se vydávají za něco, čím nejsou. Naproti tomu zpadělané dokumenty jsou autentické, byly však v nich provedeny sekundární změny.
3. Interpretace historického pramene je souhrnem postupů sloužících k získání historického poznání, pomáhá badateli nacházet mezi prameny nové souvislosti. Při interpretaci dochází k aplikaci metod historikovy práce, výsledkem je syntéza myšlenek a formulace historické narace.
4. Za indukci označujeme postup, kdy na základě pozorování jednotlivých jevů docházíme k obecnějším závěrům. Naopak při dedukci z obecného poznatku vyvozujeme závěr pro jednotlivá fakta.
5. Podstatou metody orální historie je zachytit formou řízeného rozhovoru vzpomínky žijících pamětníků.
6. Pod zkratkou CDB je obvykle myšlen název Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, což je titul jednoho z nejdůležitějších edičních podniků ke starším českým dějinám.

DALŠÍ ZDROJE

- *Almanach medievisty-editora*, ed. Pavel Krafl, Praha: Historický ústav AV ČR 2011.
- Bartoš, Josef: *Metodika a technika historické práce*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1982.
- Berger, Stefan: *Komparativní historie*, In: Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016, s. 232–252.
- Bláhová, Marie: *Historická chronologie*, Praha: Libri 2001.
- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.

- Burke, Peter: *Co je kulturní historie?*, Praha: Dokořán 2011.
- Čapská, Veronika – Storchová, Lucie: *Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny*, Dějiny – teorie – kritika 12, 2015, č. 2, s. 187–201.
- Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan – Záruba, František a kol.: *Dvory a rezidence v proměnách času*, Praha: Academia 2023.
- Friedrich, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha: Filosofická fakulta university Karlovy 1934.
- Goetz, Hans-Werner: *Moderne mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, Darmstadt: Primus-Verlag 1999.
- Havránek, Jan – Petrů, Josef: *Základy statistické metody pro historiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1963.
- Hlavačka, Milan: *Co je to modernizace?*, In: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, edd. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2009, s. 13–19.
- Hroch, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha: Slon 2016.
- Krafl, Pavel a kol.: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha: Historický ústav 2016.
- Kroupa, Jiří: *Metody dějin umění. Metodologie dějin umění 2*, Brno: Masarykova univerzita 2010.
- Metzler, Gabriele: *Einführung in das Studium der Zeitgeschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh 2004.
- Myška, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava: Ostravská univerzita 2010.
- Nečasová, Denisa: *Dějiny žen a gender history*, In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 666–680.
- *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, edd. Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer, Wien: R. Oldenbourg Verlag 2004.
- Skálová, Barbora: *Diskurzivní analýza jako metoda zkoumání historické reality*, In: Barbora Skálová a kol.: *Vybrané metodologické problémy mezinárodních teritoriálních studií*, Praha: Matfyzpress 2011, s. 55–66.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
- Storchová, Lucie: *Gender*, In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 194–204.
- Vaněk, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.
- Wittlich, Filip: *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.

7 HISTORICKÉ ODBORNÉ ČASOPISY A INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola je věnována odborným časopisům jakožto nepostradatelné komunikační platformě každého vědního oboru. Základním způsobem jsou pojednávána periodika česká i (optikou bohemikálního výzkumu významnější) zahraniční. Specifická pozornost je přitom věnována světu informačních technologií v práci historika, v tom např. právě nejrozličnějším bibliografickým a citačním databázím.

CÍLE KAPITOLY

- seznámit se s historickými odbornými periodiky
- osvětlit význam odborných periodik v kontextu vědecké práce
- osvojit si členění odborných časopisů dle prostorových, tematických atp. kritérií
- seznámit se s potenciálem i limity světa informačních technologií v kontextu historikovy práce
- seznámit se s vybranými oborovými databázemi a platformami

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

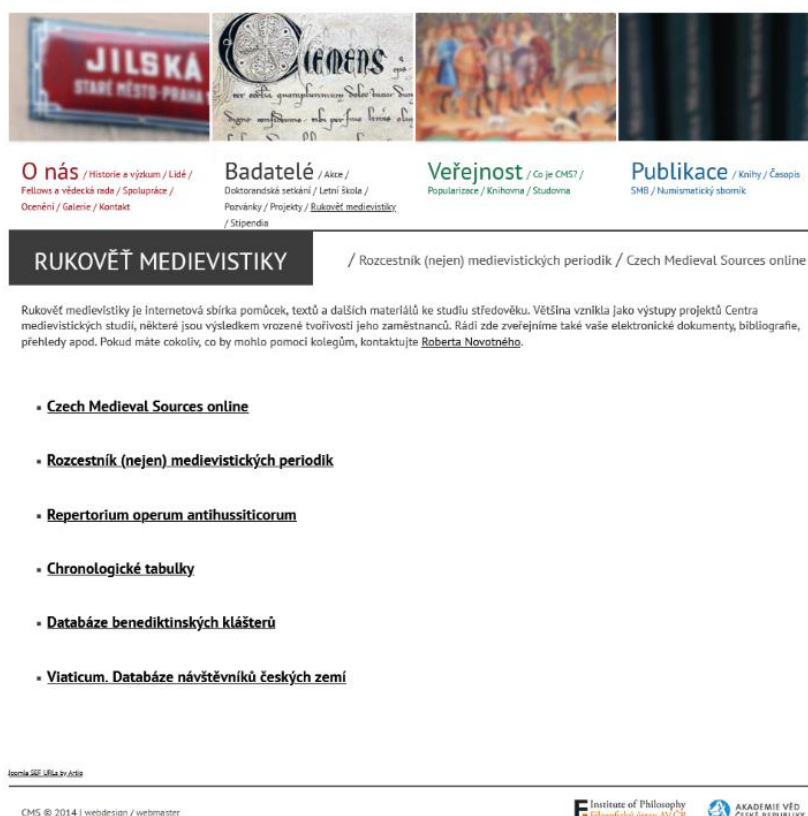

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

periodikum; časopis; bibliografické databáze; citační databáze; digitalizace

Odborná periodika představují základní komunikační platformu pro prezentaci aktuálních poznatků jakéhokoli vědního oboru. Poskytují přehled o stavu disciplíny, zkoumaných tématech a metodologických diskusích, a fungují jako bezprostřední zrcadlo povahy a úrovně bádání. Zároveň umožňují mezigenerační výměnu názorů a představ mezi zástupci vědecké komunity.

Proces digitalizace komunikaci usnadnil a současně umocnil. Digitalizace s sebou nese vznik a neustálý rozvoj oborových databází, které nabízejí plné texty, tituly nebo alespoň abstrakty důležitých studií publikovaných na stránkách časopisů z celého světa. To vše výraznou měrou zintenzivnilo výměnu informací mezi výzkumníky, umožnilo rychlejší sdílení a porovnávání výsledků výzkumů a podpořilo cesty mezioborových inspirací. Z větších databází, kde lze dnes již nalézt miliony plnotextových prací z nejrůznějších vědních oborů, lze jmenovat např. EBSCO s databází LitBase (<https://www.ebsco.com/>), dále JSTOR (<https://www.jstor.org/>) nebo veřejně (t.j. bezplatně) přístupnou webovou aplikaci Academia.edu, což je speciální sociální síť vytvořená pro vědeckou komunitu, jež umožňuje nahrávat a sdílet odborné práce, vyhodnocovat jejich dosah a sledovat výzkum v daném oboru (<https://www.academia.edu/>). V kontextu hodnocení vědy jsou využívány nástroje globálních abstraktových a citačních platform Scopus (<https://www.scopus.com/>) a především Web of Science soukromé společnosti Clarivate Analytics (<https://www.webof-science.com/wos/woscc/basic-search>). Je nasnadě, že lokálně i celosvětově zahrnuté databáze způsobily v podstatě revoluci v heuristice. Redakce časopisů nastavený trend obvykle respektují, obsah periodik je stále častěji publikován v režimu Open Access a je tudíž volně (zdarma) dostupný online.

Obrázek 28: Rukověť medievistiky provozovaná Centrem medievistických studií

Podrobné charakteristiky velkého množství časopisů, ať již zaniklých či stále vycházejících (nechybí údaje o vzniku a době existence, o vedoucích redaktorech a jiných s časopisy profesně svázaných osobnostech, o vydavatelských institucích a literatuře o dějinách

daných periodik atd.), lze načerpat v rámci webových aplikací spravovaných Centrem mediivistických studií Filosofického ústavu Akademie věd České republiky a Univerzity Karlovy v Praze (<http://cms.flu.cas.cz/cz.html>), zejména v sekci *Rukověť medievisty* – Rozcestník (nejen) mediivistických periodik. Informace o jednotlivých časopisech jsou provázeny funkčními odkazy na jejich digitalizované exempláře, ostatně řada digitalizátů vznikla právě z iniciativy pracovníků Centra mediivistických studií.

7.1 Periodika – historický exkurz

Žádná vědecká disciplína nemůže existovat bez odborných časopisů, které ostatně často stály u počátku jednotlivých věd. Vědecká práce se z podstaty věci neobejde bez vnitrooborové diskuse. Již od 19. století signalizoval vznik periodika buď formování nového oboru, nebo prohloubení jeho vnitřní specializace. V době profesionalizace historie v 19. století tak např. vzniklo mnoho regionálních historických spolků, které záhy vydávaly stovky odborných periodik. Vznikaly i konkurenční časopisy, zaměřené na stejné oblasti výzkumu. Přísně vzato byla již tehdy většina oborových periodik určena spíše profesionálům nežli zainteresovaným laikům. Na stránkách odborných periodik začala být systematicky sledována oborová literatura, publikovaly se odborné recenze i metodologické diskuse. Trend profesionalizace historických časopisů se prosadil napříč evropskými zeměmi i v USA. Nikoli náhodou byla doba druhé poloviny 19. století časem zrodu řady ústředních (národních) historických časopisů:

- *Revue historique* (od 1876)
- *Historische Zeitschrift* (od 1859)
- *Rivista storica italiana* (od 1884)
- *English Historical Review* (od 1886)
- *American Historical Review* (od 1895)

Vývoj českého dějepiscetví byl silně ovlivněn děním v rámci historiografie německé. Nejstarším vědeckým časopisem v českých zemích byl *Časopis Společnosti vlasteneckého musea v Čechách*. Vycházel začal roku 1827, nevěnoval se však pouze historii. Název se v průběhu doby měnil, dnes nese titul **Časopis Národního muzea** a publikován je ve dvou řadách – historické a v řadě zaměřené na přírodní vědy.

Ve druhé polovině 19. století vznikaly specializované nadregionální historické časopisy (často vlastivědného charakteru). Z významnějších viz např.:

- *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* (1862, zanikl)
- *Časopis Matice moravské* (1869, vychází dodnes)

- Památky archeologické a místopisné (1871, dnes vychází pod názvem *Památky archeologické*)
- Věstník Matice opavské (1878, dnes nese název *Slezský sborník*)
- Časopis Společnosti přátel starožitností českých (1893, dnes nese název *Muzejní a vlastivědná práce*)
- *Sborník Historického kroužku* (1893, zanikl)
- *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* (1897, zanikl)

Řada historických článků se přitom objevovala i v periodicích bez striktní historické profilace, např. v dodnes vycházejících periodicích *Český lid* (od 1892) a *Slovanský přehled* (od 1898).

První skutečně profesionální komunikační platformou české historické vědy se stal v roce 1895 založený **Český časopis historický**. U jeho zrodu stáli významní historikové a organizátoři vědeckého života Jaroslav Goll († 1929) a Antonín Rezek († 1909). Časopis navázal na dříve Rezkem vydávaný *Sborník historický*, který vycházel v letech 1883–1886. Český časopis historický se programově neomezoval výlučně na domácí dějiny, ale poskytoval také systematickou reflexi zahraniční produkce. Tímto způsobem utvářel charakter české historické vědy. Od počátku 20. století se jeho vydávání ujal Historický klub, vedený historiky tzv. Gollovy školy. Dnes je Český časopis historický institucionálně zaštiťen Historickým ústavem Akademie věd České republiky.

Vznik samostatného Československa podnítl po roce 1918 všestranný rozvoj české historické vědy i vlastivědy. Svoji roli přitom sehrálo založení nových univerzit v Brně a Bratislavě, vznikaly však i další centrální vědecké instituce jako Státní ústav historický, Státní ústav archeologický a Slovanský ústav. Významných proměn dožila i krajina historických odborných periodik – vedle mnoha regionálních titulů vznikla řada respektovaných specializovaných časopisů, jako např.

- *Věstník Numismatické společnosti československé* (1919)
- *Časopis archivní školy* (1923)
- *Naše revoluce* (1923)
- *Sborník archivu ministerstva vnitra Republiky československé* (1926)
- *Časopis Rodopisné společnosti* (1929)
- *Byzantinoslavica* (1929, vychází dodnes)

Vývoj po druhé světové válce vyústil v zánik řady specializovaných historických časopisů na centrální i regionální úrovni. S odsunem německého obyvatelstva zmizela periodika německá. Diskriminační politika komunistického režimu pak přivedla ke konci např. časopisy spolkové. Na druhé straně vznikala oborová periodika nová – především se jednalo o časopisy vydávané ústavy nově založené Akademie věd: **Archeologické rozhledy** (1949), **Historie a vojenství** (1952), **Historický sborník** (1953), **Právněhistorické studie** (1955); ale např. též **Sborník archivních prací** (1951) zaštitěný organizačně Odborem archivní správy a spisové služby ministerstva vnitra. Založení se dočkala kulturně-historická revue pro popularizaci dějepisu **Dějiny a současnost** (1959), která patří dodnes k nejlepším historickým popularizačním časopisům, nebo **Dějiny věd a techniky** (1968).

Český časopis historický pozměnil název na **Československý časopis historický** (pod tímto názvem vycházel v letech 1953–1989) a stal se hlavní ideologickou tribunou marxistické historiografie. Lze říci, že v podstatě ztratil svůj kritický charakter. Přísnému ideologickému dohledu komunistických cenzorů nicméně unikaly některé „regionálně“ či specifickou odbornou profilací definované časopisy, v nichž byly i v dobách nesvobody publikovány kvalitní práce udržující kontakt s vyspělou vědou (navíc zde v některých případech publikovali i jinak perzekvovaní autoři):

- *Studia Comeniana et historica* (od 1971, vydávalo Muzeum Jana Amose Komenského v Uherském Brodě)
- *Acta Comeniana* (od 1969)
- *Husitský Tábor* (od 1978)
- *Historická demografie* (od 1967, vydával Historický ústav Československé akademie věd)

Studie s historickou tematikou vycházely i na stránkách exilových časopisů, jako byla **Archa** (Mnichov), **Rozmluvy** (Londýn) či katolický **Nový život** (Londýn a Řím).

V současné době existuje řada odborných historických periodik za nimiž organizačně stojí ústavy akademie věd, univerzitní výzkumná centra či např. paměťové instituce (muzea, knihovny, archivy) nejrůznějšího zaměření z centra i regionů. Důležitým parametrem odborné relevance každého časopisu by měla být redakční rada složená z uznávaných specialistů a garance důkladného recenzního řízení (na každý z textů by měly existovat alespoň dva posudky). Vliv oborových časopisů na vědeckou komunikaci bývá zjišťován za pomoci tzv. impakt faktoru, klíčového koeficientu citační analýzy, jenž je zveřejňován v databázi Journal Citation Reports, součásti platformy Web of Science. Přístup periodik historické vědy do rodiny impaktovaných časopisů je nicméně velmi omezen a tento fakt sílí v prostředí malých historiografií, mezi něž se počítá i ta česká. Na rozdíl od globálně usazených přírodních a technických věd jsou totiž humanitní vědy včetně historiografie přirozeně pevněji spoutány s ekosystémy místních společenství. Zjednodušeně řečeno, zatímco chemik

v České republice i v Argentině řeší obdobné problémy, reagují historikové z obou zemí na otázky vycházející z aktuální potřeby místních komunit.

7.2 Periodika – současný přehled

Podle zaměření rozlišujeme tři základní skupiny historických oborových časopisů:

- ústřední
- specializované
- regionální

7.2.1 ČASOPISY ÚSTŘEDNÍ

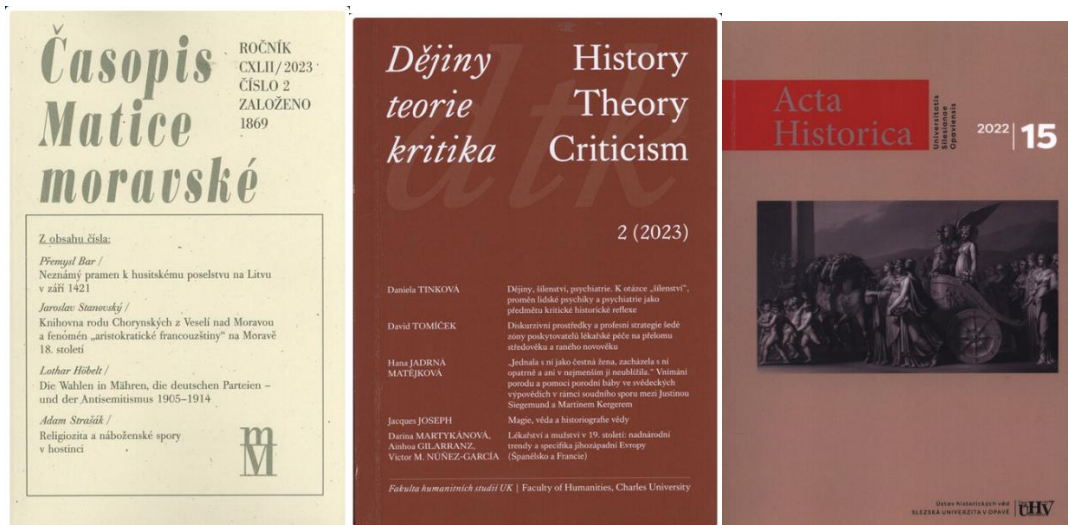
Neomezují se tematicky, geograficky (zaměřují se na české i světové dějiny) ani chronologicky. Jedná se vůdčí platformy pro prezentaci oboru. V kontextu České republiky dnes tuto roli plní **Český časopis historický** coby nejdůležitější periodikum. Do jisté míry mu v tomto ohledu sekunduje pouze **Časopis Matice moravské**.

7.2.2 ČASOPISY SPECIALIZOVANÉ

Profilují se s ohledem na tematiku, obor (metodologii) nebo zkoumané období:

- Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (1910, od roku 1969 vychází pod názvem *Acta Comeniana*)
- časopisy pracovišť Akademie věd České republiky: *Historická demografie*, *Historická geografie*, *Hospodářské dějiny* (dnes vychází péčí Filozofické fakulty Ostravské univerzity)
- časopisy věnované pomocným vědám historickým, archivnictví a historii: *Sborník archivních prací* (do konce roku 2023 ho vydával Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra, aktuálně vychází pod patronací Národního archivu a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy), *Archivní časopis* (vydával Odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra), *Paginae historiae* (vydává Národní archiv)
- církevní dějiny: *Communio viatorum* nebo *Církevní dějiny* vydávané Centrem pro studium demokracie a kultury
- časopisy specializované na dějiny středověku: *Mediaevalia historica Bohemica* (vydává Historický ústav Akademie věd ČR), *Studia mediaevalia Bohemica* (vydává Centrum mediévistických studií)

- časopisy zaměřené na raný novověk: **Folia historica Bohemica** (původně obecnější záběr, vydává Historický ústav Akademie věd ČR), **Studia Comeniana et historica, Cornova** (revue Společnosti pro výzkum 18. století)
- časopisy věnované dějinám 19. a 20. století: **Moderní dějiny** (vydává Historický ústav Akademie věd ČR), dále např. časopisy, za nimiž stojí Ústav pro studium totalitních režimů (**Paměť a dějiny**, **Securitas Imperii**)
- časopisy profilované pro studium soudobých dějin: **Soudobé dějiny** (vydává Historický ústav Akademie věd ČR)
- jediným českým historiograficko-metodologicky orientovaným periodikem zůstávají **Dějiny – teorie – kritika** (vydává Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze)
- časopisy univerzitních historických pracovišť – přirozeně odrážejí specializaci mateřských ústavů a tamních pracovníků: **Acta Universitatis Carolinae** (filozoficko-historická řada), Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (aktuálně vychází pod názvem **Studia historica Brunensia**), **Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis**, pardubické **Theatrum historiae**, jihočeská **Opera historica**, **Historie – otázky – problémy** vydávané Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy apod.

Obrázek 29: Titulní strany vybraných historických časopisů

7.2.3 ČASOPISY REGIONÁLNÍ

Existuje jich velké množství, vydávány jsou zejména péčí muzejních a archivních institucí. Z nejvýznamnějších jmenujme např. **Slezský sborník** (Slezské zemské muzeum, jeden z nejstarších kontinuálně vycházejících časopisů), **Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy**, resp. **Pražský sborník historický** a **Documenta Pragensia** (vydává Archiv

hlavního města Prahy), *Jihočeský sborník historický* (Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích), *Vlastivědný věstník moravský* (Muzejní a vlastivědná společnost v Brně), *Ústecký sborník historický* (dnes Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem), *Sborník Zemského archivu v Opavě*.

7.3 Zahraniční odborné časopisy

Z nepřeberného množství historiografických časopisů vycházejících v zahraničí mají relevanci pro domácí (český) výzkum především:

- z nemeckých: *Historische Zeitschrift*, *Bohemia* (vydává mnichovské Collegium Carolinum), *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* (vydává Herder-Institut Marburg) nebo *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*
- z francouzských: *Revue historique*, *Annales Histoire, Sciences Sociales*
- z anglických: *The English Historical Review*, *Past and Present*
- z italských: *Rivista storica italiana*
- z rakouských: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* (s tradicí od roku 1880), *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* (1990)
- z polských: *Kwartalnik historyczny*, *Przegląd historyczny* nebo na dějiny Slezska zaměřený *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*
- ze slovenských: *Historický časopis* a *Historické štúdie*
- z maďarských: *Századok* a *Történelmi Szemle*

Pro orientaci v současných badatelských trendech mají z globálního hlediska význam časopisecké platformy nadnárodní povahy: *The Journal of Modern History*, *Journal of the History of Ideas*, *The Journal of Economic History*, *Journal of Contemporary History*, *Journal of Social History* nebo např. *The Journal of Interdisciplinary History*.

7.4 Historikové a svět informačních technologií

Historici využívají výpočetní techniku různými způsoby. Menšina z nich přímo analyzuje historická data pomocí počítačů, zatímco většina historiků zefektivňuje svou práci prostřednictvím na míru sestavených databází – bibliografických, ale např. též rukopisů či starých tisků, iluminací apod.

První průnik počítačů do historického bádání byl spojen s využíváním metod kvantitativní analýzy, zejména v ekonomické a sociální historii. Od 90. let 20. století se s masovou komputizací a později s rozvojem internetu tyto technologie začaly používat více. Je třeba si uvědomit, že skutečnou revoluci znamenaly i samotné textové editory, protože umožňovaly nekonečné úpravy již napsaného textu a automatizaci poznámkového aparátu.

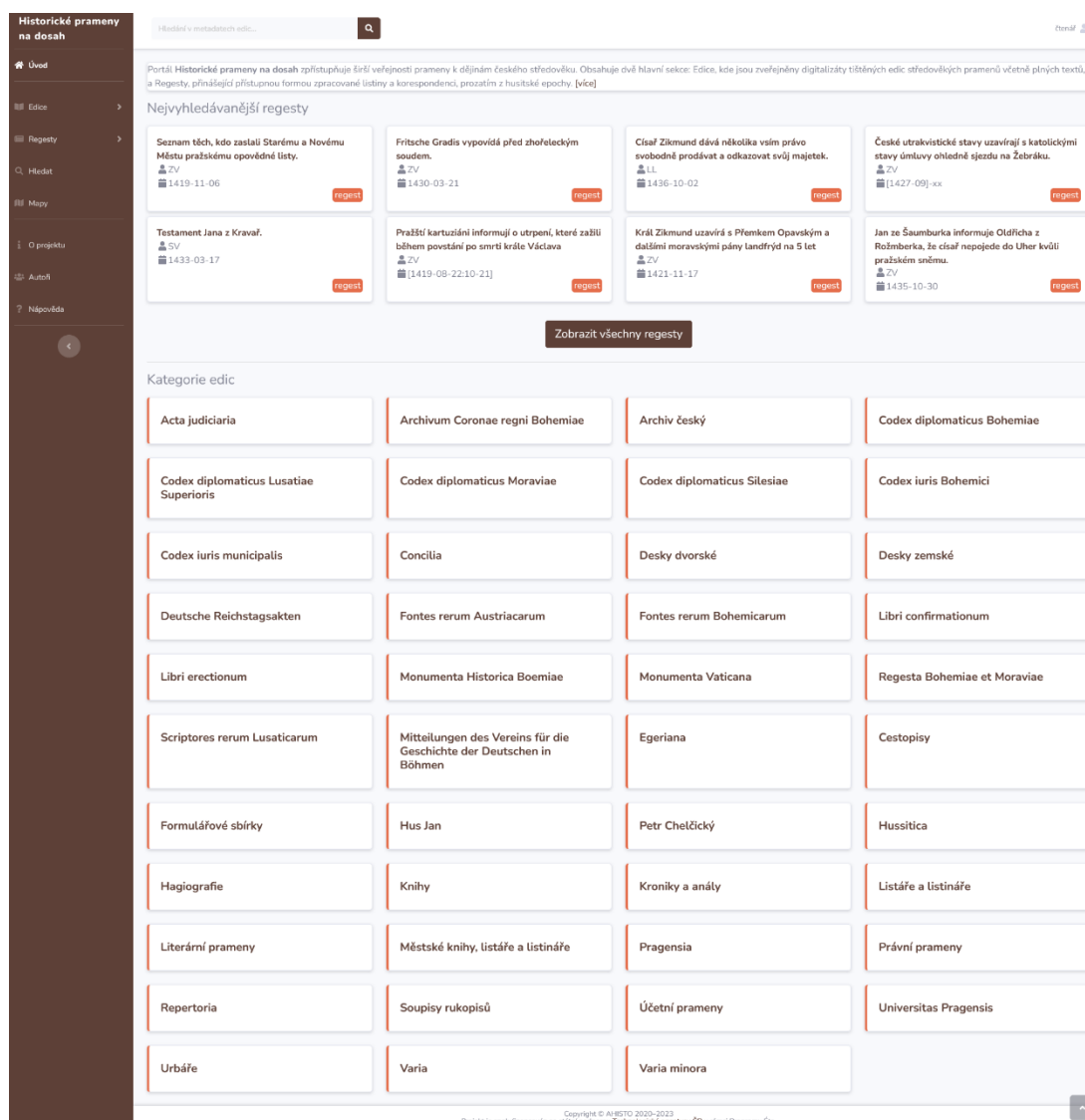
Výzvou pro budoucnost je pokračující digitalizace komunikace i správní a jiné agendy, což znamená, že stále více informací je předáváno a uchováváno pouze v elektronické podobě. Budoucí historický výzkum proto bude nemyslitelný bez možnosti studovat kvanta elektronických dat, což ovšem vyvolává nové otázky týkající se selekce, uchovávání v repositářích, ochrany a zpřístupnění těchto informací.

V současnosti zaznamenáváme ohromný nárůst portálů nabízejících přístup k digitalizovaným zdrojům pramenů i literatury. To vše jde ruku v ruce se zdokonalováním vyhledávacích technologií, například prostřednictvím nástrojů společnosti Google. Nejaktuálnější výzvu pak představuje expanze nástrojů umělé inteligence, zejména v podobě tzv. velkých jazykových modelů typu ChatGPT. V nepřeborném světě internetu je však složité udržet kontrolu nad povahou a kvalitou zde umístěných informací. Internet je prostě jen dalším médiem pro záznam, přenos a předání informace; i zde proto musíme rozlišovat mezi kriticky zpřístupněným pramenem nebo odbornou literaturou a ostatním popularizačním nebo zcela nekritickým obsahem. In margine dodejme, že mnoho odborných textů publikovaných na webu uživateli přímo nabízí správný citační manuál.

Představa, že heuristickou fázi výzkumu lze vyřídít pouze od monitoru počítače přesto není správná. Ani nejsofistikovanější vyhledávací roboty nezaručí získání reprezentativního souboru pramenů a literatury. Nejjistějším filtrem zůstává erudice v podobě znalosti prostředí, odborných časopisů a vědeckých autorit, stejně jako možných archivních a jiných informačních zdrojů. Tuto erudici lze získat pouze studiem a výzkumem, tedy praxí. Komerční databáze, stejně jako OpenAccess databáze, neobsahují vše, jejich obsah je diktován obchodními smlouvami a dohodami s vydavatelskými. Národní témata nadto nemohou soutěžit s tématy globálními.

Rychlý postup digitalizace v rámci archivnictví i knihovnictví se zrcadlí ve formě různých projektů. Pod patronací Národní knihovny např. běží virtuální badatelské platformy Manuscriptorium (<https://www.manuscriptorium.com/cs>, určené pro zpřístupňování digitalizovaných rukopisů) a Kramerius (<https://kramerius5.nkp.cz/>, sloužící obdobně pro tištěné publikace včetně novin). Dalšími příklady jsou „digitální archivy“ jednotlivých oblastních archivů (např. Digitální archiv Zemského archivu v Opavě přístupný na adrese <https://digi.archives.cz/da/>) a Národního archivu v Praze, ale i hranice překračující archivní „federace“ typu projektu Monasterium (<https://www.monasterium.net>) či Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna s přepisy stenografických záznamů jednání zákonodárných sborů atd. (<https://www.psp.cz/eknih/>). Online lze ovšem studovat i Sbírku zákonů nebo např. data Českého statistického úřadu. Ústřední archiv zeměměřičství a katastru zpřístupňuje důležitá mapová díla (<https://ags.cuzk.cz/archiv/>), zatímco občanské

sdužení Post Bellum provozuje portál Paměť národa (<https://www.pametnaroda.cz/cs>), databázi rozhovorů s pamětníky (a tedy prameny orální historie). Portál Historické prameny na dosah (<https://nlp.fi.muni.cz/projekty/ahisto/portal/>) zpřístupňuje širší veřejnosti prameny k dějinám českého středověku. Obsahuje dvě hlavní sekce: Edice, kde jsou zveřejněny digitalizáty tištěných edic středověkých pramenů včetně plných textů (využívá k tomu materiál uložený na portálu Czech Medieval Sources online spravovaném Centrem mediévistických studií), a Regesty, přinášející přístupnou formou zpracované listiny a korespondenci, prozatím z husitské epochy.

Obrázek 30: Úvodní strana portálu Historické prameny na dosah

V rámci České republiky nicméně stále neexistuje odborný historický portál, který by generoval a organizačně zastřešoval virtuální prostor pro komunikaci napříč oborem a sloužil k rychlé orientaci v dění v oboru. Nejbližší k tomu má snad jen architektura webu zmínovaného Centra mediévistických studií. V současnosti se podobné aktivity přesouvají také na sociální sítě jako Facebook, kde jsou zakládány uzavřené oborové skupiny (např. Polscy

Mediewiści), avšak tyto neformální skupiny nemohou zcela nahradit profesionálně strukturované a redigované informační portály, jaký představuje např. německý H-Soz-u-Kult (<https://www.hsozkult.de/>) nabízející rubriky zaměstnání, stipendia, studijní programy, ale samozřejmě též recenze, konference atd.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jak se jmenoval nejstarší vědecký časopis vydávaný v českých zemích (a jaký název nese dnes)?
 2. Které z významných osobností české historické vědy stály roku 1895 u zrodu Českého časopisu historického?
 3. Co bylo obecně příčinou zániku německy psaných odborných historických časopisů po roce 1945?
 4. Čemu slouží virtuální badatelská platforma Manuscriptorium?
-

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola byla věnována odborným časopisům jakožto nepostradatelné komunikační platformě každého vědního oboru. Zacíleno bylo přirozeně na historické odborné časopisy a to jak na české, tak (v základním přehledu) rovněž na zahraniční. Opominut přitom nebyl ani obecně dějinný kontext (nejstarší časopisy, proměny názvů, dnes zaniklá periodika). Uvažitel opory se měl příležitost seznámit s bibliografickými a citačními databázemi. Specifická pozornost byla věnována světu informačních technologií v práci historika a z toho odvozeným výzvám a limitům.

ODPOVĚDI

1. Nejstarším vědeckým časopisem v českých zemích byl Časopis Společnosti vlasteneckého musea v Čechách (dnes nese titul Časopis Národního muzea).
2. Na vzniku Českého časopisu historického měli zásadní podíl historikové Jaroslav Goll a Antonín Rezek.
3. Příčinou zániku německy psaných odborných historických časopisů po roce 1945 byl odsun německého obyvatelstva.

4. Manuscriptorium zpřístupňuje odborné i laické digitalizované rukopisy.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Jaká historicky zaměřená periodika jsou vydávána ve vašem regionu?

DALŠÍ ZDROJE

- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Dvořák, Tomáš: *World Wide Web a dějepisectví. Rizika, výzvy a příležitosti*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 1, s. 108–121.
- Formanová, Lucie – Gruntorád, Jiří – Příbáň, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*, Rychnov nad Kněžnou: Ježek 1999.
- Hrubý, Karel: *První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962)*, Český časopis historický 97, 1999, č. 4, s. 780–802.
- Janák, Jan: *Časopis Matice moravské od vlastivědy k historické revui 1869–1882*, In: Kulturní periodika na Moravě. 24. mikulovské sympozium 17.–18. října 1996, edd. Emil Kordiovský – Jaromír Kubíček, Břeclav: Státní okresní archiv Břeclav 1996, s. 67–81.
- Jiroušek, Bohumil: *Antonín Rezek a Sborník historický (1883–1886)*, Český časopis historický 99, 2001, č. 4, s. 823–837.
- Jiroušek, Bohumil: *Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy*, Soudobé dějiny 20, 2013, č. 3, s. 379–398.
- Mikulec, Jiří: *Počítače a internet v historickém výzkumu raného novověku*, In: Marie Koldinská – Ivo Cerman a kol., *Základní problémy studia raného novověku*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013, s. 102–116.
- Stellner, František – Poláček, Jaroslav a kol.: *Internet nejen pro historiky. Jak hledat a najít*, Praha: Grada Publishing 2003.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
- Šíl, Jiří: *Od Archivního Vademeca k Digitálnímu archivu Zemského archivu v Opavě*, Sborník zemského archivu v Opavě 2017, s. 10–23.
- Urbánek, Vladimír: *Acta Comeniana – od komeniologického časopisu k revui pro intelektuální dějiny*, In: Niky české historiografie. Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989), ed. Doubravka Olšáková, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2012, s. 49–65.

8 KNIHOVNÍ KATALOGY, BIBLIOGRAFICKÉ CITACE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Smyslem kapitoly je představit funkční systém vyhledávání bibliografických informací v knihovních katalozích. Druhá část bude věnována konstrukci citací a citačnímu úzus, jak je obvyklý v historických odborných textech.

CÍLE KAPITOLY

- přiblížit si způsob třídění publikací v knihovnách
 - osvojit si postup vyhledávání bibliografických informací v knihovních katalozích
 - seznámit se s grafickou a obsahovou podobou bibliografických citací
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

knihovna; katalog; bibliografie; citace

8.1 Knihovní katalogy

Je třeba si uvědomit, že pochopení systému třídění knih de facto odpovídá porozumění systému klasifikace věd i celkovému poznání v určité době. Z toho důvodu jsou historické katalogy knihoven nejen dodnes platnou pomůckou, ale současně významným pramenem studia dějin vědění. Nejstarší bibliografie vycházely v Evropě tiskem již v 16. století, jejich struktura odrážela tematickou klasifikaci soudobé sumy poznání. Mezi nejvlivnější klasifikační systémy se pak počítal řád vytvořený koncem 17. století pro vévodskou knihovnu ve Wolfenbüttelu (Bibliotheca Augusta) věhlasným filozofem, matematikem a též historikem Gottfriedem Wilhelmem Leibnizem († 1716).

Knihovní katalogy mohou být děleny podle různorodých hledisek, např.:

- Podle rozsahu
 - komplexní (veškerý knihovní fond)
 - dílčí (výsek fondu, obvykle dle oboru)
 - souborné (spojují katalogy vícero knihoven)
- Katalogy čtenářské
- Katalogy služební (obsahují více informací)
- Dělení dle média katalogu
 - lístkové
 - knižní
 - elektronické
 - digitální (vyhledáváme dle textového řetězce)
 - digitalizované (naskenované katalogizační lístky)

Nejdůležitějším kritériem dělení knihovních katalogů nicméně zůstává systémové hledisko zpracování, tedy:

- Katalog jmenný (autorský)
- Katalog věcný (pole věcných hesel definovaných dle oborů)

Při hledání knih ve volném výběru hraje zásadní roli mezinárodní desetinné třídění (mezinárodně srozumitelný klasifikační jazyk), jehož základy položil výše jmenovaný Gottfried Wilhelm Leibniz a koncem 19. století ho rozpracovali zakladatelé moderní informační vědy, Belgičané Paul Otlet († 1944) a Henri La Fontaine († 1943):

0	všeobecnosti, informatika
1	filozofie, psychologie, morálka
2	náboženství

3	společenské vědy, sociologie, statistika, demografie, politika, ekonomické vědy, právo, správa, národopis...
4	neobsazeno
5	přírodní vědy
6	lékařství, technika, užité vědy, zemědělství, průmysl
7	umění, zábava, sport
8	jazykověda, literatura, písemnictví
9	historie, archeologie, geografie

Každé z dalších čísel je určováno bližší specifikací tématu. Tedy např. „94 obecné dějiny, 94(41) dějiny britských ostrovů, 94(411) dějiny Skotska, 94(411).01 dějiny Skotska – galské období do roku 1057“.²⁰

V současné době disponují knihovny obvykle elektronickými katalogy. Je ovšem třeba si uvědomit, že především u velkých knihoven tyto katalogy nezahrnují celý fond – často chybí starší publikace (typicky historické knihy z 19. a 18. století, ovšem nejednou se jedná i o svazky podstatně mladší, i z druhé poloviny 20. století). Proto každá knihovna udává, od kterého roku jsou její elektronická data úplná (např. i v případě online přístupné aplikace Bibliografie dějin českých zemí je uživatel informován, že databáze je kompletní od roku 1990, starší tituly že pak registruje výběrově a to jen po rok 1945). Tedy, když něco není v elektronickém katalogu, neznamená to ještě, že to v knihovně (knihovnách) skutečně není a je třeba hledat ve fyzickém lístkovém katalogu nebo v katalogu naskenovaném.

Elektronické vyhledávání podle textových řetězců využívá mechanického abecedního řazení. V případě lístkového katalogu však tato zásada neplatí (nebo platí pouze omezeně). U naskenovaných katalogizačních lístků de facto nejde o vyhledávání, ale o toliko o prohlížení. Systém odpovídá tzv. Pruským instrukcím zavedeným Královskou knihovnou v Berlíně roku 1899. Vychází se z hledání nezávislého substantiva v názvu, v následujících krocích postupujeme podle dalších závislých substantiv, adjektiv a jiných částí titulu. Pokud tak hledáme titul *Malé dějiny Karlovy univerzity*, bude k nalezení ve jmenném katalogu pod písmenem *D* a slovem *dějiny*, dále pod slovem *univerzity* a pak *Karlovy*. Řetězec tak má podobu *dějiny – univerzity – Karlovy*. Hledající tudíž nemusí znát přesný název knihy,

²⁰ BOROVSKEÝ, Tomáš – DVOŘÁK, Tomáš a kol.: Úvod do studia dějepisu. Díl 1, Brno 2014, s. 165.

postačí titul přibližný, nebo jen to, že ví, o čem kniha pojednává. Tím na sousedních katalogizačních listcích nalezne i podobné publikace (např. *Malé dějiny Univerzity Karlovy*, *Velké dějiny Univerzity Karlovy*, *Nové dějiny Univerzity Karlovy*). Pro starý systém je také důležité rozlišovat autora a vydavatele či editora knihy. Za příjmením vydavatele / editora se v takovém případě nachází zkratka (ed.) / (vyd.) nebo starší (sest.); pro více osob pak (edd.), resp. (eds.).

Katalogy a databáze Národní knihovny ČR

Vážení čtenáři, Národní knihovna ČR je zcela uzavřena od pondělí 22. července do neděle 4. srpna 2024. Děkujeme Vám za pochopení.

NKC - Online katalog Národní knihovny ČR
 - **Tematická mapa** fondů
 - **Tematické vyhledávání** pomocí věcných autorit

CNB - Česká národní bibliografie
ANL - Výběr článků v českých novinách, časopisech a sbornících
SLK - Online katalog Slovenské knihovny
KKL - Databáze knihovnické literatury
STT - Databáze prvotisků, starých tisků a map 1450-1800
KPS - Knihopis - soupis českojazyčných tisků do r. 1800

ISN - Ohlášené knihy a hudebniny

SKC - Souborný katalog ČR
SKCP - Souborný katalog ČR - Seriály

AUT - Databáze národních autorit NK ČR

ADR - Centrální adresář knihoven a informačních institucí v ČR
NAK - Adresář nakladatelů v ČR

KTD - Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)
KZK - Databáze zkratk pro knihovnictví a informační obory

SCK - Slovník českých knihovníků

EBSCO Discovery Service Národní knihovny ČR

Databáze filigránů v hudebních pramenech evidovaných v Souborném hudebním katalogu Národní knihovny ČR

Katalog hudebních tisků nakladatelství Marco Berra (1811-1855)

© 2015 Ex Libris
 Národní knihovna ČR zpřístupňuje své databáze jako [otevřená data pod licencí CC0](#)

Obrázek 31: Titulní strana webu databází Národní knihovny (<https://aleph.nkp.cz/F/>)

8.2 Bibliografické citace

Bibliografická citace je odkaz na zdroj podle stanoveného souboru předpisů, jenž je rozdílný podle oboru a také doby používání. Přírodovědné a technické obory používají často stručnější normy z angloamerického prostředí. Jde o tzv. Harvardský systém citování přímo v textu (v podobě „příjmení“ a „rok vydání“, obvykle bez odkazu na konkrétní stránku). Česká historiografie a jí příbuzné vědy se (podobně jako je tomu např. v Německu či Francii) přidrží podrobnějšího způsobu citování v poznámkách pod čarou (či za textem kapitola). Je to výhodné i z toho prostého důvodu, že historik nejednou potřebuje doplnit prostý odkaz na zdroj určitým komentářem.

Po grafické stránce by podoba bibliografické citace měla respektovat normu ČSN ISO 690:2022 – Bibliografické citace (<https://citace.zcu.cz/>). Pravdou ovšem zůstává, že se tak často neděje a většina vědců si způsob citování přizpůsobuje specifickým potřebám oboru. Klíčová je transparentnost a konzistentnost ve způsobu citování. Jednoduše řečeno, neměla by každá citace v jedné konkrétní práci vypadat jinak, naopak by měl být respektován jednotný, předem stanovený úzus. Pokud jde o historickou vědu, těší se všeobecnému respektu normy užívané v redakcích dvou nejvýznamnějších českých historických časopisů: Českého časopisu historického a Časopisu Matice moravské:

8.2.1 VZORNÍK CITACÍ DLE ČESKÉHO ČASOPISU HISTORICKÉHO

1. Kniha

Jméno PŘÍJMENÍ, *Název. Podnázev*, Místo rok, s. číslo.

Josef PEKAŘ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921, s. 19.

2. Kniha o více autorech

Jméno PŘÍJMENÍ – Jméno PŘÍJMENÍ, *Název. Podnázev*, Místo rok, s. číslo.

Ivan HLAVÁČEK – Jaroslav KAŠPAR – Rostislav NOVÝ, *Vademecum pomocných věd historických*, Praha³ 1997.

3. Sborník

Název. Podnázev. Red. / Ed. / Hrsg. von Jméno PŘÍJMENÍ, Místo rok (=Název ediční řady), s. číslo.

Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Red. Martin NODL a Martin WIHODA, Praha 2007 (=Colloquia mediaevalia Pragensia, 9).

4. Studie ve sborníku / kapitola v knize

Jméno PŘÍJMENÍ, *Název. Podnázev*, in: *Název. Podnázev*. Red. / Ed. / Hrsg. von První písmeno jména Příjmení, Místo rok (=Název ediční řady), s. číslo.

Tomasz JUREK, *Geneza szlachty polskiej*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Red. M. Nodl a M. Wihoda, Praha 2007 (=Colloquia mediaevalia Pragensia, 9), s. 68–69.

5. Edice pramene

Název editovaného pramene, in: *Název edice* (dále ZKRATKA) číslo svazku. Ed. První písmeno jména Příjmení, Místo rok, s. X.

Název edice (dále ZKRATKA) číslo svazku. Ed. První písmeno jména Příjmení, Místo rok, č. X, s. X.

Život blahoslaveného Hroznaty, in: *Fontes rerum Bohemicarum* (dále FRB) I. Ed. J. Emler, Praha 1873, s. 369.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (dále CDB) I. Ed. G. Friedrich, Pragae 1904–1907, č. 357, s. 326.

6. Časopisecká studie

Jméno PŘÍJMENÍ, *Název. Podnázev*, *Název časopisu* (dále ZKRATKA) ročník, rok, s. číslo.

Petr SOMMER, *Stát, světec a raný středověk (Opat Prokop očima recenzentů)*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 108, 2010, s. 287–305.

7. Elektronický dokument

Jméno PŘÍJMENÍ, *Název. Podnázev*, *link* (datum citace).

Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. eLexicon Mediae et Infimae Latinitatis Polonorum, <http://scriptores.pl/lexicon/> (1. 9. 2013).

8. Archivní materiál

Název instituce, *fond Název fondu* (sbírky), bližší určení (kart., inv. č., sign., f., p. apod.).

Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), fond Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnoského v Opavě 1507–1784 (dále HÚ), kart. 3, inv. č. 48.

9. Opakování díla

T. JUREK, *Geneza*, s. X.
Tamtéž, s. X.

10. Opakování autora

TÝŽ, *Bílá hora. Její příčiny a následky*, Praha 1921.

Místa vydání uvádíme vždy v původním znění (tj. Praha, Prag, Pragae). Pokud lze v tiráži nalézt dvě a více míst vydání, pak s pomlčkou (London – New York).

8.2.2 VZORNÍK CITACÍ DLE ČASOPISU MATICE MORAVSKÉ

1. Kniha

Příjmení, Jméno: *Název. Podnázev. Místo rok, s. číslo.*

Pekař, Josef: *Bílá hora. Její příčiny a následky*. Praha 1921, s. 19.

2. Kniha o více autorech

Příjmení, Jméno – Příjmení, Jméno: *Název. Podnázev. Místo rok, s. číslo.*

Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1997³.

3. Sborník

Název. Podnázev. Red. / Ed. / Hg. von První písmeno jména Příjmení. Název ediční řady. Místo rok.

Šlechta, moc a reprezentace ve středověku. Red. M. Nodl a M. Wihoda. *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9. Praha 2007.

4. Studie ve sborníku / kapitola v knize

Příjmení, Jméno: *Název. Podnázev, in: Název. Podnázev. Red. / Ed. / Hg. von První písmeno jména Příjmení. Název ediční řady. Místo rok, s. číslo.*

Jurek, Tomasz: *Geneza szlachty polskiej*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*. Red. M. Nodl a M. Wihoda. *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9. Praha 2007, s. 68–69.

5. Edice pramene

Název editovaného pramene, in: *Název edice (= ZKRATKA) číslo svazku. Ed. První písmeno jména Příjmení. Místo rok, s. X.*

Název edice (= ZKRATKA) číslo svazku. Ed. První písmeno jména Příjmení. Místo rok, s. X, č. X.

Život blahoslaveného Hroznaty, in: *Fontes rerum Bohemicarum (= FRB) I. Ed. J. Emler*. Praha 1873, s. 369.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (= CDB) I. Ed. G. Friedrich. Pragae 1904–1907, s. 326, č. 357.

6. Časopisecká studie

Příjmení, Jméno: *Název. Podnázev. Název časopisu (= ZKRATKA) ročník, rok, s. číslo.*

Sommer, Petr: *Stát, světec a raný středověk (Opat Prokop očima recenzentů)*. *Český časopis historický (= ČČH)* 108, 2010, s. 287–305.

7. Elektronický dokument

Příjmení, Jméno: *Název. Podnázev, link (datum citace).*

Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce. eLexicon Mediae et Infimae Latinitatis Polonorum, <http://scriptores.pl/elexicon>, citováno 1. 9. 2013.

8. Archivní materiál

Název instituce, Název fondu (sbírky), bližší určení (kart., inv. č., sign., f., p. apod.).

Zemský archiv v Opavě (= ZAO), Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1507–1784 (= HÚ), kart. 3, inv. č. 48.

9. Opakování díla

Jurek, T.: *Geneza*, s. X.

Tamtéž, s. X.

10. Opakování autora

Týž, *Bílá hora*. Její příčiny a následky. Praha 1921.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Zkuste si s využitím obou vzorníků vypracovat citace pro jednotlivé druhy literatury a pramenů (ať již jako celků či odkazujících na konkrétní pasáže textu).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Definuj pojem bibliografická citace.
2. Kdo je považován za zakladatele moderní informační vědy?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Obsahem kapitoly bylo představení knihovních katalogů a to jak moderních elektronických, tak také starších listkových. Zacíleno bylo především na funkční systém vyhledávání bibliografických informací. Ve druhé části jsme se zaměřili na konstrukci citací a citační úzus, jak je obvyklý v historických odborných textech.

ODPOVĚDI

1. Bibliografická citace je odkaz na zdroj podle stanoveného souboru předpisů, jenž je rozdílný podle oboru a také doby používání.
2. Za zakladatele moderní informační vědy bývají označováni Belgičané Paul Otlet a Henri La Fontaine.

DALŠÍ ZDROJE

- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Dvořáková, Helena: *Báze Národní knihovny ČR budované a zpřístupňované v ALEPH*, Bulletin plus 1999, č. 1, s. 8–9.
- Hejnová, Miroslava: *Historické fondy Národní knihovny ČR. Průvodce*, Praha: Národní knihovna ČR 2007.
- Machová, Jitka: *Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb Kliknutím myši ke všem dokumentům*, Vlastivědný věstník moravský 63, 2011, č. 3, s. 201–213.
- Nádvořníková, Marie: *Biografické informace elektronicky*, In: Sdružení knihoven České republiky. Rok 2002, ed. Jaromír Kubíček, Brno: Sdružení knihoven České republiky 2002, s. 29–36.
- Nádvořníková, Marie: *Budování elektronického katalogu prvotisků ve Vědecké knihovně v Olomouci*, In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Současné trendy ve zpřístupňování fondů. Sborník z 12. odborné konference Olomouc, 18.–19. listopadu 2003, ed. Kateřina Handlová, Brno: Sdružení knihoven ČR 2004, s. 5–13.
- Paulusová, Kateřina: *Archivní knihovny a jejich knihovnické systémy*, Paginae historiae 22, 2014, č. 1, s. 236–249.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
- Uhlíř, Zdeněk: *Historické databáze Národní knihovny České republiky*, In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003, ed. Antonín Kostlán, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR 2003, s. 181–206.

9 ARCHIVY A MUZEA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V rámci kapitoly se student v základních obrysech seznámí s vývojem a organizační stránkou českého archivnictví a muzejnictví. Objasněny budou pojmy jako archivní fond a muzejní sbírka, uživatel studijní opory se seznámí s fyzickými i elektronickými pomůckami, s jejichž pomocí historik v archivu vyhledává informace.

CÍLE KAPITOLY

- seznámit se s historií a organizační strukturou českého archivnictví a muzejnictví
 - osvojit si pojmy archivní fond a muzejní sbírka
 - přiblížit si druhy archivních pomůcek
 - dozvědět se, jaké typy fondů jsou uloženy v archivech dle organizační struktury
-

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

90 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

archiv; muzeum; fond; sbírka; pomůcka; inventář; katalog

9.1 Archivy

Archivy patří spolu s muzei (včetně galerií, kterýžto pojem představuje v českém prostředí synonymum pro muzea umění) a knihovnami mezi tzv. paměťové instituce, jež hrají podstatnou roli v ochraně a zpřístupňování movitého kulturního dědictví. V archivech je současně uložena většina písemných pramenů, jejichž prostřednictvím zkoumá historik minulost (a píše dějiny). Z pohledu státu je **archiv** „instituce, která slouží k ukládání archiválií

a péči o ně a která disponuje akreditací vydanou Ministerstvem vnitra nebo je zřízena zákonem č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů“.²¹ Archivy tudíž dle definované věcné a územní příslušnosti shromažďují, uchovávají, ochraňují a zpřístupňují (převahou) písemné, ale i zvukové, obrazové, filmové apod. dokumenty vzniklé z činnosti právnických nebo fyzických osob – tzv. **původců**. Materiál tvoří v rámci archivu specifické ukládací soubory, tzv. **archivní fondy** (vznikly výběrem z dokumentů původců) a **archivní sbírky** (vznikly záměrnou sbírkotvornou činností bez ohledu na jejich původce). Mezi archivní fondy patří například fondy jednotlivých úřadů, orgánů veřejné správy, soudů, firem, spolků a významných osobností. Příkladem archivních sbírek mohou být sbírky matrik, sbírky map a plánů, pohlednic a podobně. Orientace v materiálu uloženém v archivu je možná díky **archivním pomůckám** sestavovaným archiváři. Rozlišujeme tři skupiny archivních pomůcek:

- **referenční**

- *průvodce po archivu*: poskytuje orientační přehled o materiálu uloženém v archivu; soubor popisů jednotlivých fondů (sbírek) se základními údaji o původci, stavu dochování, možnostech využití atd.
- *soupis fondů*: nabízí přehled fondů z jednoho či více archivů s údaji o jejich názvech a uložení
- *popis fondu*: obsahuje informace o obsahu, původci, rozsahu, stavu dochování, zpracování a možnostech využití
- *edice*: textová nebo obrazová reprodukce dokumentu podle předem stanovených pravidel

- **základní**

- *manipulační seznam*: archiválie sice uspořádané, ale nezinventarizované (má prozatímní charakter)
- *dílčí inventář*: vypracován pro uzavřenou část archivního souboru, který nebyl prozatím jako celek završen a zcelen (např. proto že část písemností je ještě ve spisovně úřadu)
- *inventář*: nejrozsáhlejší archivní pomůcka, zakládán pouze k uzavřeným archivním fondům. Obsahuje úvod s důležitými informacemi o původci fondu, o vývoji a dějinách archivního souboru, vlastní záznamy postihující

²¹ Srov. sekci „Základní pojmy“ na Národním archivním portálu (<https://portal.nacr.cz/cro/zakladni-archivni-pojmy/>) [cit. 1.8.2024].

všechny inventární jednotky fondu (heslovité popisy obsahu, datace, uložení v podobě čísel kartonů, inventárních čísel nahrazovaných dle nových pořádacích pravidel tzv. referenčními čísly); rejstříky

- *katalog*: pořizuje se pouze pro významné fondy či jejich části, obsahuje podrobné registry písemností

- ***speciální***

- *rejstřík*: abecedně uspořádaný jmenný (osobní, místní) a věcný ukazatel sloužící k orientaci v obsahu archivního souboru
- *tematický rejstřík*: abecedně uspořádaný jmenný (osobní, místní) a věcný ukazatel sestavený vymezenému tématu z jednoho nebo více fondů
- *tematický katalog*: katalogizační záznamy archiválií k vymezenému tématu z jednoho nebo více fondů
- *soupis archiválií*: obsahové záznamy k vymezenému tématu z jednoho nebo více archivních fondů s přesnými údaji o uložení

Archivní pomůcky jsou většinou uloženy v příslušných archivech ve formě strojopisů, aktuálně však bývají rovněž digitalizovány (ačkoli postup digitalizace a veřejné prezentace digitalizátů je v rámci archivní sítě nesterpně rychlý), resp. vznikají nové pomůcky též přímo v elektronické podobě. Archivní soustava spadá kompetenčně do gesce ministerstva vnitra. Digitální badatelný státních archivů a archivů územních samosprávných celků, ale též základní informace o archivech vysokých škol, jiných specializovaných archivech (kam náleží např. Archiv kanceláře prezidenta republiky, Archiv poslanecké sněmovny, Archiv senátu, Vojenský historický archiv, Archiv Českého rozhlasu, Archiv České televize apod.), soukromých archivech atd. lze jednoduše dohledat za pomoci centrální webové aplikace **Archiválie na dosah** (<https://portal.nacr.cz/cro/pro-badatele/>) umístěné na **Národním archivním portálu**. Zde si je také možné učinit představu o konkrétních archivních fondech uložených v tom kterém typu archivu.

Archiválie jsou tedy psané, obrazové nebo zvukové prameny, které vznikly ze soustavné organické činnosti svých původců (ti je však již ve svých živých spisovnách nepotřebují nebo, jako je tomu v případě úřadů starého českého státu, neexistují), a které byly vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrány ve veřejném zájmu k trvalému uchování a byly vzaty do evidence archiválií; patří sem i hmotné prameny úzce související s fondem či sbírkou (např. pečetidla, razítka či prapory). Archiválie evidované na území České republiky tvoří **Národní archivní dědictví** (NAD), do konce roku 2004 zvané Jednotný archivní fond (JAF).

Obrázek 32: Digitální archiv Zemského archivu v Opavě, lidra na poli archivní digitalizace

9.1.1 NÁRYS DĚJIN ARCHIVŮ A ARCHIVNICTVÍ (SVĚT)

Doklady existence archivů sahají již do starověku. A rchivy existovaly v už sumerských městech a později ve starověkém Řecku i Římě (nechyběl centrální archiv, registra císařské kanceláře, ale také archivy měst). Středověk se nesl ve znamení kontinuity s antikou, pokud šlo o kancelářskou tradici (registra v císařské i papežské kanceláři, analogicky pak i u dvorů jiných monarchů), archiv v pravém slova smyslu však ještě neexistoval.

Poprvé došlo k systematickému shromažďování veškerého archivního materiálu na jednom místě ve Španělsku, ve městě Simancas. Stalo se tak roku 1540 z rozhodnutí Karla V. († 1558), centralizovaný archiv byl pak výrazně rozšířen za vlády jeho syna Filipa II. († 1598). V té době se také objevili první archivní teoretikové jako **Jakob von Ramingen** († po 1582) a **Baldassare Bonifacio** († 1659), který v díle *De Archivis liber singularis* jako první použil termínu „archiv“ namísto původního „registratura“.

V roce 1794 přijalo francouzské Národní shromáždění zvláštní archivní zákon, podle něhož měly archivy sloužit nejen jako právní báze pro své držitele, ale měly být napříště otevřeny rovněž vědeckému bádání. Současně bylo nařízeno shromažďovat starší archivní materiál na úrovni nižších správních jednotek, které podléhaly pařížskému mocenskému centru, a dohlížet na nestátní archivy. Tento přístup ovlivnil dění v celé Evropě, šířila se představa, že archivy nemají jen praktickou (technickou) funkci, ale že jsou základem pro vědeckou práci a mají hlubší kulturní význam. O století později (roku 1891) si profesní spolek holandských archivářů vytkl za cíl vytvořit moderní systém zpracování archiválií,

což ve svých důsledcích vyústilo v nové vědecké pojetí archivnictví. Globálně přitom došlo k prosazení dvou klíčových, dodnes platných zásad:

- archiv má být vnímán jako organický celek, který vzniká podle pevných pravidel z činnosti úřadů
- materiál v archivu má být pořádán tak, aby byly zachovány organicky vzniklé soubory archiválií vzešlé od jednoho původce (provenienční princip)

9.1.2 NÁRYS DĚJIN ARCHIVŮ A ARCHIVNICTVÍ (ČESKÉ ZEMĚ)

Počátky archivů v českých zemích jsou úzce spjaty s činností institucí, které zajišťovaly správní organizaci, přičemž první (proto)archivy vznikaly především v rámci panovnické kanceláře, která vydávala a přijímala listiny, jež bylo třeba uchovávat na bezpečném místě. Původně snad byly listiny ukládány na Vyšehradě, od druhé poloviny 13. století v sakristii chrámu sv. Víta na Pražském hradě. K významné změně došlo za vlády Karla IV. († 1378), kdy se v podstatě privátní archiv českých panovníků začal proměňovat v archiv státní (České koruny). Vedle panovnického archivu vznikaly navíc pozvolna archivy církevní a stavovské, později archivy měst, patrimoniální či univerzitní.

Středoevropská habsburská monarchie dlouho postrádala centrální archivy – ty vznikaly de facto až v polovině 18. století (do té doby bylo ukládání významných dokumentů centrální povahy organizováno na úrovni jednotlivých zemí). V roce 1749 byl ve Vídni zřízen Tajný archiv (později známý jako Domáci, dvorský a státní archiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kam byl soustředěn nejvýznamnější materiál ze všech habsburských zemí, včetně listin českého korunního archivu. Tento archiv postupně převzal materiály centrálních úřadů soustátí a bývalých císařských institucí a stal se hlavním archivem.

V roce 1763 byl zřízen guberniální archiv v Čechách, kde byly uloženy písemnosti ústředních úřadů České koruny (tedy české kanceláře a komory) a Českého království (tedy gubernia, místodržitelství apod.). Od poloviny 19. století tento archiv fungoval jako místo-držitelský archiv a po vzniku samostatné Československé republiky jako archiv ministerstva vnitra. Vedle guberniálního archivu vznikl na konci 18. století také stavovský archiv (tedy archiv zemské samosprávy), jenž nesl od roku 1862 název Archiv země české.

Na Moravě a ve Slezsku převzaly původní stavovské archivy v Brně a Opavě také funkci místodržitelských archivů, čímž vznikl zemský archiv moravský v roce 1839 a zemský archiv slezský v roce 1901. V roce 1846 byl založen archiv zemského, dnešního Národního muzea, který se soustředil na shromažďování archiválií od nestátních institucí a jednotlivců. V roce 1894 byla zřízena Archivní rada při Ministerstvu vnitra ve Vídni, která dohlížela na archivy, včetně městských a patrimoniálních.

Po druhé světové válce došlo k zásadním proměnám archivnictví. V roce 1954 byl přijat zákon o archivnictví, kterým byl zřízen Jednotný archivní fond (JAF). Tento zákon ukládal úřadům, institucím, zemědělským a průmyslovým podnikům povinnost odevzdávat agendu

státním archivům po uplynutí určité doby. Sloučením Ústředního archivu ministerstva vnitra a Archivu země české (a později i Ústředního zemědělsko-lesnického archivu) vznikl Státní ústřední archiv v Praze, který od roku 2005 nese název Národní archiv. Po zavedení krajského zřízení v roce 1949 byly postupně zřizovány krajské archivy (označované jako státní, později oblastní), přičemž jejich funkci začaly plnit i bývalé zemské archivy v Brně a Opavě. Od počátku 50. let byly budovány také okresní archivy. Vznikla tak architektura archivní sítě, jak ji v hlavních rysech známe dodnes. Tento proces byl doprovázen konfiskacemi, zestátnňováním a centralizací.

9.1.3 ORGANIZACE ČESKÉHO ARCHIVNICTVÍ

Jak již bylo řečeno, spadají v České republice archivy do gesce ministerstva vnitra, resp. Odboru archivní správy a spisové služby. Odbor řídí výkon státní správy v oblasti archivnictví, zajišťuje ochranu a evidenci národního archivního dědictví (NAD), vede evidenci archivů, muzeí, knihoven, galerií, památníků, vědeckých ústavů a vysokých škol, v nichž jsou uloženy archiválie, či např. rozhoduje o akreditaci archivů. Česká archivní síť je vystavěna hierarchicky. Centrální postavení má **Národní archiv** (<https://www.nacr.cz/>), jenž je také archivem největším. Uchovává archiválie bývalých i současných centrálních úřadů a institucí českého státu (česká kancelář, česká komora, ale např. i materiály ÚV KSČ) a fondy zemské provenience pro Čechy (České království). Pečuje též o fondy církevních institucí z Čech, nejvýznamnějším fondem je pak Archiv České koruny.

Druhé nejvyšší patro archivní sítě reprezentují **státní oblastní archivy** – v Čechách se sídly v **Praze** (<https://www.soapraha.cz/>, pro Středočeský kraj), **Třeboni** (<https://www.ceskearchivy.cz/>, pro Jihočeský kraj), **Plzni** (<https://www.soaplzen.cz/>, pro Karlovarský a Plzeňský kraj), **Litoměřicích** (<https://www.soalitomereice.cz/>, pro Liberecký a Ústecký kraj) a **Hradci Králové** (<https://vychodoceskearchivy.cz/>, pro Pardubický a Královéhradecký kraj); na Moravě a ve Slezsku plní roli státních oblastních archivů **Moravský zemský archiv v Brně** (<https://www.mza.cz/>, pro kraje Jihomoravský, Vysočina a Zlínský) a **Zemský archiv v Opavě** (<https://www.archives.cz/web/>, pro kraje Moravskoslezský a Olomoucký). Ve státních oblastních archivech lze hledat fondy šlechtických rodů (výjimečným souborem je archiv Rožmberků v třeboňském archivu), velkostatků (včetně pozemkových knih), církevních institucí, krajských úřadů, policejních úřadů, krajských soudů, státních zastupitelství, finančních ředitelství, obchodních a živnostenských komor, zemědělsko-lesnické fondy a fondy průmyslových podniků, matriky, či např. fondy spojené s agendou spolků. Moravský zemský archiv v Brně a Zemský archiv v Opavě uchovávají navíc státní a samosprávné fondy příslušných zemí, fondy politické, policejní, soudní a finanční zemské správy, písemnosti místodržitelství, zemského Národního výboru, katastry a zemské desky a jiné knihy vedené u zemských soudů.

V rámci **státních okresních archivů** jsou deponovány fondy obcí (vesnic i měst), fondy okresní správy, okresních soudů či farních úřadů. Od roku 2002 ztratily právní subjektivitu a staly se součástí územně příslušných oblastních, resp. zemských archivů jako jejich specifická regionální (okresní) pracoviště.

Souběžně s výše načrtnutou sítí existují další typy archivů, nad nimiž vykonávají funkci metodického dohledu územně příslušné státní oblastní archivy, resp. oba zemské archivy se sídly v Brně a Opavě. Jedná se o **archivy územně samosprávných celků**, mezi něž se počítá Archiv hlavního města Prahy a dále Archiv města Brna, Archiv města Ostravy, Archiv města Plzně a Archiv města Ústí nad Labem. Tzv. **specializované archivy**, jichž jsou v současné době více než tři desítky, pečují o archiválie vzniklé z činnosti svých zřizovatelů (či jejich předchůdců), resp. o archiválie získané darem či koupí – disponují jimi např. Kancelář prezidenta republiky, Poslanecká sněmovna a Senát, Ministerstvo zahraničních věcí, Ministerstvo obrany (pod názvem Vojenský historický archiv), Akademie věd České republiky, Český úřad zeměměřičský a katastrální, Česká národní banka, Česká televize, Český rozhlas, Národní knihovna, Národní muzeum, Národní technické muzeum, Národní galerie, Literární archiv Památníku národního písemnictví, jednotlivé veřejné vysoké školy či např. významné podniky.

Specifickou skupinu reprezentují rovněž **bezpečnostní archivy**, tedy archivy, jež uchovávají archiválie z dokumentů vzniklých z činnosti zřizovatelů, u nichž ještě nebyl zrušen stupeň utajení. Jedná se např. o archivy Bezpečnostní informační služby, Národního bezpečnostního úřadu, Vojenského zpravodajství nebo policie. Společným znakem archivů tohoto typu je, že nejsou otevřeny badatelům, resp. děje se tak až po zrušení stupně utajení, kdy jsou předány do příslušných archivů (např. do státních oblastních archivů či do archivu národního). I pak ovšem může být přístup do těchto fondů odepřen. Samostatnou instituci mezi veřejnými archivy reprezentuje **Archiv bezpečnostních složek** založený roku 2008 a řízený Ústavem pro studium totalitních režimů. Motivací vzniku archivu byla snaha umožnit zpřístupňování dokumentů represivních složek z období nacistické a zejména komunistické totality (uchovává fondy a sbírky vzniklé z činnosti bezpečnostních složek, KSČ a organizací Národní fronty působící v bezpečnostních složkách). Od 1. ledna 2030 se Archiv bezpečnostních složek ze zákona stane součástí Národního archivu.

Obrázek 33: Depozitáře Zemského archivu v Opavě

V neposlední řadě existují v České republice různorodé **soukromé archivy** – ty mohou působit jako archivní instituce, pokud jim byla udělena příslušná akreditace. Jedná se archivy firem (např. Škoda auto, Arcelor Mittal či Plzeňský prazdroj), dále o Všeodborový archiv, Archiv ČSSD, Archiv Židovského muzea atd.

9.1.4 ARCHIVY V ZAHRANIČÍ

Většina archivních institucí se vlivem historického vývoje nachází v Evropě, stejně tak jako množství zachovalých archiválií. V následujícím (nutně velmi stručném) přehledu vybíráme ty ze zahraničních archivů, u nichž lze předpokládat vyšší důležitost pro studium českých dějin. Na prvním místě je třeba zmínit **archivy mezinárodních institucí**: Organizace spojených národů (OSN, se sídly v Ženevě a v New Yorku), Organizace pro hospodářskou soutěž (OECD, Paříž), Mezinárodní organizace pro vzdělávání, vědu a kulturu (UNESCO, Paříž), archiv Mezinárodního červeného kříže a červeného půlměsíce (Ženeva), ale i archiv při Severoatlantické alianci (NATO, Brusel) či Mezinárodním měnovém fondu (MMF, New York). Např. Evropský univerzitní institut ve Florencii spravuje Historické archivy Evropské unie (materiály Evropského parlamentu, Evropské komise, Rady ministrů..., dokumenty proevropsky orientovaných hnutí a organizací). Z jednotlivých „národních“ archivů, v nichž jsou uloženy prameny důležité pro poznání minulosti českých zemí, jmenujme alespoň:

- *Slovenský národný archiv* (Bratislava, <https://www.minv.sk/?sna>)
- *Magyar Nemzeti Levéltár* (Budapešť, <https://mnl.gov.hu/>)
- *Österreichisches Staatsarchiv* (Víděň, v jeho rámci se nacházejí klíčové archivy pro dějiny střeoevropské habsburské monarchie, tedy Domáci, dvorský a státní archiv, Válečný archiv, Všeobecný správní archiv a Archiv finanční a dvorské komory, <https://www.oesta.gv.at/>)
- *Das Bundesarchiv* (s hlavním sídlem v Koblenz, největší pracoviště se však nachází v Berlíně <https://www.bundesarchiv.de/DE/Navigation/Home/home.html>)
- *Archiwum Głównie Akt Dawnych* (Varšava, <https://agad.gov.pl/>)
- *Archiwum Akt Nowych* (Varšava, <https://www.aan.gov.pl/>)
- *Archivio apostolico Vaticano* (Vatikán, tradičně se užívá i názvu Tajný apoštolský archiv, <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/en.html>)

9.2 Muzea a galerie

Dle aktuálně platné definice Mezinárodní muzejní rady (ICOM) je muzeum „stálá nezišková instituce ve službách společnosti, která odborně zpracovává, sbírá, konzervuje, interpretuje a vystavuje hmotné i nehmotné dědictví. Muzea jsou otevřená veřejnosti, přístupná a inkluzivní. Podporují a rozvíjejí rozmanitost a udržitelnost, fungují a komunikují eticky, profesionálně a za účasti různých komunit. Nabízejí rozličné podněty pro vzdělávání, potěšení, reflexi a sdílení vědomostí“.²² Zatímco archivy a knihovny se soustřeďují na uchovávání věcí, jež nesou zprostředkovanou informaci (např. vzpomínky na dobu určité války), muzea jsou vyhrazena předmětům autentickým majícím charakter přímého svědectví (zbraň z dané války). Archivy získávají a uchovávají materiál územně příslušných původců (zjednodušeně řečeno, je jim z jejich strany automaticky posílán), muzejní fond se ovšem rozrůstá samostatnou akviziční politikou, jež odpovídá zaměření a dlouhodobé koncepci instituce.

Jádrem muzea je **muzejní sbírka**. Jedná se o soubor předmětů, které mají určitou hodnotu vyplývající z jejich reálné podstaty (materiál, počet dochovaných kusů), ze společenských konvencí nebo ze spojitosti s osobou majitele. Základní okruh činnosti muzejních institucí vyplývá z jejich definice: získávání (sběrem, koupí, darem), uchovávání (konzervace), zkoumání a prezentace (dlouhodobé expozice, časově omezené výstavy, publikace) sbírkových předmětů. Tyto aktivity jsou kumulovaně označovány za **sbírkotvornou činnost** muzea.

Muzejní sbírky jsou zpravidla primárně určeny široké veřejnosti, nikoli badatelům-odborníkům (v tomto ohledu je funkce muzea sekundární). Každý předmět, aby se stal předmětem muzejním, musí projít specifickým muzealizačním (dokumentačním) procesem, od selekce/výběru, přes tezauraci/evidenci a uložení/uchování až ke komunikaci/prezentaci. Muzealizace je tudíž procesem zjišťování a uchovávání souvisejících informací o sbírkovém předmětu.

Kořeny specificky muzejního fenoménu lze spatřovat již v antickém starověku (starořecké tezaury) a navazovalo na něj i sběratelství středověké a raně novověké se svými kunstkomorami a kabinety. Jedním z přímých předchůdců muzeí, jak tento pojem chápeme dnes, tedy ve smyslu veřejné služby, bylo *Ashmolean Museum* v anglickém Oxfordu otevřené (ovšem primárně pro potřeby studentů) v roce 1683. Roku 1753 bylo veřejnosti zpřístupněno londýnské *British Museum*, následovaly roku 1773 francouzské královské sbírky v Louvru, roku 1781 nastoupený trend následovala i císařská galerie ve Vídni. K mimořádnému rozvoji veřejného muzejnictví docházelo zejména v průběhu druhé poloviny 19. století. Rychle se prohlubovala specializace muzejních institucí, budovány byly čistě muzejní komplexy jako např. *Museumsinsel* v Berlíně či *Alte Pinakothek* v Mnichově.

²² Definice přijatá na generální konferenci ICOM v Praze roku 2022 je přístupná na stránkách ICOM National Committee Czech Republic, <https://icom-czech.mini.icom.museum/icom/definice-muzea/> [cit. 2.8.2024].

V roce 1946 zahájila činnost zmiňovaná Mezinárodní muzejní rady (ICOM, International Council of Museums) se sídlem v Paříži jakožto ústřední muzejní (muzeologická) organizace. Dnes tato instituce pod správou UNESCO sdružuje přibližně 20.000 muzeí z celého světa. Národní muzejní organizace členských států Evropské unie pak vytvořily tzv. NEMO (The Network of European Museum Organisations).

9.2.1 VÝVOJ A ORGANIZACE ČESKÉHO MUZEJNICTVÍ

Nejstarší muzeum v českých zemích založil pro potřeby gymnaziální výuky v Těšíně na přelomu 18. a 19. století katolický kněz a historik **Jan Leopold Šeršnik** († 1814, polsky Szersznik, německy Scherschnik). Veřejnosti byly jeho sbírky zpřístupněny od roku 1802. Muzeum existuje dodnes, leží však v hranicích Polské republiky. Za nejstarší muzeum na území České republiky se proto označuje Slezské zemské muzeum, které odvozuje zakladatelskou tradici od **Gymnaziálního muzea v Opavě**, jež zahájilo činnost roku 1814 a u jehož zrodu stáli mimo jiných osobností opavský purkmistr Johann Joseph Schössler († 1834), topograf Faustin Ens († 1858) a přírodovědec Franz Mückusch († 1837). Roku 1817 následovalo na zemském principu budované **Františkovo muzeum v Brně**, na něž se odkazuje dnešní Moravské zemské muzeum, a roku 1818 **Vlastenecké muzeum v Praze**, od něhož vede přímá linka k dnešnímu Národnímu muzeu.

V mnoha ohledech zlatou érou českého muzejnictví bylo období 60. až 90. let 19. století, kdy v českých zemích vznikala řada muzejních spolků na české i německé straně rozjitřené národnostní hranice. Povstal i fenomén uměleckoprůmyslových muzeí. Významnou stimulační roli sehrála Československá národopisná výstava z roku 1895, neboť v průběhu její přípravy bylo shromážděno množství budoucích sbírkových předmětů a muzejnictví posílilo rovněž organizačně. Roku 1888 došlo k založení **Společnosti přátel starožitností**, s níž se pojí počátky nadregionální organizace muzejnictví. Roku 1900 zahájil činnost Svaz rakouských uměleckoprůmyslových muzeí, o pět let později vznikl Svaz německo-moravských místních muzeí. Roku 1919 došlo k založení zastřešující profesní organizace Svaz československých muzeí vlastivědných (později přejmenovaného na **Svaz českých muzeí**). Jedním z deklarovaných cílů snah na poli organizace práce bylo přitom sjednocování standardů muzejní činnosti.

Na Svaz českých muzeí navázal roku 1968 **Svaz československých muzeí** a nakonec v roce 1990 **Asociace muzeí a galerií České republiky** (ve zkratce AMG, <https://www.cz-museums.cz/web/amg/titulni>) coby zastřešující profesní organizace, která funguje dodnes. Od roku 2000 je v platnosti zákon 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy, jenž nově definoval podmínky péče o sbírky a určil zásady evidence sbírkových předmětů. Mimo jiné došlo ke zřízení **Centrální evidence sbírek** (CES, <https://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/index/>), která je veřejnosti přístupným informačním systémem.

K nejvýznamnějším muzejním institucím, které ve svých depozitářích spravují podstatnou část sbírkového fondu, se v kontextu České republiky řadí:

- *Národní muzeum* (Praha, <https://www.nm.cz/>)
- *Národní technické muzeum* (Praha, <https://www.ntm.cz/>)
- *Národní zemědělské muzeum* (Praha, <https://www.nzm.cz/>)
- *Uměleckoprůmyslové muzeum* (Praha, <https://www.upm.cz/>)
- *Moravské zemské muzeum* (Brno, <https://www.mzm.cz/>)
- *Slezské zemské muzeum* (Opava, <https://www.szm.cz/>)
- *Národní muzeum v přírodě* (Rožnov pod Radhoštěm, Příkazy, Hlinsko, Zubrnice, <https://www.nmvp.cz/>)
- *Národní galerie* (Praha, <https://www.ngprague.cz/>)
- *Moravská galerie* (Brno, <https://moravska-galerie.cz/>)

Česká republika se nadto historicky vyznačuje hustou sítí regionálních muzeí spravovaných různými zřizovateli. Mezi typově specifická muzea se pak řadí např. *Židovské muzeum v Praze* (Praha, <https://www.jewishmuseum.cz/>) nebo *Muzeum romské kultury* (Brno, <https://www.rommuz.cz/cs/>).

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Definuj pojem archiválie.
2. Co je to provenienční princip v archivnictví?
3. Jaký je rozdíl mezi archivním inventářem a archivním katalogem?
4. Které muzeum v hranicích současné České republiky je považováno za nejstarší?

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V kterém archivu byste hledali prameny k dějinám Vaší obce? Jaká jsou v okolí místa, kde žijete, aktivní muzejní instituce?

SHRNUTÍ KAPITOLY

V rámci kapitoly došlo k základnímu představení vývoje a organizační stránky českého archivnictví a muzejnictví. Výklad byl současně zasazen do obecnějšího kontextu dějin archivů a muzeí, resp. jejich předchůdců. Definovány byly pojmy jako archivní fond a muzejní sbírka, uživatel studijní opory se seznámil s pomůckami, s jejichž pomocí historik v archivu vyhledává informace (a to včetně aktuálně budovaných webových portálů).

ODPOVĚDI

1. Archiválie jsou psané, obrazové nebo zvukové prameny, které vznikly ze soustavné organické činnosti svých původců, a které byly vzhledem trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrány k trvalému uchování.
2. Provenienční princip je zásadou, podle níž má být materiál v archivu uspořádán vždy tak, aby byly zachovány organicky vzniklé soubory archiválií vzešlé od jednoho původce.
3. V obou případech se jedná o archivní pomůcku. Rozdíl je dán mírou podrobnosti záznamu, v tomto ohledu jde katalog do mnohem větší hloubky.
4. Nejstarším muzeem v České republice je Slezské zemské muzeum.

DALŠÍ ZDROJE

- Bartoš, Josef – Chobot, Karel: *Úvod do archivnictví pro historiky*, Olomouc: Univerzita Palackého 2000.
- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Holec, František: *Archiv hlavního města Prahy. Kapitoly z dějin 1851–2001*, Praha: Scriptorium 2006.
- Kesner, Ladislav: *Marketing a management muzeí a památek*, Praha: Grada 2005.
- Kesner, Ladislav: *Muzeum umění v digitální době*, Praha: Národní galerie v Praze 2000.
- Kravar, Zdeněk: *Das Reichsarchiv Troppau. Die NS-Etappe in der Geschichte des Archivwesens in tschechisch Schlesien*, Hamburg: Kovač 2014.
- Ledvinka, Václav: *Archiv na křižovatce. Úložiště, úřad, vědecký ústav, kulturní instituce? Historická reflexe o Archivu hlavního města Prahy*, In: Městské archivy &

městští archiváři, eds. Jana Čermáková – Radana Červená – Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, Brno: Statutární město Brno 2010, s. 79–104.

- Sklenář, Karel: *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha: Paseka 2001.
 - Sovadina, Miloslav: *Dějiny okresního archivu Česká Lípa*, Ústí nad Labem: Albis international 1997.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - Šamberger, Zdeněk: *Archivně teoretické názory u nás po r. 1918. (Stav a vývoj)*, Sborník archivních prací 20, 1970, č. 1, s. 3–56.
 - Šamberger, Zdeněk: *Československé archivnictví po roce 1918. Stav a organizační vývoj*, Sborník archivních prací 18, 1968, č. 1, s. 3–85.
 - Šamberger, Zdeněk: *Československé archivnictví po roce 1945*, Sborník archivních prací 18, 1968, č. 2, s. 321–362.
 - Špét, Jiří: *Přehled vývoje českého muzejnictví I (do roku 1945)*, Brno: Masarykova univerzita 2003.
 - Štouračová, Jiřina: *Úvod do archivnictví*, Brno: Masarykova univerzita 1999.
 - Velička, Tomáš: *Archivnictví jako profese? Úvahy nad definicí oboru v českých zemích v letech 1918–1938*, Sborník archivních prací 73, 2023, č. 1, s. 184–221.
 - Waidacher, Friedrich: *Príručka všeobecnej muzeológie*, Bratislava: Slovenské národné múzeum 1999.
-

10 JAK KONCIPOVAT KVALIFIKAČNÍ PRÁCI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Závěrečná část studijní opory je věnována otázce jak koncipovat kvalifikační práci od vymezení vhodného tématu po otázky etiky historikovy (resp. obecně vědecké) práce, včetně aktuálně diskutovaného využití potenciálu nástrojů umělé inteligence.

CÍLE KAPITOLY

- Osvojit si zásady způsobu psaní kvalifikační práce
- Ukázat souslednost kroků na cestě od prvních úvah až po odevzdání hotového textu
- Seznámit se s etickým rozměrem vědecké práce

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

45 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

kvalifikační práce; téma; struktura práce; plagiátorství; etika

Smyslem kvalifikační práce je, aby student prokázal přiměřenou schopnost samostatně aplikovat teoretické poznatky a metodologické přístupy, které si osvojil v průběhu studia. Jinými slovy jde o to, aby osvědčil schopnost vědecky pracovat a následně (v rámci státní zkoušky) výsledky svého výzkumu ústně obhájil. Rozsah, struktura, formální vzhled a termíny odevzdání kvalifikačních prací bývají pevně stanoveny interními studijními předpisy. Obecně lze pak formulovat několik základních milníků na cestě k zdárnému sepsání kvalifikační práce:

1. Seznámení se s formálními požadavky univerzity (rozsah a struktura práce, způsob citování, termíny)

2. Nahlédnutí do některých z dobře hodnocených kvalifikačních prací (bývají uloženy v univerzitní knihovně, dnes jsou však přístupné rovněž na internetu)
3. Vydefinování oblasti zájmu (středověk, jiný-věk, dějiny politické, hospodářské, kulturní, sociální...)
4. Volba vedoucího práce (zásadně dle specializace, nikoli osobních sympatií či antipatií)
5. Vymezení badatelského tématu (klíčový moment, realizuje se v diskusi se zvoleným vedoucím práce)
6. První práce (vstupní heuristika – přehled vhodných pramenů a literatury, zvláště zahraniční literatura může poskytnout četné metodické a kontextuální inspirace; úvod s definováním problému a nástinem jeho řešení, dosavadní stav zpracování látky)
7. Průběžné konzultace a diskuse s vedoucím práce

Klíčovou otázkou bývá samotná volba, resp. bližší vymezení tématu, při které by měl sehrávat svou mediační a mentorskou roli vybraný vedoucí práce. Je důležité, aby téma nebylo ani příliš široké ani příliš úzké, tedy aby bylo v silách jednotlivce-studenta ho zpracovat, současně však aby se neprojevil přílišné limity pramenné základny. Při zhodnocení svých schopností by student neměl zapomínat ani na jazykové kompetence. V případě českých dějin jde zejména o němčinu a latinu, ke slovu však může přijít i francouzština, španělština nebo ruština. Časové rozvržení prací by mělo brát v úvahu nejen oficiálně stanovené termíny, ale také potřebnou rezervu pro změny a korektury.

Klíčové části (nejen) kvalifikačních prací představují „úvod“ a „závěr“. Součástí úvodu musí být jasné a přehledné vymezení badatelské otázky – tedy nikoli pouhý popis jevu, ale skutečné definování problému s charakteristikou vlastního výzkumného pole. S tím souvisí otázka po aktuálnosti zvoleného tématu, popřípadě potenciálu, který se nabízí pro budoucí bádání. Smysluplnost a aktuálnost tématu vyložíme za pomoci exkurze do historie bádání (jinými slovy konstatujeme stav výzkumu); následuje definice okruhu klíčových pramenů a zevrubné objasnění užitých metod. Závěr je určen pro pregnantní, v několika odstavcích shrnutou formulaci výsledku výzkumu včetně kritického zhodnocení naplněných i nenaplněných očekávání. Chybět nesmí sumář efektu aplikovaných metod a zařazení dosažených výsledků do širšího kontextu bádání.

Jazyk kvalifikační práce by měl být jasný, přehledný a střídavý, text by tak měl být psán tzv. odborným vědeckým stylem, vystříhat bychom se měli citově zabarvených formulací i rádoby vtipných bonmotů. Striktně se používá spisovné, nikoli hovorové formy jazyka, vyhýbáme se komplikovaným souvětím i příliš úsečným větám. Přirozeně je nutné ve vyjadřování dbát na gramatickou a stylistickou správnost. Při psaní jakéhokoli odborného textu se také přidržujeme etických standardů vědecké práce – nevymýšlíme si, nefalšujeme a nepřivlastňujeme si nepřiznané cizí myšlenky (na mysli máme tzv. plagiátorství). Pokud

neodkážeme na zdroj (pramen, literaturu), dopouštíme se podvodu, nejde přitom jen o doslovné citace, ale i o parafrázování myšlenek jiných autorů. Převzaté údaje či formulace odlišujeme od svých vlastních úvah pomocí citací, jež jsou pevnou součástí vědeckého aparátu každé (nejen) kvalifikační práce. Ostatně na vysokých školách (včetně Slezské univerzity) je dnes standardem užívání antiplagiátorského softwaru. Samostatnou kapitolu, aktuálně v odborné komunitě hojně diskutovanou, představuje využívání nástrojů umělé inteligence, zejména velkých jazykových modelů (typu ChatGPT, Gemini, Copilot). Nejde přitom o to, zda, ale jakým způsobem jsou tyto nástroje studentem využívány. Zde se nicméně na kodifikaci přesnějších etických standardů teprve čeká.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Závěrečná část studijní opory k Úvodu do studia dějin byla věnována úvaze na téma, jak koncipovat kvalifikační práci. Důraz byl položen na vymezení vhodného badatelského pole (tématu), stručného pojednání se dostalo jednotlivým krokům jak po stránce praktické, tak teoretické. Pominut přitom nebyl ani etický rozměr práce, včetně aktuálně diskutované otázky po způsobu využití potenciálu nástrojů umělé inteligence.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Využili jste již někdy při práci některý z četných nástrojů umělé inteligence a pokud ano, jakým způsobem (a s jakým výsledkem)?

DALŠÍ ZDROJE

- Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.
- Čmejková, Světlá – Daneš, František – Světlá, Jindra: *Jak napsat odborný text*, Praha: Leda 1999.
- Eco, Umberto: *Jak napsat diplomovou práci*, Olomouc: Votobia 1997.
- Foltýnek, Tomáš a kol.: *Jak předcházet plagiátorství ve studentských pracích. Příručka pro akademické pracovníky*, Praha: Karolinum 2020.
- Foltýnek, Tomáš a kol.: *Jak se vyhnout plagiátorství. Příručka pro studenty*, Praha: Karolinum 2020.
- Kubátová, Helena – Šimek, Dušan: *Od abstraktu do závěrečné práce. Jak napsat diplomovou práci ve společenskovědních a humanitních oborech*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2007.

- Liška, Václav: *Zpracování a obhajoba bakalářské diplomové práce*, Praha: Professional Publishing 2010.
 - Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
 - Středová, Veronika: *Jazyk a styl odborného textu v českém moderním historickém myšlení*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 52, 2012, supplementum 1, s. 85–94.
 - Šanderová, Jadwiga: *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách. Několik zásad pro začátečníky*, Praha SLON 2007.
 - Zbíral, Robert: *Příručka psaní seminárních a jiných vysokoškolských odborných prací*, Praha: Linde 2009.
-

LITERATURA

Almanach medievisty-editora, ed. Pavel Krafl, Praha: Historický ústav AV ČR 2011.

Applebyová, Joyce – Hunt, Lynn – Jacobová, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2002.

Bartoš, Josef – Chobot, Karel: *Úvod do archivnictví pro historiky*, Olomouc: Univerzita Palackého 2000.

Bartoš, Josef – Kovářová, Stanislava: *Nauka o historických pramenech*, Olomouc: Univerzita Palackého 2005.

Bartoš, Josef: *Metodika a technika historické práce*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1982.

Beneš, Zdeněk: *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*, In: *Dějiny ve škole – Škola v dějinách*, ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J.A. Komenského 2010 s. 13–24.

Beneš, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, Praha: Karolinum 1995.

Beneš, Zdeněk: *Moderní a soudobé dějiny. Jejich výuka a edukace jimi*, In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 185–202.

Bentley, Michael: *Modern Historiography. An introduction*, London – New York: Routledge 1999.

Berger, Stefan: *Komparativní historie*, In: *Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016, s. 232–252.

Bernheim, Ernst: *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte*, Leipzig: Duncker & Humblot 1903.

Bláhová, Marie: *Historická chronologie*, Praha: Libri 2001.

Bloch, Marc: *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha: Argo 2011.

Borovský, Tomáš – Dvořák, Tomáš a kol.: *Úvod do studia dějepisu. Díl 1 a 2*, Brno: Masarykova univerzita 2014.

Borst, Arno: *Computus. Zeit und Zahl in der Geschichte Europas*, Berlin: Wagenbach 2004.

Braudel, Fernand: *Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 1–2, Paris: Armand Colin 1949.

Burke, Peter: *Co je kulturní historie?*, Praha: Dokořán 2011.

Burke, Peter: *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales (1929–1989)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004.

Bůžek, Václav a kol.: *Úvod do studia historie*, České Budějovice: Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity 1994.

Cejpek, Jiří a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha: Karolinum 2002.

Croce, Benedetto: *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.

Čapek, Jakub: *Vnímání času raně novověkého válečníka a dvořana*, Český lid 84, 1997, č. 2, s. 89–102.

Čapská, Veronika – Storchová, Lucie: *Transkulturalita místo národní mytologie? Historický výzkum procesů kulturní výměny*, Dějiny – teorie – kritika 12, 2015, č. 2, s. 187–201.

Činátl, Kamil: *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha: Argo 2011.

Čmejková, Světlá – Daneš, František – Světlá, Jindra: *Jak napsat odborný text*, Praha: Leda 1999.

Čornej, Petr: *Historici, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha: Karolinum 2016.

Dohrn-van Rossum, Gerhard: *Die Geschichte der Stunde. Uhren und moderne Zeitordnung*, München: Carl Hanser Verlag 1992.

Doležal, Lubomír: *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha: Academia 2008.

Droysen, Johann Gustav: *Grundriss der Historik*, Leipzig: Veit 1882.

Dvořáčková-Malá, Dana – Zelenka, Jan – Záruba, František a kol.: *Dvory a rezidence v proměnách času*, Praha: Academia 2023.

Dvořák, Tomáš: *World Wide Web a dějepisectví. Rizika, výzvy a příležitosti*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 1, s. 108–121.

Dvořáková, Helena: *Báze Národní knihovny ČR budované a zpřístupňované v ALEPH*, Bulletin plus 1999, č. 1, s. 8–9.

Ebelová, Ivana: *Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci)*, Práce z dějin Akademie věd 5, 2013, č. 2, s. 133–144.

Eco, Umberto: *Jak napsat diplomovou práci*, Olomouc: Votobia 1997.

Foltýnek, Tomáš a kol.: *Jak předcházet plagiátorství ve studentských pracích. Příručka pro akademické pracovníky*, Praha: Karolinum 2020.

Foltýnek, Tomáš a kol.: *Jak se vyhnout plagiátorství. Příručka pro studenty*, Praha: Karolinum 2020.

Formanová, Lucie – Gruntorád, Jiří – Přibáň, Michal: *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*, Rychnov nad Kněžnou: Ježek 1999.

Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*, Praha: Svoboda 1994.

Friedrich, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*, Praha: Filosofická fakulta university Karlovy 1934.

Fukuyama, Francis: *Konec dějin a poslední člověk*, Praha: Rybka Publishers 2002.

Furrer, Norbert: *Geschichtsmethode. Eine Einführung für Humanhistoriker*, Zürich: Chronos 2014.

Furrer, Norbert: *Was ist Geschichte? Einführung in die historische Methode*, Zürich: Chronos 2007.

Goetz, Hans-Werner: *Moderne mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*, Darmstadt: Primus-Verlag 1999.

Goll, Jaroslav: *Dějiny a dějepis*, Praha: T. G. Masaryk 1888.

Grotefend, Hermann: *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover: Hahn 1991.

Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha: Karolinum 1999.

Havránek, Jan – Petráň, Josef: *Základy statistické metody pro historiky*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1963.

Hejnová, Miroslava: *Historické fondy Národní knihovny ČR. Průvodce*, Praha: Národní knihovna ČR 2007.

Himl, Pavel: *Mezi papírem a webem. Historiografické zdroje a zásady práce s nimi*, In: Pavel Himl – Jan Tuček a kol., *Texty k historickému prosemináři FHS UK*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií 2015, s. 11–27.

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, edd. kolektivy pod vedením Ladislava Hosáka a Josefa Bartoše, Olomouc – Ostrava 1966–2011.

Historik v proměnách doby a prostředí 19. století, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2007.

Historik v proměnách doby a prostředí 20. století, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2009.

Hlaváček, Ivan – Kašpar, Jaroslav – Nový, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*, Jinočany: H & H 1994.

Hlaváček, Ivan: *Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské I. Knihovna kláštera treboňského v rámci knihoven českých augustiniánských klášterů*, Sborník historický 12, 1964, s. 5–52.

Hlaváček, Ivan: *Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské II. Některé knihovny soukromé*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 6, 1965, č. 2, s. 47–87.

Hlaváček, Ivan: *Život mezi listinami a knihami (a přitom stále mezi mladými lidmi)*, Praha: Česká archivní společnost 2023.

Hlavačka, Milan: *Co je to modernizace?*, In: *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*, edd. Pavel Kladiwa – Aleš Zářický, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2009, s. 13–19.

Holec, František: *Archiv hlavního města Prahy. Kapitoly z dějin 1851–2001*, Praha: Scriptorium 2006.

Holzbachová, Ivana a kol.: *Filozofie dějin. Problémy a perspektivy*, Brno: Masarykova univerzita 2004.

Horčáková, Václava: *Bibliografie dějin Českých zemí*, In: *České oborové bibliografie. Sborník z interdisciplinárního semináře*, ed. Markéta Ř. Holanová, Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR 2017, s. 47–57.

Horský, Jan – Šima, Karel: *Pramen*, In: *Storchová, Lucie a kol.: Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 15–26.

Horský, Jan: *Čas*, In: *Storchová, Lucie a kol.: Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 32–35.

Horský, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha: Argo 2009.

Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1–2*, Praha: Academia 1970–1980.

Hosák, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha: Společnosti přátel starožitností čsl. 1938.

Hroch, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha: SLON 2016.

- Hroch, Miroslav: *Jak jsem to tenkrát viděl. Vzpomínky*, Praha: Karolinum 2024.
- Hrubý, Karel: *První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962)*, Český časopis historický 97, 1999, č. 4, s. 780–802.
- Huizinga, Johan: *Homo ludens. O původu kultury ve hře*, Praha: Dauphin 2000.
- Huizinga, Johan: *Podzim středověku*, Jinočany: H & H 1999.
- Choroś, Monika – Jarczak, Łucja – Sochacka, Stanisława: *Słownik nazw miejscowych Górnego Śląska*, Opole – Kluczbork: Wydawnictwo Instytut Śląski 1997.
- Choroś, Monika – Jarczak, Łucja: *Słownik nazw miejscowych Dolnego Śląska*, Opole: Wydawnictwo Instytut Śląski 1995.
- Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002.
- Jak se píšou dějiny. Teorie a praxe*, edd. Stefan Berger – Heiko Feldner – Kevin Passmore, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2016.
- Janák, Jan: *Časopis Matice moravské od vlastivědy k historické revui 1869–1882*, In: Kulturní periodika na Moravě. 24. mikulovské sympozium 17.–18. října 1996, edd. Emil Kordiovský – Jaromír Kubíček, Břeclav: Státní okresní archiv Břeclav 1996, s. 67–81.
- Jindra, Zdeněk: *Základy historické heuristiky. Úvod do studia dějepisu II*, Praha: Univerzita Karlova 1982.
- Jirásek, Zdeněk: *Doba nejnovější či soudobé dějiny?*, Listy katedry historie a Historického klubu, pobočka Hradec Králové 4, 1993, s. 45–51.
- Jiroušek, Bohumil: *Antonín Rezek a Sborník historický (1883–1886)*, Český časopis historický 99, 2001, č. 4, s. 823–837.
- Jiroušek, Bohumil: *Časopis „Sovětská věda – Historie“ jako „vzor“ historikovy práce a nástroj ideologizace vědy*, Soudobé dějiny 20, 2013, č. 3, s. 379–398.
- Kantorowicz, Ernst H.: *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*, Praha: Argo 2014.
- Kesner, Ladislav: *Marketing a management muzeí a památek*, Praha: Grada 2005.
- Kesner, Ladislav: *Muzeum umění v digitální době*, Praha: Národní galerie v Praze 2000.
- Kortüm, Hans-Henning: *Menschen und Mentalitäten. Einführung in Vorstellungswelten des Mittelalters*, Berlin: Akad. Verlag 1996.
- Krafl, Pavel a kol.: *Editorství a edice středověkých pramenů diplomatické povahy na úsvitu 21. století. Směry – tendence – proměny*, Praha: Historický ústav 2016.

Kravar, Zdeněk: *Das Reichsarchiv Troppau. Die NS-Etappe in der Geschichte des Archivwesens in tschechisch Schlesien*, Hamburg: Kovač 2014.

Kroupa, Jiří: *Metody dějin umění. Metodologie dějin umění 2*, Brno: Masarykova univerzita 2010.

Kroutvor, Josef: *Potíže s dějinami. Eseje*, Praha: Prostor 1990.

Kubátová, Helena – Šimek, Dušan: *Od abstraktu do závěrečné práce. Jak napsat diplomovou práci ve společenskovědních a humanitních oborech*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2007.

Kubiček, Jaromír: *Dějiny veřejných lidových knihoven v českých zemích*, Brno: Moravská zemská knihovna 2019.

Kučera, Martin: *Čas dění subjektu, čas vyprávění, čas historický*, In: *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, edd. Jiří Hanuš – Radomír Vlček, Brno: Matice moravská 2009, s. 89–116.

Kuhn, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*, Praha: Oikomenh 1997.

Kuna, Martin: *Archaický čas*, Archeologické rozhledy 49, 1997, č. 2, s. 209–216.

Kutnar, František – Marek, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997.

Le Goff, Jacques: *O hranicích dějinných období. Na příkladu středověku a renesance*, Praha: Karolinum 2014.

Le Goff, Jacques: *Paměť a dějiny*, Praha: Argo 2007.

Le Goff, Jacques: *Za jiný středověk. Čas, práce a kultura na středověkém Západě*, Praha: Argo 2005.

Ledvinka, Václav: *Archiv na křižovatce. Úložiště, úřad, vědecký ústav, kulturní instituce? Historická reflexe o Archivu hlavního města Prahy*, In: *Městské archivy & městští archiváři*, eds. Jana Čermáková – Radana Červená – Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, Brno: Statutární město Brno 2010, s. 79–104.

Lenderová, Milena: *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, Theatrum historiae 2, 2007, s. 7–26.

Liška, Václav: *Zpracování a obhajoba bakalářské diplomové práce*, Praha: Professional Publishing 2010.

Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu*, Praha: Filosofický ústav AV ČR 1993.

Machová, Jitka: *Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb Kliknutím myši ke všem dokumentům*, Vlastivědný věstník moravský 63, 2011, č. 3, s. 201–213.

Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*, Praha: Academia 1992.

Metzler, Gabriele: *Einführung in das Studium der Zeitgeschichte*, Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh 2004.

Mezník, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*, Brno: Matice moravská 2005.

Mikulec, Jiří: *Počítače a internet v historickém výzkumu raného novověku*, In: Marie Koldinská – Ivo Cerman a kol., *Základní problémy studia raného novověku*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2013, s. 102–116.

Myška, Milan: *Problémy a metody hospodářských dějin. Metodické problémy studia dějin sekundárního sektoru*, Ostrava: Ostravská univerzita 2010.

Nádvorníková, Marie: *Biografické informace elektronicky*, In: Sdružení knihoven České republiky. Rok 2002, ed. Jaromír Kubíček, Brno: Sdružení knihoven České republiky 2002, s. 29–36.

Nádvorníková, Marie: *Budování elektronického katalogu prvotisků ve Vědecké knihovně v Olomouci*, In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Současné trendy ve zpřístupňování fondů. Sborník z 12. odborné konference Olomouc, 18.–19. listopadu 2003, ed. Kateřina Handlová, Brno: Sdružení knihoven ČR 2004, s. 5–13.

Nečasová, Denisa: *Dějiny žen a gender history*, In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 666–680.

Nodl, Martin: *Čas a minulost ve vnímání vesničanů pozdněstředověkých Čech*, Listy filologické 121, 1998, č. 3–4, s. 255–275.

Nodl, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2007.

Nodl, Martin: *Na vlnách dějin. Minulost – přítomnost – budoucnost českého dějepisectví*, Praha: Argo 2020.

Nodl, Martin: *Středověk v nás*, Praha: Argo 2015.

Palacký, František: *Dějiny národu českého w Čechách a w Morawě I–V*, Praha: různí vydavatelé 1848–1867.

Palacký, František: *Popis Králowstwí českého čili Podrobné poznamenání všech dosawadních krajůw, panstwí, statkůw, měst, městeček a wesnic, někdejších hradůw a twrzí, též samot a zpustlých osad mnohých w zemi České*, Praha: J.G. Kalve 1848.

Paulusová, Kateřina: *Archivní knihovny a jejich knihovnické systémy*, Paginae historiae 22, 2014, č. 1, s. 236–249.

Pešta, Jan: *Encyklopedie českých vesnic. Vesnické památkové rezervace, zóny a ostatní památkově hodnotná vesnická sídla v Čechách 1–5*, Praha: Libri 2003–2011.

Petrusek, Miloslav: *Konec dějin nebo konec dějepisectví?*, Český časopis historický 111, 2013, č. 2, s. 458–465.

Pilnáček, Josef: *Rody starého Slezska 1–5*, Brno: Moravský zemský archiv 1991–1998.

Pilnáček, Josef: *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930.

Plch, Lukáš – Kratochvíl, Jiří: *Analýza predátorských znaků publikací jako služba Knihovny univerzitního kampusu*, ProInflow. Časopis pro informační vědy 10, 2018, č. 2, s. 108–129.

Prasek, Vincenc: *Historická topografie země Opavské*, Opava: Nákladem jubilejního fondu na vydávání Vlastivědy Slezské 1889.

Profous, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 1–4*, Praha: vícero vydavatelů 1947–1957.

Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch, edd. Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer, Wien: R. Oldenbourg Verlag 2004.

Sedláček, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého 1–15*, Praha: František Šimáček 1882–1927.

Schaller, Jaroslaus: *Topographie des Königreichs Böhmen 1–16*, Prag – Wien: vícero vydavatelů 1785–1790.

Schwoy, Franz Josef: *Topographie vom Markgrathum Mähren 1–3*, Wien 1793–1794.

Skálová, Barbora: *Diskurzivní analýza jako metoda zkoumání historické reality*, In: Barbora Skálová a kol.: *Vybrané metodologické problémy mezinárodních teritoriálních studií*, Praha: Matfyzpress 2011, s. 55–66.

Sklenář, Karel: *Obráz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha: Paseka 2001.

Smetana, Vít: *Metodologickými meandry v proudu historiografie – až na soutok s literaturou*, In: *Dobrodružství historické interpretace. The adventure of historical interpretation*, edd. Jiří Hanuš – Jiří Suk, Brno: Masarykova univerzita 2021, s. 173–194.

Smyčka, Václav: *Dějiny zachycené v síti. Odsun/vyhnání v hypertextu Wikipedia*, Dějiny – teorie – kritika 11, 2014, č. 1, s. 93–107.

Sokol, Jan: *Čas a rytmus*, Praha: Oikoymenth 2004.

Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.

- Sousedík, Stanislav: *Dějiny, dějepis, filosofie dějin*, Praha: Oikoymenh 2019.
- Sovadina, Miloslav: *Dějiny okresního archivu Česká Lípa, Ústí nad Labem: Albis international* 1997.
- Spengler, Oswald: *Zánik Západu. Obrysy morfologie světových dějin*, Praha: Academia 2017.
- Stellner, František – Poláček, Jaroslav a kol.: *Internet nejen pro historiky. Jak hledat a najít*, Praha: Grada Publishing 2003.
- Stellner, František a kol.: *Úvod do studia historie*, Praha: Karolinum 2023.
- Storchová, Lucie – Horský, Jan: *Paralely, průsečky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem: Albis international 2009.
- Storchová, Lucie: *Gender*, In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha: Scriptorium 2014, s. 194–204.
- Středová, Veronika: *Jazyk a styl odborného textu v českém moderním historickém myšlení*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 52, 2012, supplementum 1, s. 85–94.
- Svoboda, Jan – Šmilauer, Vladimír: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 5. Dodatky k dílu Antonína Profouse*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960.
- Šamberger, Zdeněk: *Archivně teoretické názory u nás po r. 1918. (Stav a vývoj)*, Sborník archivních prací 20, 1970, č. 1, s. 3–56.
- Šamberger, Zdeněk: *Československé archivnictví po roce 1918. Stav a organizační vývoj*, Sborník archivních prací 18, 1968, č. 1, s. 3–85.
- Šamberger, Zdeněk: *Československé archivnictví po roce 1945*, Sborník archivních prací 18, 1968, č. 2, s. 321–362.
- Šanderová, Jadwiga: *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách. Několik zásad pro začátečníky*, Praha SLON 2007.
- Šíl, Jiří: *Od Archivního Vademeca k Digitálnímu archivu Zemského archivu v Opavě*, Sborník zemského archivu v Opavě 2017, s. 10–23.
- Šimáček, Otto: *Dějiny bibliografie (problematika)*, Česká bibliografie 10, 1973, s. 145–206.
- Šindelář, Karel: *Dějiny knihoven v českých zemích do roku 1918*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.
- Špét, Jiří: *Přehled vývoje českého muzejnictví 1 (do roku 1945)*, Brno: Masarykova univerzita 2003.

Štaif, Jiří: *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollova školu, 1790–1900, Díl 1 a 2*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1997.

Štefek, Karel: *Úvod do studia historie*, Hradec Králové: Gaudeamus 2000.

Štouračová, Jiřina: *Úvod do archivnictví*, Brno: Masarykova univerzita 1999.

Šusta, Josef: *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové*, Praha: Historický klub 1933.

Tobolka, Zdeněk Václav: *Národní a universitní knihovna v Praze, její vznik a vývoj I. Počátky knihovny až do r. 1777*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1959.

Toynbee, Arnold Joseph: *A study of history I–XII*, Oxford 1934–1961.

Toynbee, Arnold Joseph: *Studium dějin. Úvod*, Praha: Práh 1995.

Třeštík, Dušan: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2005.

Třeštík, Dušan: *Myslití dějiny*, Praha: Paseka 1999.

Uhlíř, Zdeněk: *Historické databáze Národní knihovny České republiky*, In: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003, ed. Antonín Kostlán, Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy AV ČR 2003, s. 181–206.

Urbánek, Vladimír: *Acta Comeniana – od komeniologického časopisu k revui pro intelektuální dějiny*, In: Niky české historiografie. Uherskobrodská sympozia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989), ed. Doubravka Olšáková, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2012, s. 49–65.

Vaněk, Miroslav: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.

Vašíček, Zdeněk: *Historicita času*, Archeologické rozhledy 49, 1997, č. 2, s. 203–208.

Velička, Tomáš: *Archivnictví jako profese? Úvahy nad definicí oboru v českých zemích v letech 1918–1938*, Sborník archivních prací 73, 2023, č. 1, s. 184–221.

Veyne, Paul: *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.

Waidacher, Friedrich: *Príručka všeobecnej muzeológie*, Bratislava: Slovenské národné múzeum 1999.

White, Hayden: *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno: Host 2011.

Wittlich, Filip: *Fotografie – přímý svědek?! Fotografický obraz a jeho význam pro historické poznání*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2011.

Wolny, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert* 1–6, Brünn 1835–1842.

Wolny, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften* 1–2, Brünn 1855–1866.

Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke, edd. Erich Bayer – Frank Wende, Stuttgart: Kröner 1996.

Wörterbuch zur Geschichte. Begriffe und Fachausdrücke, edd. Erich Bayer – Frank Wende, Stuttgart: Kröner 1996.

Zbírál, Robert: *Příručka psaní seminárních a jiných vysokoškolských odborných prací*, Praha: Linde 2009.

Zouhar, Jakub: *De re diplomatica libri sex by Jean Mabillon in Outline*, Listy filologické 133, 2010, č. 3–4, s. 357–388.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora k Úvodu do studia dějin nabízí bazální, přehledně strukturovanou osu výkladu předmětu, cíleně přitom navazuje na existující aktuální a obecně dostupné, v rámci oborové komunity respektované vysokoškolské učebnice. Látku z těchto učebnic (skript) shrnuje, resp. dále rozvíjí. Struktura opory přitom reflektuje rozložení přednášek, jak jsou definovány v sylabu předmětu, jenž je k dispozici v Informačním systému Slezské univerzity v Opavě.

První kapitola studijní opory k předmětu Úvod do studia dějin představuje historii nejen jako vědeckou disciplínu, ale také jako způsob lidského myšlení. Důraz je kladen na relativní subjektivitu historického poznání a interpretační limity historické analýzy. Kapitola objasňuje různé významy pojmů „historie“, „historická věda“, „dějiny“ a „dějepis“. Poskytuje přehled o postavení české historické vědy v mezinárodním kontextu a obsahuje stručný přehled českých historických pracovišť. Podstatná část je věnována dějinám dějepisectví, což studentům usnadňuje orientaci ve vývoji oboru a metod historické práce. Druhá kapitola se zaměřuje na kulturně, nábožensky, sociálně a dobově podmíněné vnímání času. Základní premisou je, že porozumění tomu, jak lidé pojímali a prožívali čas, je klíčem k pochopení jejich společnosti. Čtenář se dozvídá, že dnešní mechanický způsob měření času je výsledkem společenské dohody, nikoli přírodní daností. Kapitola rovněž pojednává o historických pokusech kategorizovat čas a periodizovat dějiny, s důrazem na křesťanskou Evropu. Třetí kapitola slouží jako heslář základní terminologie používané v historických oborech. Vedle specifických segmentů historické vědy, jako jsou sociální a kulturní dějiny, se kapitola věnuje i základním termínům z oblasti historické metodologie a dějin vědy. Kapitola tak poskytuje přehled klíčových pojmů nezbytných pro pochopení různých aspektů historického bádání. Čtvrtá kapitola se zaměřuje na definici historického pramene a jeho klasifikaci. Popisuje klasifikaci pramenů podle vnějších hledisek do čtyř skupin: hmotné, písemné, obrazové a ústně tradované. Podrobně se věnuje zejména písemným pramenům a vysvětluje rozdíly mezi prameny a odbornou literaturou. Na závěr kapitoly se nachází pojednání o typech historických publikací. Pátá kapitola se věnuje heuristice, tedy první fázi historikovy práce, která zahrnuje shromažďování relevantních pramenů a literatury. Kapitola poskytuje přehled o nejdůležitějších pomůckách, jako jsou encyklopedie, topografické, biografické a rodopisné příručky. Čtenář je také seznámen s tištěnými oborovými bibliografiemi a webovými bibliografickými databázemi. Šestá kapitola se zaměřuje na kritiku a interpretaci pramenů, tedy na druhou a třetí fázi historikovy práce. Podrobně popisuje principy vnitřní a vnější kritiky pramenů a seznamuje čtenáře s hlavními metodami historické práce. Kapitola také přibližuje specifika pramenné základny pro jednotlivá dějinná období od středověku po 20. století. Sedmá kapitola se věnuje odborným časopisům jako nepostradatelné komunikační platformě každého vědního oboru, se zaměřením na historické časopisy. Dále se kapitola zabývá významem informačních technologií v práci historika, jejich výhodami a limity, a poskytuje přehled o bibliografických a citačních databázích. Osmá kapitola představuje knihovní katalogy, jak moderní elektronické, tak starší listkové, a zaměřuje se na systém vyhledávání bibliografických informací. Druhá

část kapitoly se věnuje konstrukci citací a citačnímu úzu, který je běžný v historických odborných textech. Devátá kapitola poskytuje základní představení vývoje a organizační struktury českého archivnictví a muzejnictví. Definuje pojmy jako archivní fond a muzejní sbírka a seznamuje čtenáře s pomůckami pro vyhledávání informací v archivech, včetně moderních webových portálů. Desátá kapitola se věnuje přípravě kvalifikační práce. Zdůrazňuje důležitost výběru vhodného badatelského pole a podrobně popisuje jednotlivé kroky práce, jak praktické, tak teoretické. Důraz je kladen také na etický rozměr práce a aktuální otázky spojené s využitím nástrojů umělé inteligence.

Milí studenti, tato učebnice byla napsána s cílem poskytnout vám solidní základ pro vaše studium historie. Doufám, že vám přinese potřebné znalosti a inspiraci pro vaše vlastní bádání. Pamatujte, že historie není jen o minulosti, ale také o pochopení přítomnosti a formování budoucnosti. Věnujte pozornost detailům, buďte kritičtí a otevření novým pohledům. Přeji vám hodně úspěchů ve vašem studiu a těším se na vaše budoucí příspěvky k historické vědě. S pozdravem, Petr Kozák.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

Čas potřebný ke studiu

Klíčová slova

Průvodce studiem

Rychlý náhled

Tutoriály

K zapamatování

Řešená úloha

Kontrolní otázka

Odpovědi

Samostatný úkol

Pro zájemce

Cíle kapitoly

Nezapomeňte na odpočinek

Průvodce textem

Shrnutí

Definice

Případová studie

Věta

Korespondenční úkol

Otázky

Další zdroje

Úkol k zamyšlení

Název: **Úvod do studia dějin**

Autor: **doc. Mgr. Petr Kozák, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 155

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.